

Delfia

Batavorum

jaarboek

20*2010

Jaarboek Delfia Batavorum

20 - 2010

Jaarboek Delfia Batavorum

20 - 2010

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Delft 2011

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum,
secr. Kanaalweg 10, 2628 EC Delft, <http://www.delfia-batavorum.nl>

Redactie:

Wilma van Giersbergen, voorzitter

Jos Hilkhuijsen

Frida de Jong

Peter van der Krogt, eindredacteur

Ria van der Meer, secretaris

(Buitenwatersloot 336, 2614 GR Delft, e-mail riameer@wanadoo.nl)

Jaap Oldenkamp

Druk- en bindwerk: Visdruk, Alphen aan den Rijn

© 2011 De auteurs en Historische Vereniging Delfia Batavorum

Foto op omslag: De Gist- en Spiritusfabriek op een Ansichtkaart van omstreeks 1900
(Coll. Max van Noort)

Foto blz. 2: De restauratie van de gevelstenen van het Hofje van Gratie
(Foto: René van der Krogt)

Inhoud

Redactioneel	7	<i>Marie-Louise ten Horn-van Nispen</i> Delft en het toerisme in het begin van de twintigste eeuw	93
Historische Vereniging Delfia Batavorum	9	<i>Gerard A. van de Schootbrugge</i> Ontstaan en ontwikkeling van TNO tot 1970	111
Jaarverslag over 2010	11	<i>Wilma van Giersbergen</i> De Vereeniging Kunst aan het Volk: 1918-1940: Hoe de arbeider kon genieten van 'met oordeel gekozen kunst'	129
<i>G. Lansbergen</i> Kroniek over 2010	27	<i>W.F. Weve</i> De Le Comteprijs 2009	149
Vijftiende lustrum van de Historische Vereniging Delfia Batavorum		<i>J.P. Bakx, S.H. Jongma en M. Kerkhof</i> Archeologische Kroniek	159
<i>Greetje van Walsum-Kieft</i> Openingstoespraak	53	<i>M. van Noort</i> Delfiana	177
<i>Eva Vastenbolt</i> Hoe de Delftse Donderslag van 1654 de toekomst van het Hofje van Gratie bepaalde	57	<i>Peter van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen in Delft 2010	193
<i>Trudy van der Wees</i> De Delftse industrie 1880-1940: Smaakmakend en baanbrekend	65	<i>J.A. Meter Hagg</i> Publicaties over Delft of door Delftenaren 2010	197
Samenvattingen van de lezingen van het lustrumsymposium 11 november 2010		Het gemeentebestuur van Delft in 2010 De Delftse bevolking	204
<i>Paul van de Laar</i> Stedelijk erfgoed, stadsgeschiedenis en stadsidentiteit: Delft en zijn 'creating history'	83	Over de auteurs	207
<i>Reinout Rutte</i> Een unieke Hollandse grachtenstad? De ruimtelijke ontwikkeling van Delft in vogelvlucht	85	Lijst van adverteerders	212
<i>M.A.P. van Haersma Buma en S.W.T. van Ipenburg Grijpma</i> Delft Blue Technology en het Watercentrum	90	Naamregister	213

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum draagt dit jaarboek op aan

René van der Krogt

René levert een belangrijke bijdrage aan de vormgeving van het jaarboek door de vele foto's die hij maakt, zowel van verenigingsactiviteiten als van gebeurtenissen in de stad.

De vorige jaarboeken zijn opgedragen aan:

- H.W. van Leeuwen (1991)
- Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning (1992)
- Drs. A.J.H. Rozemond† (1993)
- A.C. Kleyweg (1994)
- J. Grakist (1995)
- Mr. H.V. van Walsum (1996)
- Ir. W.F. Weve (1997)
- B.K.P. Griffioen en mw. M.C.M. Griffioen (1998)
- Mw. G.T.M. Gerritsma (1999)
- Mw. P.C. van der Heijden-Wolfhagen (2000)
- Drs. J.L.W. van Leur (2001)
- Mw. drs. L. Thijsse (2002)
- P.A. van Koppen (2003)
- Ing. W.A.G. van Leeuwen (2004)
- mw. A.M. Bergman† (2005)
- Jan, Willem en Gerrit Mensert (2006)
- Max van Noort (2007)
- Het Gilde Delft Stadswandelen (2008)
- Dr. H.L. Houtzager (2009)

Redactioneel

Dit twintigste jaarboek van de Historische Vereniging Delfia Batavorum is een speciaal nummer, gewijd aan het vijftiende lustrum van de vereniging. Om dat te vieren werden er verschillende succesvolle activiteiten georganiseerd.

Het lustrumjaar opende op 15 april 2010 in de Van der Mandelezaal met een receptie. Bij die gelegenheid werd de Delfia Batavorumprijs, de J.W. Blokpenning, uitgereikt aan Ria van der Meer en Wim Weve. Het lustrumcadeau bestond uit een bijdrage aan de restauratie van de gevelstenen van het Hofje van Gratie. Andere activiteiten waren een lustrumwandeling langs de projecten die in het verleden in aanmerking kwamen voor de Le Comteprijs, de tentoonstelling 'Delftse Smaakmakers! Over de Delftse industrie als vormgever van leven en kunst van 1880-1940' in Museum Lambert van Meerten en het symposium 'De identiteit van Delft. Stadshistorie, stadsontwikkeling en stadstoekomst'. De verslaglegging van al deze evenementen vindt u terug in het jaarboek.

Met de artikelen heeft de redactie geprobeerd aan te sluiten bij het thema van het lustrum: '1935', het oprichtingsjaar van de vereniging. Marie-Louise ten Horn-van Nispen vertelt in haar publicatie over de opkomst en de ontwikkeling van het toerisme in Delft in de eerste helft van de twintigste eeuw. G.A. van de Schootbrugge schrijft een artikel over de geschiedenis van TNO en Trudy van der Wees geeft een samenvatting van de teksten bij de tentoonstelling in Museum Lambert van Meerten onder de titel 'De Delftse industrie 1880-1940: Smaakmakend en baanbrekend'. Wilma van Giersbergen gaat in op de in 1918 opgerichte vereniging Kunst aan het Volk. Eva Vastenholt tot slot beschrijft in verband met de restauratie van de gevelstenen de geschiedenis van het Hofje van Gratie.

De redactie is de auteurs van dit jaarboek bijzonder erkentelijk voor hun bijdrage. Ook een woord van dank aan onze adverteerders is op zijn plaats. Met hun financiële ondersteuning maken zij de verschijning van dit jaarboek mede mogelijk.

De redactie

DELFIA

BATAVORUM

Historische vereniging met hart voor Delft

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Opgericht 30 oktober 1935

Ereleden

P. Bouwmeester† (1950)
Mr. G.E. van Walsum† en mw. mr.
J.M. van Walsum-Quispel† (1951)
Mr. H.E. Phaff † (1952)
P.C. Vissert† (1959)
J. van Oelt† (1969)
Jkvr. dr. C.H. de Jonge† (1970)
C.D. Goudappel† (1976)
A.J.J.M. van Peert† (1977)
G.G. Kunz† (1982)
Mw. J.M. de Wijs-Kamp† (1984)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1985)
Ir. K.J.H.W. Deen† (1996)
Dr. M.A. Verschuyf (1997)
Prof. dr. J.J. van Loef (1998)
Ir. J.F. van Heel (2000)
Dr. H.L. Houtzager (2006)
Drs. W.H.M. Aalbers (2006)

Delfia Batavorumprijs (J.W. Blokpenning)

D. Wijbenga† (1993)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1994)
Oudheidkundige Werkgemeenschap
Delft (1995)

Redactiecommissie Delfia
Batavorum (1996)

Projectgroep Delfts Aardewerk (2001)
Midden-Delfland Vereniging (2003)
H.W. van Leeuwen (2005)
Dr. W.C.M. Zwennis† (2007)
Mw. drs. M.A. van der Meer (2010)
Ir. W.F. Weve (2010)

Le Comteprijs

Dr. F. Spies (1999)
Ir. en mw. J. Koelstra-van der Struif
(2000)
J.C. van Dijk (2001)

C. Koreneef (2002)
Stichting Sint-Hippolytuskapel (2003)
J. Coppoolse en mw. J. van Gastel (2004)
N. Peters (2005)
J.W. Versfelt en mw. E. Bekink (2006)
J.W.M. Ploegmakers en mw. A.H.J.
Ploegmakers-Talens (2007)
Vestia Delft (2008)
C.M. van der Woude (2009)

Bestuur

Mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft
(2001; voorzitter en lezingen)
Ir. J.E.J. van Bergen (2006; 2e voorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (2006; secretaris)
G.J. Augustinus (2003; penningmeester)
Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen
(2006; namens de redactiecommissie)
Mw. J.H.M. van der Jagt-Toet
(2009; namens Commissie Behoud Stadsschoon)
M. van Noort (2002; namens de excursie-
commissie)
Mw. drs. E.H. Olsder-Toxopeus
(2006; commissaris boeken)
Mw. G.M. van der Wees (2008; commissaris
publiciteit en PR)

Redactie Delfen convocaat/nieuwsbrief

Mw. G.M. van der Wees

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. P. Jonquière (voorzitter)
Mw. W.C.E. Kemper-van Eendenburg
(secretaris)
Mw. ir. A. Keers
Mw. J.H.M. van der Jagt-Toet
(wnd voorzitter)
Ir. T. Remmerswaal
Ir. D.F.H. de Quartel

Redactiecommissie

Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen

(voorzitter)

Mw. drs. M.A. van der Meer (secretaris)

Drs. J.W.L. Hilkhuijsen

Mw. drs. F. de Jong

Dr. P.C.J. van der Krogt

J.J. Oldenkamp

Excursiecommissie

M. van Noort (voorzitter/secretaris)

P.D. van Tijn

G.L.S. van den Akker

Commissie voor de Le Comteprijs

Drs W.H.A.M. Aalbers (voorzitter)

Ir. W.F. Weve (secretaris)

Ir. I. Kriens

Adverteerders Jaarboek

vacature

Kroniek

G.L. Lansbergen

Stichting Geschiedschrijving Delft

Mr. W.E. Merens (voorzitter)

Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)

R. van Pelt RA (penningmeester)

Ir. J.E.J. van Bergen

Mr. P. Ruysch

Mw. drs. G. D. van Walsum-Kieft

Mw. P. Legen-Branger

B. van der Wulp (adviseur)

Lustrumcommissie 2010

Dr. H.G. Heijmans (voorzitter)

Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)

G. Augustinus (penningmeester)

Mw. M.J. Aalbers-Offermans

Mw. A.E. Mooij-Groenhof

Prof. dr. J.A. Battjes

Internetredactie

W.A.F.X. de Fraiture

Mw. G.M. van der Wees

Werkgroep Delftse canon

Ir. J.E.J. van Bergen (voorzitter)

Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)

Mw. A.E. Mooij-Groenhof

(toegeleden m.i.v. 14.12.2010)

Dr. H.L. Houtzager

Dr. P.C.J. van der Krogt

(uitgetreden m.i.v. 14.12.2010)

H.W. van Leeuwen

Mw. W.J.B.I. Leupen-van den Bosch

Mw. drs. M.A. van der Meer

Mw. drs. A.M.G. Sterringa

Mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft

Mr. H.V. van Walsum

adviseurs:

dr. G. Verhoeven

B. van der Wulp

Vertegenwoordigingen namens Delfia Batavorum

Commissie Organisatie Open

Monumentendag:

L.F.J.R. Bracco Gartner

Leden van de Commissie Behoud

Stadsschoon maakten deel uit

van het Platform Spoor, van de

Klankbordgroep Gasthuisplaats en

van Strategische Monumentenzaken

Delft.

Aan het Netwerk Monumenten

werd deelgenomen door

mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft en

mw. J.H.M. van der Jagt.

Jaarverslag over 2010

Huishoudelijke aangelegenheden

Het bestuur kwam in dit verenigingsjaar zeven maal bijeen. Vanzelfsprekend passeerden daar de gebruikelijke huishoudelijke punten de revue. Bijzondere aandacht was er dit jaar voor een aantal punten. Allereerst het verder brengen van een ontwerp voor een Delftse canon. Samenspraak hierover met Erfgoed Delft e.o. liep aanvankelijk niet erg bevredigend. Uiteindelijk besloot Erfgoed Delft e.o. om niet met een eigen canon-project verder te willen, maar om een Wiki-achtige aanpak na te streven. Dat bracht het bestuur ertoe om verder te gaan met de ontwikkeling van een Delftse canon, maar wel in samenwerking met Erfgoed Delft e.o. De vereniging nam daarmee wel het initiatief over, maar de samenwerking blijft.

De herziening van een aantal reglementen werd voorbereid, en voor zover nodig ter besluitvorming voorgelegd aan de ALV. Alleen de herziening van het reglement voor de Le Comteprijs blijkt nog tot nader overleg tussen bestuur en Le Comte-commissie te moeten leiden.

Door de algemene ledenvergadering werd aan de voorzitter, Greetje van Walsum, dispensatie verleend van het statutaire einde van haar voorzitterschap. Dat wordt nu uitgesteld tot mei 2011. Intussen is het bestuur bezig met het nadenken over het profiel van nieuwe bestuursleden, omdat er meerdere vacatures zullen ontstaan.

Een onderwerp dat ook al langere tijd de aandacht vraagt, is oral history. Het vastleggen van mondelinge overlevering van geschiedenis is een kunst apart. We hebben gemerkt dat Erfgoed Delft hier aanvankelijk erg enthousiast over was, maar uiteindelijk niet over de middelen bleek te beschikken om hier iets substantieels aan te doen. Later leek DOK dit project over te nemen. Inmiddels is niet duidelijk hoe dit nu verder gaat. We blijven geïnteresseerd.

Na de verkiezingen verscheen een nieuw college van B en W in het stadhuis. We hebben, na enig aandringen, kennismakingsgesprekken kunnen arrangeren. Voor het beleid met betrekking tot de binnenstad lijkt het 'vaste' overleg vervangen te worden door conferenties. Misschien efficiënt en mogelijk effectief, maar de permanente aandacht lijkt af te nemen, en de aandacht die er is, lijkt vooral bepaald te worden door de economische invalshoek. Onze voorstellen voor aanpassing van de Commissie Welstand en Monumenten vonden weinig weerklank. Aan de aangekondigde discussie over een nieuw bestemmingsplan voor de binnenstad zullen we met enthousiasme deelnemen.

De bezuinigingen op de gemeentebegroting die werden aangekondigd, zullen ook effect hebben op onze bijdrage aan het magazine *Delf*. We weten dat dit

De Jaarvergadering (Foto: René van der Krogt).

tijdschrift een enthousiast lezerspubliek heeft onder onze leden. We zullen een grotere bijdrage van Delfia Batavorum aan de productiekosten van *Delf* daarom accepteren, en vertrouwen dat de leden hier een verhoging van de contributie voor over zullen hebben.

Er zijn dit jaar vele activiteiten geweest in het kader van ons 75-jarig bestaan. We sluiten een succesvol lustrumjaar af. Elders in dit jaarboek wordt daarvan verslag gedaan. De lustrumcommissie zal de activiteiten die hebben plaatsgevonden evalueren, ter lering voor volgende activiteiten. Tijdens de nieuwjaarsreceptie werd aan de leden van de commissie dank gebracht.

Commissie Behoud Stadsschoon (CBS) in het jaar 2010

De Commissie Behoud Stadsschoon hield zich in 2010 meer of minder intensief bezig met een groot aantal onderwerpen. Die komen hieronder puntsgewijs aan de orde.

Samenstelling

Na terugkeer van zijn verblijf in het buitenland nam Peter Jonquière per 11 maart 2010 het voorzitterschap van de Commissie Behoud Stadsschoon weer op zich. Janny van der Jagt zal de CBS in het bestuur van Delfia Batavorum blijven vertegenwoordigen.

Kapelsbrug

Per brief van 5 februari 2010 wordt Delfia Batavorum geïnformeerd over het besluit van B en W dat er per 29 januari vergunning is verleend voor de nieuwbouw en gedeeltelijke vervanging van de Kapelsbrug, in de vorm waartegen de CBS zich in de maanden daarvoor hevig heeft verzet.

Uitgaande van de datum van publicatie in de Berichten van de Gemeente van 7 februari 2010 wordt er door de CBS een uitgebreid, goed beargumenteerd bezwaarschrift ingediend bij het college van B en W, dat het voor advies doorzendt aan de (gemeentelijke, onafhankelijke) Adviescommissie voor de Bezwaarschriften, gedateerd maart 2010. Helaas blijkt ons al snel dat de datum van het besluit tot vergunningverlening hierin bepalend is, zodat het bezwaarschrift **niet ontvankelijk** wordt verklaard, omdat het niet binnen de daarvoor gestelde termijn van zes weken is ontvangen.

Dit is uiteraard een grote teleurstelling voor de leden van de CBS die zich maandenlang hebben ingespannen om dit omstreden plan tegen te houden.

Terrasbotenbeleid (uitspraak Raad van State)

Nadat het college van B en W door de uitspraak van de Raad van State met betrekking tot het eerder ingediende bewaarschrift over de terrasboten gedwongen werd om een (nieuw) inhoudelijk besluit te nemen en daarbij vooral aandacht te geven aan de strijdigheid van het besluit met het bestemmingsplan Binnenstad, heeft B en W het ingediende bezwaar ongegrond verklaard. Reden om samen met de bewonersverenigingen Binnenstad Zuid en Wateringsepoort opnieuw, maar nu op inhoudelijke gronden, in beroep te gaan bij de Bestuursrechter.

De zitting bij de rechtbank had plaats op 9 december, waarbij door de rechter veel aandacht werd besteed aan de rol van de Commissie voor Welstand en Monumenten. De verenigingen werden in deze ondersteund door Dami van Doorninck als juridisch adviseur. De uitspraak wordt half januari 2011 verwacht.

Nickersteeg 5

In januari 2010 is door de CBS een brief gestuurd aan B en W met het verzoek om handhaving van de eerder overeengekomen wijzigingen in het nieuwbouwplan in de Nickersteeg, namelijk het aanbrengen van Franse balkons. In plaats daarvan zijn nu foeilijke naar buiten draaiende deuren op de eerste etage aangebracht. Een grove aantasting van het gevelbeeld van deze monumentale steeg. Namens B en W deelde de gemeente na lange tijd in een verwarrende brief mee niet handhavend op te zullen treden. Tegen dit (non)-besluit is nu (bij brief d.d. 27 juli) door Dami van Doorninck namens Delfia Batavorum *aangetekend* bezwaar ingediend.

Hoefijzersteeg 10

Bij de aanvraag van de bouwvergunning voor een kubusvormige nieuwbouwwoning in uitgesproken modernistische stijl aan de Hoefijzersteeg 10 is door de CBS (brief d.d. 15 april) een zienswijze ingediend, die echter bij de toewijzing van de vergunning niet is meegewogen. Kern van het bezwaar is het op vele

punten afwijken van de eisen van welstand, zoals opgenomen in de Welstandsnota, terwijl er inmiddels al een postzegelbestemmingsplan was goedgekeurd, geheel toegespitst op dit bouwplan.

Nadat de vergunningverlening was gepubliceerd in de Berichten van de Gemeente van 19 september is er op basis van dezelfde argumenten bij B en W een bezwaar tegen het bouwplan ingediend.

De zitting van de Adviescommissie voor de Bezwaarschriften vond plaats op 27 december. De uitspraak wordt verwacht medio februari 2011.

Stichting Geschiedschrijving Delft

Het bestuur van de stichting is het afgelopen jaar vooral bezig geweest met het uitdragen van de boodschap dat een historische publicatie over Delft echt nuttig en nodig is. Een redactie staat in de startblokken, de opzet van de publicatie en de hoofdlijnen ervan zijn bepaald. Het gaat er nu om de financiering van het project rond te krijgen. Daarvoor is ook een aansprekend sponsorplan gemaakt. De gemeente Delft is echter het eerste schaap dat over de dam moet komen. Daarna kunnen sponsors benaderd worden.

Lustrumcommissie

Dit jaar werd het vijftiende lustrum van Delfia Batavorum gevierd. De viering startte met een receptie op 15 april in de Van der Mandelezaal van museum Het Prinsenhof. Daar zette Gerardjan Rijnders uiteen hoe zijn toneelvoorstellingen tot stand komen, met behulp van beelden uit recente producties. Tijdens de

Muziekuitvoering tijdens de lustrumreceptie 15 april 2010 (Foto: P. Jonquière/H.V. van Walsum).

receptie werd aan burgemeester Verkerk het lustrumcadeau aangeboden: met een bijdrage van (onder andere) Delfia Batavorum werd de vereniging Hendrick de Keyser in staat gesteld om de gevelstenen van het hofje van gratie in de Van der Mastenstraat te restaureren. De burgemeester kreeg een boekje met foto's van het restauratieproces. Tijdens deze bijeenkomst werd ook de Blokpenning uitgereikt aan Ria van der Meer en Wim Weve.

Op 11 november vond het lustrumsymposium plaats, wederom in de Van der Mandelezaal. Onderwerp was: *De identiteit van Delft; stads historie, stadsontwikkeling en stadstoekomst*. Prof.dr. P. van de Laar hield een voordracht over *Stedelijk erfgoed, stadsgeschiedenis en stadsidentiteit*. Dr. R. Rutte sprak over *Een unieke Hollandse grachtenstad? De ruimtelijke ontwikkeling van Delft in vogelvlucht*. Tenslotte verzorgde ir. S. van Ipenburg Grijpma een bijdrage over *Delft Blue Technology en het Watercentrum*. Een samenvatting van hun bijdragen is elders in dit jaarboek opgenomen. De bijdragen leverden een zeer geanimeerde discussie op.

Van 15 oktober 2010 tot en met 27 februari 2011 vond in museum Lambert van Meerten de tentoonstelling plaats *Delftse smaakmakers! Over de Delftsche Nijverheid als vormgever van het leven en de kunst van 1880-1940*. Dr. Timo de Rijk, design historicus, hoofddocent aan de Faculteit Industrieel Ontwerpen van de TU Delft en bijzonder hoogleraar Design Cultures aan de Vrije Universiteit Amsterdam hield de openingstoespraak. De tentoonstelling, die met hulp van vele vrijwilligers van Delfia Batavorum tot stand kwam, laat een prachtig tijdsbeeld zien, waarin de invloed van industriëlen als Van Marken op kunstenaars zoals Jan Toorop en Piet Zwart zichtbaar wordt. Ook de betekenis van de Delftse industriëlen voor de samenleving (volkshuisvesting, cultuur, sport) is in beeld gebracht.

In december 2010 en januari 2011 vond het project Verteltheater plaats. De opzet van dit project was om leerlingen van de hogere groepen van de basisschool kennis te laten maken met geschiedenis aan de hand van twee dagboeken. Het ene is dat van Otto van Eck, die woonde in het huis De Ruijt in Rijswijk, langs de Vliet bij Delft. Hij schreef zijn dagboek tussen 1791 en 1797. Het andere is dat van Anne Frank.

Le Comteprijs

De Commissie voor de Le Comteprijs nomineerde vijf initiatieven voor de Le Comteprijs 2009. Deze initiatieven waren elk van een zeer verschillend karakter, maar allemaal exemplarisch in hun soort. Er was een modern gebouw, gevoegd bij en aan een bestaande gevelwand (zowel voor als achter), als verbinding tussen een deels oude, en deels nieuwe omgeving; er was een flat uit de jaren zestig die met behulp van teksten van de Delftse literator Dirk Coster opeens niet meer anoniem is en de jaren zestig daarmee ontstijgt; er was een zeer charmante win-

kelpui in de trant van de negentiende, vroeg twintigste eeuw, die in de plaats kwam van een wat verloederde gevel; er was een juweeltje van een verlichtings-element in de openbare ruimte, met zorg en liefde teruggebracht; en er was tenslotte een mooi gerestaureerd Jugendstil-pand, ontdaan van de modernisering die het de afgelopen decennia moest ondergaan.

Met deze uiteenlopende nominaties maakte de Commissie een keuze verre van eenvoudig. Het bestuur van Delfia Batavorum heeft bij zijn keuze uiteindelijk de aspecten particulier initiatief en getoond doorzettingsvermogen het zwaarst laten wegen. De voorbeeldwerking die daarvan uitgaat, is als stimulans voor andere initiatiefnemers niet te onderschatten. De winnaar van de Le Comteprijs 2009 werd daarom de heer Casper van der Woude, die met enorme inzet en groot doorzettingsvermogen het pand Brabantse Turfmarkt 46-48 weer aan de stad teruggaf in de stijl waarin het ooit was gebouwd. Een zorgvuldige restauratie, tot en met de windvaan toe, waarvoor hem hulde en lof toekomt!

Lezingen 2010

Er zijn dit jaar vijf reguliere lezingen gehouden. Daarnaast waren er natuurlijk de lezingen in het kader van het lustrum.

Op dinsdag 2 februari sprak in DOK Peter Becker, docent Informatiedienstverlening en informatiemanagement aan de Haagse Hogeschool over *Zoekplaatje? Het vinden van (historische) afbeeldingen via internet*. Hij maakte ons daarin deelgenoot van zijn ervaringen als beeldredacteur van dit jaarboek. Historisch onderzoek is vaak gebaat bij ondersteunende afbeeldingen. Het is echter niet eenvoudig deze via internet te vinden. Zoekmachines als Google kunnen lezen maar niet kijken. In een presentatie van twintig afbeeldingen behandelde spreker o.a. de voordelen van foto-sharing en hoe op dat gebied te zoeken, overzichten van beeldbanken van erfgoedinstellingen, de hoeveelheid pixels, benodigd om een afdrukkabe afbeelding voor het jaarboek te krijgen (minimaal 200 dots per inch) en hoe te zoeken in de relevante archieven en het vinden ervan. Spreker besteedde apart aandacht aan het zoeken naar Delftse onderwerpen. Tot slot behandelde hij het auteursrecht op de afbeelding, waarvoor altijd toestemming moet worden gevraagd als de maker niet langer dan 70 jaar dood is of, bij onbekendheid van de auteur, 70 jaar na eerste openbaarmaking. Ook ging hij in op de rechten die musea en archieven kunnen vragen, als zijnde eigenaar van het document. Hij eindigde met het statement: 'Doel bepaalt methode en bron', waarna hij ons gelukkig twee sporen naliet voor wie toch nog enige verheldering nodig had: graafbecker@hetnet.nl en Peterdeelt.blogspot.com.

Op donderdag 18 maart hield Gert Jan van der Harst, bouwhistoricus bij de gemeente Delft in DOK een lezing over *Bouwkunst buiten de binnenstad (tot 1940)*, dit naar aanleiding van een interessante inventarisatie, onder deze titel uitgebracht door het vakteam Monumentenzorg en Bouwkwaliiteit van de gemeente Delft. Het gaat hier om een voorselectie van panden die in aanmerking

zouden kunnen komen voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst. Er was over het tijdvak 1940-1970 al wel een aantal huizen buiten de binnenstad aangewezen als rijks- of gemeentemonument maar een selectie van gemeentelijke monumenten over het tijdvak tot 1940 was nog niet eerder gemaakt. Honderden panden of complexen die gekozen waren aan de hand van cultuurhistorisch belang, gaafheid en architectonisch belang zijn beschreven en gefotografeerd. Spreker verzorgde een boeiende virtuele rondleiding langs deze minder bekende kant van de Delftse woningbouw, waarbij ook de stedelijke ontwikkeling van Delft tussen 1800 en 1940 werd belicht.

Op donderdag 15 april werd de jubileumreceptie gehouden in de Van der Mandelezaal van Museum Het Prinsenhof met als gastspreker theatermaker Gerardjan Rijnders. Hiervoor wordt verwezen naar het verslag van de Lustrumcommissie.

Evenals vorig jaar was de vereniging voor de Algemene Leden Vergadering weer welkom in het Grand Café van de Rabobank. Dit welkom kan letterlijk worden genomen. De gastvrijheid, letterlijk en culinair, betoond door het personeel dat voor ons een avond door bleef werken, werd door onze leden zeer op prijs gesteld. Na de pauze hield Joris van Bergen, vice-voorzitter en student geschiedenis aan de Universiteit Leiden, een lezing onder de titel *Delftse kooplieden in de stedelijke samenleving*. Hij ging daarbij in op twee vraagstellingen. Als eerste de vraag: hoe kwam Delft aan zodanig vermogende kooplieden dat deze stad een belangrijke rol in de Gouden Eeuw kon spelen? Of anders gezegd: hoe was de sociaal-economische ontwikkeling van Delft tot de zeventiende eeuw? De tweede vraagstelling betrof de rol die Delftse kooplieden speelden in het bestuur van de stad en de stadsbestuurders in handel en nijverheid. En welke invloeden hadden de grote politieke spanningen in de zestiende en begin zeventiende eeuw daarop? In de beknopte behandeling hiervan werd onder meer aandacht besteed aan de Delftse kooplieden Claes Adriaensz. van Adrichem en Paulus Cornelisz. van Beresteyn. De Delftse situatie werd geplaatst in de context van de politieke en economische ontwikkelingen in de Noordelijke Nederlanden tot in de zeventiende eeuw.

Op dinsdag 14 september vond in de Van der Mandelezaal de jaarlijkse gezamenlijk georganiseerde lezing plaats van Delfia Batavorum en de Vereniging Vrienden van het Prinsenhof. Oud-gemeentearchivaris Gerrit Verhoeven sprak daar over *Vier vrouwen*. Hun levens speelden zich af in verschillende eeuwen maar allen hadden zij met elkaar gemeen dat zij fondsen hadden gesticht om jongeren bij te staan. De bekendste en rijkste van hen was de in 1754 overleden Vrijvrouw van Renswoude, Maria Duyst van Voorhout. Zij stichtte de Fundatie van Renswoude, die vestigingen had in Den Haag, Delft en Utrecht, en waar aan getalenteerde weesjongens de kans geboden werd een eerzaam beroep te leren. De Fundatie bestaat nog altijd maar de vestigingen hebben hun doelstelling bij gebrek aan nooddriftige wezen verruimd tot het ondersteunen van jongeren bij hun studie. Verhoeven is zelf regent bij de Fundatie te Delft.

De drie andere vrouwen leefden anderhalf tot twee eeuwen voor Maria Duyst. Twee van hen heetten merkwaardigerwijs ook Maria Duyst. De vierde was Clara van Sparwoude.

Op maandag 18 oktober sprak in DOK ir. Jan Molema over *De Groep van Delft*. De Groep van Delft was een initiatief van studenten bouwkunde aan de Technische Hogeschool, die omstreeks 1930 een discussie over architectuur op gang brachten. De groep streefde een architectuur na 'die breekt met al wat zweemt naar het gebouw als een vesting; die breekt met het gebouw dat in de eerste plaats beschutting betekent van het 'ik' en van zijn eigendommen' en wilde 'een architectuur die opent voor het leven'. Internationaal bestonden er al voorbeelden van gebouwen, opgezet volgens deze idealen, de zogenoemde nieuwe architectuur. Kopstukken van deze stroming werden uitgenodigd om lezingen te houden en te discussiëren op de Technische Hogeschool. Daartoe behoorden bekende architecten als Gropius, Rietveld, Oud en Van Tijen. De Groep van Delft werd geleid door Jan Horatius Albarda, de zeer getalenteerde zoon van de SDAP-voorman ir. J.W. Albarda. Ir. Jan Molema schreef ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van deze bouwkundestudent samen met ir. Suzy Leemans een boek over deze periode, getiteld *Moderniteit in een behoudende omgeving. Jan Albarda en De Groep van Delft*.

Op donderdag 11 november vond in de Van der Mandelezaal het lustrumsymposium plaats over *De identiteit van Delft*. Het verslag hierover vindt U bij het verslag van de Lustrumcommissie.

Op donderdag 2 december werd in DOK een heel bijzondere Anders Rozemond lezing gehouden: de filmdocumentaire annex lezing door de maker van deze film Coen de Jong, getiteld *Delft is here*. Coen de Jong werkt sinds 2001 aan het kunstproject *Delft is here*. Met zijn vrouw reisde hij per auto over land naar Delft in Zuid Afrika en later met snellere vervoermiddelen naar het eiland Delft bij Sri Lanka en Delft in Minnesota. Het resultaat, een driedelige filmdocumentaire, geeft een beeld van deze drie andere 'Delften' aan de hand van sfeerbeelden en interviews. De Jong registreert zonder commentaar en laat de kijker als een nieuwsgierige bezoeker zelf zijn eigen conclusies trekken. Deze methode leverde verrassende en aangrijpende beelden op: de township Delft bij Kaapstad in Zuid-Afrika die de andere Delften, ook het Nederlandse Delft, in inwonertal verre overtreft; de overheidsambtenaar in Colombo, waar de toegang bepleit moest worden tot het eiland Delft dat slechts bereikbaar was vanuit het nog maar net gepacificeerde Tamilgebied van Sri Lanka. Het beeld: de ambtenaar, zittend in een kale kamer met achter zijn bureau als enig kleurig element zijn boekenkast, waarin zichtbaar *Antigone* van Sophocles; het zeer kleine plaatsje Delft midden in het maïsgebied van Minnesota, gegroeid bij een spoorwegstation, maar de trein stopt er niet meer en het postkantoor staat leeg. Het filmbeeld: dorpsbewoners, met veel plezier bezig voor de camera te demonstreren hoe ze hun eigen brievenvak plachten te openen terwijl de camera toont dat er

daarachter slechts een leeg vertrek is. Weemoedige beelden maar geen weemoedige mensen. Iedereen wil blijven wonen in het Delft waar hij woonde. Een film om over na te denken.

Open Monumentendag Delft

Delfia Batavorum had op 11 september, net als in voorgaande jaren, weer een stand in de hal van het stadhuis. Men kon er kennismaken met de activiteiten van de vereniging: de Delfia- Batavorumfolder meenemen, boeken, publicaties en de mooie pentekeningen van de binnenstad van Hans Houtzager aanschaffen of gewoon wat rondsuffelen. Door het enthousiasme waarmee de vrijwilligers de stand beheerden, is er weer een aantal nieuwe leden bijgekomen. Allen dank voor hun inzet!

Delfia Batavorum geschiedenisprijs 2010

Delfia Batavorum belooft elk jaar middelbare scholieren die een hoog cijfer hebben gehaald voor hun eindexamen geschiedenis. Het is traditie om de geslaagden een geschiedenisboek cadeau te doen of een boek dat een relatie heeft met Delft. De Delfia Batavorum geschiedenisprijs is dit jaar uitgereikt aan:

Michael Schreuders (vmbo TL), Rick Kerklaan (havo) en Aart de Vries (vwo), allen leerlingen van het CLD. Bij het Grotiuscollege vielen Tonke de Vries (havo), Lotte Verleng (vwo TTO) en Anna Schooneveld (vwo) in de prijzen, en bij het Stanislas College ging de geschiedenisprijs naar Laura van Schetsen (havo), Diederik Diekhuis (atheneum) en Joanneke Jansen (gymnasium).

Alle prijswinnaars ontvingen tijdens hun diploma-uitreiking de in 2010 verschenen *Architectuurgids Delft*.

Canon

De in 2009 gestarte activiteiten om te komen tot een Delftse Canon zijn in dit najaar weer opgepakt. P. van der Krogt is teruggetreden en mw. A. Mooij toegetreden als lid van de werkgroep. Tevens zijn G. Verhoeven en B. van der Wulp als adviseurs bij dit project betrokken. De werkgroep is twee maal bijeen geweest. Gesproken is over de selectie van onderwerpen voor de canon uit de eerder gemaakte 'long list' en over het 'format' voor de uitwerking. In eerste instantie wordt gestreefd naar het opstellen van een basistekst die op een website en/of in een publicatie kan worden gebruikt. Nader overleg met personen en instanties over het gebruik voor verschillende doelgroepen wordt beoogd.

Delfia Batavorumprijs: de J.W. Blokpenning

Tijdens de bijeenkomst op 15 april werd de J.W. Blokpenning uitgereikt aan drs. Ria van der Meer en ir. Wim Weve voor hun langdurige en grote verdien-

sten voor de stad Delft en de vereniging. De Blokpenning is een erepenning, geschonken door de heer J.W. Blok aan onze vereniging. Hij is voor het eerst uitgereikt in 1993 aan D. Wijbenga. De penning is ontworpen door Rob van der Veen te Culemborg en gegoten bij de gebr. Stijlaart te Rumpt. De oorkonde is ontworpen en vervaardigd door Peter en thans Josje van Koppen. De Blokpenning kan ook aan instellingen worden uitgereikt.

De voorzitter riep hen beiden tegelijk naar voren als 'partners-in-crime' en sprak hen toe, ongeveer als volgt:

Ria van der Meer. Als voormalig lerares wiskunde en geschiedenis ben je een getraind docent. Je gaf en geeft dan ook cursussen aan het ouderenwerk, huisvrouwen, stadsgidsen, - je bent er zelf één -, bent rondleidster in museum Het Prinsenhof, je geeft lezingen voor de Protestants Christelijke Ouderen Bond van Delft tot Ridderkerk, van Spijkenisse tot Wateringen. En nog is de regio niet verzadigd. Je organiseert bijpassende excursies. Je werkt als vrijwilliger in het museum Tetar van Elven.

Je grote liefde is toch wel het Agnetapark. Daarover ging je afstudeerscriptie toen je in 1996 je doctoraal cultuurwetenschappen behaalde aan de Open Universiteit.

Voor Delfia Batavorum is het belangrijkste: je secretariaat van de redactie van ons jaarboek. Je hebt daar in 1999 Max van Noort opgevolgd. Je hebt in die functie op vriendelijke, positieve maar uiterst effectieve wijze de schrijvers binnen hun deadline weten te houden.

Wim Weve. Jij studeerde architectuur en restauratie aan de Technische Hogeschool alhier. Je was daar student-assistent van prof.dr.ir. C.L. Temmink-Groll en daarna wetenschappelijk ambtenaar bij de TU Delft. Sinds 1987 ben je bouwhistoricus bij de gemeente Delft.

Jij vervulde bestuursfuncties, onder andere was je als amateurarcheoloog bestuurslid van de stichting Altena; van 1976-1985 was je voor Delfia Batavorum lid van de coördinatiecommissie archeologisch bodemonderzoek in Delft; van 1978 t/m 1984 was je lid van onze Commissie Behoud Stadsschoon. Je was en bent een vraagbaak voor burgers en verenigingen. Bij jouw naam staat een lange lijst van publicaties. Waar gingen die over? Juist! Monumenten. Ik noem:

Het boekje *50 monumenten in Delft* dat in 1996 is verschenen toen de landelijke viering van de Open Monumentendag in Delft werd gehouden; ik noem publicaties over het Silogebouw van Calvé, het pand Wijnhaven 7, muurschildering Camaretten, *Historisch uurwerk in opslag, Militair magazijn Delft, Wapen van Spangien* en nog veel meer.

Voor Delfia Batavorum is het belangrijkste: je secretariaat van de Le Comtecommissie. Samen met de collega's wordt door jou ieder jaar een lijst van 'verfraaiingen' opgesteld en daar een aantal nominaties uit gekozen, gedocumenteerd en verantwoord. Op het ogenblik zijn dat er vijf. Vanaf het jaar 2000 maakt Wim Weve daarover zijn kundige beschrijvingen.

Aanbieding jaarboek

Het negentiende jaarboek is door de redactiecommissie opgedragen aan dr. H.L. Houtzager. Hans Houtzager leverde vele bijdragen voor het jaarboek en hij was vele jaren voorzitter van de redactiecommissie.

Excursiecommissie

Ook dit jaar heeft de excursiecommissie weer een aantal activiteiten ontplooid, maar vanzelfsprekend minder vanwege de vele lustrumfestiviteiten. Met het plotselinge overlijden van An Bergman viel een onmisbare schakel weg tussen de commissie en de deelnemers, maar gelukkig kon commissielid Ger van den Akker op uitstekende wijze in deze leemte voorzien.

20 april 2010: er was op deze datum een excursie gepland naar het museum Volkenkunde in Leiden waar parallel twee tentoonstellingen werden gehouden over de Maya's en over Sumatra. Helaas kon wegens gebrek aan belangstelling dit bezoek geen doorgang vinden.

1 juni 2010: bezoek aan het Letterkundig Museum in Den Haag. Circa 35 leden van de vereniging wilden wel eens wat meer horen en daadwerkelijk ook zien hoe een aantal Delftse schrijvers als Hugo de Groot, Dirk Coster, A.M. de Jong, Hubert Corneliszoon Poot, Petrus Augustus de Génestet en vele anderen hun pennenvruchten op papier hadden gezet. De boeiende inleiding met daarbij de pakkende rondleiding door de conservatoren Dick Welsink en Daan Cartens maakte deze rondgang door dit recent vernieuwde museum een heuse belevenis. Temeer daar er op de eerste verdieping extra aandacht was besteed aan Charlotte Mutsaers die zojuist de P.C. Hooftprijs had gewonnen (€ 60.000). Een bezienswaardigheid was de *Nationale Schrijversgalerij* waar 500 geschilderde en gebeeldhouwde portretten van schrijvers en dichters waren te aanschouwen. Een bezoek aan dit museum is een echte aanrader; reis met de trein naar het Centraal Station en vanaf perron 12 geven borden aan hoe u in twee minuten bij deze boekentempel kunt komen.

26 augustus 2010: dagexcursie naar Schoonhoven, de geboorteplaats van Reinier de Graaf die zich in 1667 als medicus in Delft vestigde en waarnaar het ziekenhuis alhier is vernoemd. Ongeveer veertig leden stapten 's morgens in de bus en natuurlijk mocht het Nederlands Zilvermuseum Schoonhoven (tot voor kort bekend als het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum) niet op het lijstje ontbreken. En gezegd moet worden: een belevenis. Temeer daar het museum onlangs honderden zilveren gebruiksvoorwerpen uit de collectie van Van Kempen en Begeer heeft kunnen verwerven. De excursiecommissie streeft er altijd naar een goede lunch te gebruiken in een restaurant met een mooi uitzicht. Aan die voorwaarde werd ruimschoots voldaan door restaurant Belvédère met een prachtig panorama over de Lek. De wandeling door het centrum van Schoonhoven onder leiding van een aantal gidsen voerde ook langs diverse zilversmeden. Aardig in dit verband is dat men een aantal verdiepingen van de prachtige oude watertoren heeft ingericht als ateliers van zilversmeden.

Tijdens de wandeling langs de lustrumgeschenken en de Le Comteprijsen dd 24 september 2010 (Foto: Annemarie van Noort).

24 september 2010: ter gelegenheid van het lustrumjaar werd een wandeling georganiseerd langs enkele lustrumgeschenken en genomineerde projecten voor de Le Comteprijs door de bouwhistoricus bij de gemeente Delft ir. W.F. Weve. De Le Comteprijs is een onderscheiding die Delfia Batavorum jaarlijks uitreikt voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld. Vrijwel alle lustrumgeschenken zijn aan de gemeente Delft aangeboden, waaronder de glas-in-loodramen die geplaatst zijn in de Torenkamer en de Weeskamer van het stadhuis. Er waren 26 deelnemers, het absolute maximum. Deze wandeling staat op de website vermeld.

Eveneens is op de website een meer uitgebreide stadswandeling opgenomen langs nominaties voor de Le Comteprijs.

Ledenbestand

Het aantal leden per **1 januari 2010** bedroeg **1231**. Er werden **62** nieuwe leden ingeschreven, terwijl wegens verschillende redenen (eigen wens, overlijden, verhuizing, wanbetaling) **76** leden werden uitgeschreven. Netto verlies **14** leden. Per **31 december 2010** telt het ledenbestand **1217** leden, te onderscheiden in **908** algemene leden, **0** jeugdleden, **244** (gezins)leden op hetzelfde adres. Verder zijn er **5** ereleden, **5** leden voor het leven, **24** adverteerders, **4** media en **27** relaties/zusterverenigingen.

VAN DER DUSSEN

RESTAURANT LOUNGE

Bagijnhof 118
2611 AS Delft
telefoon 015 2147212
fax 015 2159137
info@restaurantvanderdussen.nl
www.restaurantvanderdussen.nl

Schols 't Hart

100 JAAR KWALITEIT IN
GRAFMONUMENTEN

Laan van Overvest 64-70, 2613 DN Delft

Tel: 015-212.28.81

E-mail: scholsenthart@freeler.nl

www.scholsenthart.nl

A.C.D.

Auto Centrum Delftstreken b.v.

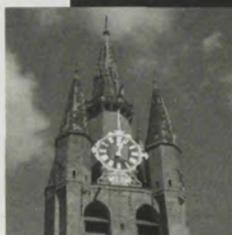
Motorenweg 31
2623 CR Delft
T: 015 - 256 93 25
F: 015 - 256 06 02

Openingstijden Showroom:

maandag t/m donderdag van 8.00 tot 18.00 uur
vrijdag van 9.00 tot 21.00 uur
zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

www.acdhyundai.nl

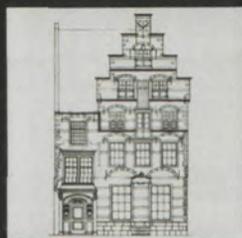

Bij het Archief Delft kunt u terecht voor uw onderzoeken naar Delftse dingen van vroeger; van voorouders tot schilderkunst en van stadhuis tot armenzorg. Ook kunt u oud nieuws vergaren over de huidige en vroegere buurgemeenten.

Voor veel genealogische vragen hoeft u uw stoel echter niet uit: Bezoek gewoon de Digitale Stamboom (www.archief.delft.nl) Deze wordt nog steeds uitgebreid en verbeterd.

Het Archief Delft beheert ook archieven en beeldmateriaal van instellingen als kerken, verenigingen enz., die voor openbare inzage in bewaring zijn gegeven.

Misschien komt uw collectie ook in aanmerking voor onze depots? Neem daarover vrijblijvend contact op met het Archief Delft; telefoon 015 - 260 2358.

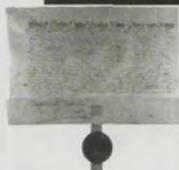

Het Archief Delft maakt samen met Museum Het Prinsenhof, Museum Nusantara, Museum Lambert van Meerten en Archeologie deel uit van de nieuwe gemeentelijke organisatie Erfgoed Delft en omstreken.

Via de website <http://CollectieDelft.nl> kunt u de Beeldbank bezoeken, waar nu al duizenden afbeeldingen digitaal te raadplegen zijn. Maar vergeet ook niet de website van het Gemeentearchief (www.delft.nl/archief), het begin van al uw onderzoeken en contacten!

Erfgoed **Archief**

Delft

Oude Delft 169
2611 HB Delft

Kroniek over 2010

samengesteld door Gab Lansbergen

Januari

- 1 Tijdens de jaarwisseling gooien in de Gillisbuurt tientallen jongeren met stenen, waarbij de ramen van de nieuwbouw van het verzorgingshuis Die Buytenweye het moeten ontgelden. Burgemeester Verkerk: 'Dit is een smet op een verder feestelijk verlopen jaarwisseling.'
- 3 De schaatsbaan boekt door grote sneeuwval en afnemende sponsorinkomsten een teleurstellend resultaat. Het verzoek om een weekje langer open te mogen blijven, wordt door de gemeente afgewezen.
- 3 Diaken Hans van Bommel ofm stond de laatste jaren al in de toptien, maar is nu door de Delftse bevolking uitgeroepen tot de bekendste Delftenaar van 2009. Hij dankt zijn uitverkiezing aan zijn inzet voor de voedselbank, de non-foodbank, de vakantiebank, M25, en zijn zorg voor dak- en thuislozen. Kerdy van Vuuren, portretschilderes, werd tweede.
- 4 Delft moet zich 'metropool' durven noemen, aldus burgemeester Verkerk in zijn nieuwjaarstoespraak. Hij wil geen critici meer horen 'die continu onze mooie stad afbreken'.
- 4 Verkeerschaos door gladheid. Het verkeer staat muurvast of rijdt stapvoets. Sneeuw maakt van Delft een sfeervolle prentbriefkaart.
- 7 Delft is benoemd tot kunststad 2010. Net als tijdens het Delft Cultuurjaar 2009 komen er vier culturele weekenden, ingevuld door de culturele instellingen DOK, VAK, Theater De Veste en Erfgoed.
- 8 Professor dr.ir. Jacob Fokkema ontvangt, bij zijn vertrek als rector magnificus van de TU Delft, de erepenning van de gemeente Delft vanwege zijn betekenis voor de stad. Hij heeft zich ingezet voor een grotere maatschappelijke rol van de technische wetenschappen.
- 9 De winterperikelen houden aan. Het strooizout raakt op, er is al 380 ton zout uitgestrooid. De dagopvang van dak- en thuislozen krijgt ruimere openingstijden. Het Reinier de Graaf Gasthuis heeft het vanwege de gladheid druk met de behandeling van pols- en enkelbreuken.
- 10 De neoromaanse kerk van de rooms-katholieke parochie Franciscus en Clara in de Raamstraat, tot vorig jaar genoemd de H.H. Nicolaas en Gezel-

len parochie, bestaat honderd jaar. Het jubileumjaar gaat van start met een tentoonstelling van haar kerkelijk erfgoed.

- 12 Iedere Delftse vrouw die quilt, naait of borduurt, is de komende maanden welkom om mee te werken aan een enorme Delftsblauwe deken. De regie is in handen van de stichting Atelier Delftse Vrouwen die projecten organiseert waarbij vrouwen uit allerlei culturen elkaar ontmoeten.
- 13 De vitamineshot, een gezond broodje van Sven Treurniet, werkzaam in de Wereldzaak, haalt de eerste plaats in de landelijke wedstrijd Lekker Anders, uitgeschreven voor horecamedewerkers met een verstandelijke beperking.
- 13 De camping Delftse Hout is door de ANWB uitgeroepen tot Europese Camping van het jaar 2010 in de categorie stadscampings.
- 13 Volgens bureauchef Marlé van Tol is de criminaliteit in 2009 gedaald. Opvallende stijgers: het aantal inbraken in auto's en gewelddadige diefstallen. Burgemeester Verkerk wil de veiligheid in de binnenstad vergroten door uitbreiding van cameratoezicht.
- 14 Het is Café Diner Vlaanderen met chef-kok Erwin van Oosten voor de zesde keer op rij gelukt om het Lekkerste Broodje van Nederland te maken.
- 19 Alhoewel studenten het gebouw al sinds de zomer in gebruik hebben genomen, vindt vandaag pas in aanwezigheid van architect Rijk Rietveld, burgemeester Verkerk en oud-Shellbestuurder Jeroen van der Veer de officiële opening plaats van de Hogeschool InHolland aan de Rotterdamseweg.
- 21 Het college van B en W heeft op verzoek van de gemeenteraad een voorstel uitgewerkt voor de aanstelling van een stadsbouwmeester ter verhoging van de kwaliteit van stedenbouw en architectuur.
- 22 De Indische buurt ondervindt grote overlast van kauwen die in grote getale krijsend de wijk onderpoepen. Ze verdrijven ook de andere stadsvogels door als eerste het voedsel weg te kapen.
- 23 De gemeente stelt eenmalig € 11.000 subsidie beschikbaar aan de Stichting Boekenbende voor het organiseren van het eendaagse festival de Delftse Boekenbende in oktober 2010.
- 24 In verband met de bouw van de spoortunnel verhuist het busstation van het Stationsplein naar de achterkant van het NS-station.
- 24 Graffitikunstenaar Arend Maatkamp beschildert de voormalige loods van Van Gend & Loos, die reizigers nu in grote getale passeren, met Delftse motieven.

28 De gemeenteraad neemt de vernieuwde raadszaal in gebruik. De gemeenteraadsleden zitten voortaan met het college van B en W aan één grote, ovale witte tafel. In het midden ligt een vloerkleed getooid met een Delftsblauw motief. De raadsvergadering wordt voor de eerste keer live uitgezonden via internet.

28 Erfgoed Delft en Museum Paul Tetar van Elven tekenen een samenwerkingscontract waardoor de toekomst van het museum veilig wordt gesteld.

31 Op de begraafplaats Jaffa wordt gestart met een kunst-expo verzorgd door vijftientig cursisten van de VAK. Iedere vier maanden wordt de expositie gewisseld. De begraafplaats Iepenhof gaat mee in dit initiatief.

Arend Maatkamp fleurt de route naar het verplaatste busstation op met graffitikunst (Foto: Fred Nijs).

Februari

- 2 De Delftse Pluim 2009 wordt door de gemeente uitgereikt aan het project Samen Eruit. De Delftse Veer ging naar Bartje Wuite (RAZO), Tine de Boom (Gilde Delft), Leen van Doorn (Delftse Natuurwacht), Michel Koreneef (jeugdtrainer) en Jan de Vette (welzijn Hof van Delft).
- 5 In achtentwintig horecagelegenheden breekt het driedaagse bluesfestival los. In deze twaalfde editie valt er van meer dan vijftig bluesacts te genieten.
- 8 Het gemaal Aan 't Verlaat in de Delftse Hout wordt gered van de sloop. Het valt in de categorie 'waardevol gebouw van vóór 1940'.
- 11 De gemeente Delft en de Reinier de Graafgroep tekenen een intentieverklaring om samen te werken aan de nieuwbouw van het Reinier de Graaf Gasthuis in Delft.

- 15 Gedurende enkele dagen staat op de Markt een rijdende concertzaal van zeven bij veertien meter, de Classic Express van het Prinses Christina Concours. Prijswinnaars van het Concours zullen optreden voor leerlingen van Delftse basisscholen.

Porseleinen lantaarnpalen uit Jingdezhen sieren het St. Agathaplein (Foto: Fred Nijs).

- 16 Sneldammer Frerik Andriessen (18) ontvangt van wethouder D. Rensen de gouden sportspeld van de gemeente Delft. Hij is Europees kampioen sneldammen bij de junioren.
- 17 Voor de eerste keer wordt het Studentenkamer Festival (Stukafest) in Delft georganiseerd. Muzikanten, cabaretiers en toneelspelers treden op in studentenkamers.
- 18 Van architect Jan Molema verschijnt een boek over 'De Groep van Delft', een illustrer gezelschap bouwkundestudenten dat zich in de jaren dertig verzette tegen de toen heersende conservatieve bouwtrant.
- 25 Drie porseleinen lantaarnpalen van meer dan vier meter uit de Chinese porseleinstad Jingdezhen worden door wethouder L. Merckx onthuld op het St. Agathaplein. Met dit project versterkt de gemeente de vierhonderd jaar oude band van Delft met de Chinese porseleinstad.
- 26 Vier jaar na het begin van de bouw van de Koepoortgarage treden er opnieuw verzakkingen op aan woningen in de De Genestetstraat.

Maart

- 1 Mevrouw A.M. (An) Bergman overlijdt op 80-jarige leeftijd. Zij heeft zich gedurende vele jaren ingezet voor Delfia Batavorum. Van 2000 tot 2009 verzorgde zij de kroniek voor het jaarboek. (Zie In Memoriam pag. 33).

- 1 Gerwin Hogendoorn en Nina Voets zijn uitgeroepen tot iconen van Delft: 'mensen die bezig zijn in de stad geschiedenis te schrijven.' Nina Voets is oprichter van Ciccionina, een platform voor jonge artiesten. Gerwin Hogendoorn coacht jonge ondernemers en ontwierp de Senz Umbrella, de stormparaplu.
- 1 De voormalige directeur van Het Havenmuseum in Rotterdam, Erik de Groot, is benoemd tot de opvolger van Cees Vanwesenbeeck als directeur van Erfgoed Delft en Omstreken.
- 4 Bij de gemeenteraadsverkiezingen wint D66 vijf zetels en komt op zes, de PvdA heeft ook zes zetels maar heeft er vijf verloren. CDA en SP verliezen beide een zetel en komen respectievelijk uit op vier en twee. Groen Links en Stip winnen beide een zetel en staan nu op vijf en drie zetels. VVD, Stadsbelangen en ChristenUnie blijven gelijk op vier, twee en één zetel. Leefbaar Delft verliest drie zetels, Onafhankelijk Delft wint er drie.
- 6 Aan de Duke Ellingtonstraat wordt een nieuwe sportaccommodatie geopend ter vervanging van de oude sporthal aan de Martinus Nijhofflaan die in de zomer gesloopt zal worden.
- 9 Tijdens de raadsvergadering nemen negentien raadsleden afscheid. De heren R. de Prez (PvdA) en N. van Doeveren (CDA) worden benoemd tot lid in de Orde van Oranje-Nassau.
- 11 Met het afleggen van de eed of belofte aanvaardden de 37 leden van de gemeenteraad hun taak als volksvertegenwoordiger.
- 11 Na fel protest van de sportvissers ziet het Hoogheemraadschap van Delfland af van het plan om de visstand in Tanthof-West te decimeren. Men wilde het water weer helder laten worden.
- 12 Ter vervanging van de voormalige nachtopvang aan de Houwtuinen - het pand werd gesloopt voor de spoortunnel - wordt in het gerenoveerde monumentale pand Spoorsingel 8 een nieuwe nachtopvang en sociaal pension officieel geopend.
- 16 Uit een enquête van de gemeente onder vijfduizend Delftenaren blijkt dat de inwoners van Delft over het algemeen zeer tevreden zijn over hun woning en woonomgeving; de bewoners van de wijken Hof van Delft en Binnenstad zijn het meest tevreden, het minst de bewoners van Buitenhof en Voorhof.
- 17 Tijdens het met groot materieel verwijderen van de oude tramrails die plaats moet maken voor de nieuwe spoortunnel, ontstaat schade aan woningen in de Dirklangendwarstraat. Het werk wordt tijdelijk stilgelegd.

- 23 Delft, fietsstad. De oogst van één dag dreggen in de grachten bedraagt ruim driehonderd fietsen en vijftientig winkelwagentjes.
- 25 Molen De Roos wordt ontdaan van zijn wieken en omloop waardoor hij straks, in verband met de aanleg van de spoortunnel, gemakkelijker kan worden opgetild.
- 27 Het korps van het Leger des Heils komt voor de laatste keer bijeen in het pand Vlamingstraat 44. Het Delftse korps zal als zodanig worden ontbonden en opgaan in het korps Haaglanden.
- 27 Met spectaculaire acts, acrobatiek, vuurspuwers en Afrikaanse percussie, is zaterdag de aftrap gegeven voor het project Muziek in de Wijk Tanthof. De bewoners worden hiermee verleid om creatieve workshops te volgen.
- 30 Roeivereniging De Delftsche Sport geeft bij gelegenheid van haar 125-jarig bestaan een kleurrijk gedenkboek uit.

Molen De Roos raakt zijn wieken kwijt (Foto: Fred Nijs).

Molen De Roos zonder wieken (Foto: René van der Krogt).

In Memoriam An Bergman

Op 1 maart 2010 overleed An Bergman.

Velen bewaren aan haar een dierbare herinnering. Haar vele activiteiten voor Delfia Batavorum maakten haar bijna onmisbaar voor de vereniging. Van 1996 tot 2002 was zij bestuurslid: ze beheerde de bibliotheek en organiseerde mede de lezingen. Vanaf 2001 stelde zij de kroniek voor het jaarboek samen. Toen An adverteerders voor het jaarboek ging werven, steeg het aantal advertenties aanmerkelijk. In de excursiecommissie functioneerde zij als de spin in het web door de verzorging van de deelnemerslijsten en het plegen van talloze telefoontjes

An was een bijzondere vrouw. Door een afnemende gezondheid raakte ze beperkt in haar mobiliteit. Omdat ze zeer was gesteld op haar onafhankelijkheid probeerde ze zo lang mogelijk mobiel te blijven. De scootmobiel ging echter voorgoed onder zeil nadat ze zich een keer had vast gereden onder een brievenbus. Maar vanuit haar huis via telefoon en email onderhield ze een uitgebreid netwerk. Ze zette diverse activiteiten voor Delfia Batavorum voort. De wijze waarop zij dit deed, was typisch An. Zij toonde een grote vasthoudendheid, ze ging recht op haar doel af en de weg daartoe wist ze

altijd succesvol te plaveien. Aan dikdoenerij van instanties en functionarissen had zij een hekel en het deed haar genoeg om dit door te prikken. Van jongs af aan had zij geleerd om te relativieren, om de humorvolle achterkant van gewichtige dingen te zien.

Het was een genoeg om bij haar op bezoek te zijn. Ze was een goede gastvrouw, koffie, port en stukjes kaas ontbraken nooit. Maar belangrijker was de conversatie, haar soms scherpe analyse van gebeurtenissen. Tekennend was haar glimlach die een binnenpretje verraadde voordat zij haar zienswijze met je deelde.

Ze kon het leven aan, haar lichamelijke krachten namen af, geestelijk bleef zij sterk, actief, betrokken. In de wijze waarop zij haar leven vorm heeft gegeven, liet zij anderen delen. We gedenken haar met respect en dankbaarheid.

April

- 1 Een nieuw aangelegde loopbrug verbindt de perrons van het treinstation met het twee maanden geleden verplaatste busstation. De brug biedt op het hoogste punt een panorama van Delft. De brug is ontworpen door Joep Paulissen en Daan Tjepkema, oud-studenten TU Delft.
- 3 Het Staatscircus van Moskou-Holiday heeft voor vijf dagen zijn tenten opgezet op het feestterrein Lijm en Cultuur.
- 3 De Nieuwe Academie viert haar tienjarig bestaan. Zij veranderde van naam (voorheen de Nieuwe Amateur) en ze verhuisde van een slooppand aan de Nijverheidsstraat naar een hal van de kabelfabriek aan de Schieweg.
- 5 Op tweede paasdag trekt de Delftse Paas-, Kunst-, Antiek- en Boekenmarkt op de Markt veel publiek.
- 7 Het Grotius College aan de Juniusstraat viert een multiculturele moederdag, een feestelijke avond met toneel, dans en tweetalige gedichten.
- 8 In Kadmium, een nieuwe multifunctionele tentoonstellingsruimte aan de Koornmarkt 48, start de Lentesalon, een expositie van vierenzeventig hedendaagse Delftse kunstenaars.
- 9 Het heeft de koningin behaagd op positief advies van de gemeenteraad om de heer G. Verkerk te herbenoemen tot burgemeester van Delft. Zijn ambts termijn begon in 2004.
- 9 In de Gilleshof wordt een tweede avontuurlijke natuurspeeltuin geopend. Een jaar geleden werd Speelnatuur Hammenpoort aan de Rotterdamseweg geopend.
- 9 In Museum Paul Tetar van Elven vindt de opening plaats van een tentoonstelling gewijd aan de Delftse schilder C.J. Mension (1882-1950). Hij tekende en schilderde vele jaren in de Rotterdamse Diergaarde.
- 10 Ondernemers, vrijwilligers en artiesten stellen zichzelf ten toon in 'levende etalages' onder het motto: Old, New, Delft, Blue.
- 10 In het museumweekend komt tijdens een 'Krijg, Kunst en Kitsch' in het Legermuseum onder andere een sabel uit de tijd van Napoleon aan het licht.
- 10 De zestienjarige scholiere Roza Roshaan van het Christelijk Lyceum is de winnaar van de landelijke BBC Public Speaking Award. Ze gaat het nu in Londen opnemen tegen tachtig deelnemers uit veertig landen.

- 13 De Moe'stuin in Poptahof viert haar eerste lustrum. Tuinierend komen hier families uit verschillende culturen met elkaar in contact.
- 15 Bij gelegenheid van haar 75-jarig bestaan biedt de historische vereniging Delfia Batavorum aan de Delftse gemeenschap een cadeau aan: een bijdrage aan de restauratie van drie gevelstenen in de voorgevel van het Hofje van Gratie aan de Van der Mastenstraat.
- 16 De Waalse Kerk aan de Oude Delft viert haar 425-jarig bestaan met een Franse avond. Pierre van Enk spreekt over Frankrijk en de Huguenoten.
- 17 Het themajaar Natuurlijk Tuinieren gaat van start. Doel: mensen te motiveren egels, kikkers en andere elementen uit de natuur een plek te geven in hun tuinen.
- 20 In de laagst gewaardeerde wijk van Delft, de Gillisbuurt, helpen leerlingen van basisschool De Horizon de plantsoendienst met het onderhoud van de natuur in de buurt.
- 20 Tientallen buurtbewoners brengen gezamenlijk tegenover Filmhuis Lumen een metersgroot mozaïek aan.
- 20 De *Stadskrant Delft* bestaat vijftien jaar. Uit het lezersonderzoek (2009) blijkt dat 54 procent van de Delftenaren de krant leest.
- 22 De nieuw gekozen gemeenteraad benoemt vijf wethouders: L. Vokurka (D66) Financiën en Onderwijs; R. de Prez (PvdA) Zorg en Wijken; S. Bolten (Groen-Links) Participatie en Duurzame ontwikkeling; M. Junius (CDA) Economie, Verkeer, Spoorzone en Cultuur; P. Guldemon (STIP) Kenniseconomie en Ruimtelijke ordening.
- 22 Het nieuwe Hampshire Hotel Delft Centre aan de Koepoortplaats opent zijn deuren. Zijn voorloper Hotel De Kok aan de Houttuinen moest plaats maken voor de spoorzone.
- 23 Tot ieders verrassing komt aan het licht dat burgemeester G. Verkerk na zijn vertrek als wethouder van Den Haag van die gemeente een toelage ontvangt op zijn burgemeesterssalaris. De wachtgeldregeling is volgens de regels uitgevoerd en loopt nog tot de zomer.
- 27 In het centrum van Delft worden opnamen gemaakt voor de film *Majesteit*, over koningin Beatrix.
- 29 De lintjesregen bevordert één Delftenaar tot Officier, één tot Ridder en tien tot Lid in de Orde van Oranje-Nassau.

- 29 Burgemeester G. Verkerk opent de ondergrondse Koepoortgarage, die over twee verdiepingen voorziet in 344 parkeerplaatsen.
- 29 In de Kromstraat wordt voor het eerst een drukbezochte eigen Koninginnennacht gehouden, een kleinschalig alternatief voor de Haagse Nach.

Na jaren vertraging is de Koepoortgarage opengesteld (Foto: René van der Krogt).

Mei

- 1 Daniëlle Lokin vertrekt na 21 jaar als directeur van de gemeentemusea Delft. Onder haar leiding werden de drie gemeentemusea Het Prinsenhof, Nusantara en Lambert van Meerten één organisatie.
- 4 Zestien groengebieden zijn vanwege hun cultuurhistorische waarde door de Koninklijke Natuurhistorische Vereniging uitgeroepen tot monument. Naast de hofjes, de Prinsenhofstuin en de Botanische Tuin zijn ook drie begraafplaatsen uitverkoren: de Joodse begraafplaats, Jaffa, en de rooms-katholieke begraafplaats aan de Kanaalweg.
- 4 Het Kamerkoor Delft Blue en het Delfts Symfonie Orkest geven bij gelegenheid van de Nationale Dodenherdenking in de Oude Kerk een uitvoering van The Armed Man.

- 6 De trekschuit die van 1638 tot 1888 tussen Delft en Leiden gevaren heeft, verbindt tijdens het weekend in het zomerseizoen wederom beide steden.
- 6 De Wageningen University reikt de Linnaeusprijs uit aan Angela van der Maarel en Patricia Knijnenburg, twee leerlingen van het Stanislascollege, voor een werkstuk over koolplanten.
- 7 Het Symfonieorkest D.S.M.G. Apollo geeft vanwege zijn 160-jarig bestaan een gratis concert in de Nieuwe Kerk.
- 8 Ten afscheid van de woningen, die jarenlang een veilig onderkomen hebben geboden, strooit een helikopter duizenden bloemen uit over het woongebouw de Zwaluw in Poptahof dat afgebroken zal worden voor nieuwbouw.

*Kinderen rapen bloemen die de helikopter over Poptahof uitstrooit
(Foto: Fred Nijs).*

- 10 Tijdens de etappe van Amsterdam naar Middelburg schampt de Giro d'Italia Delft bij de rotonde Nassaulaan - Delftsestraatweg.
- 20 Het studentenhuus De Engelenbak aan de Oude Delft 89 is uitverkozen tot het ultieme studentenhuus van het jaar.
- 21 Aan de Oostenrijkse kunstenaar Gerhard Gutruf valt de eer te beurt om als eerste in het Vermeer Centrum een wisselende tentoonstelling in te richten. De expositie omvat twintig moderne variaties op het werk van Vermeer.
- 22 Alweer een nieuw evenement, de Groen-Blauw-markt, voor iedereen die van tuinieren en de natuur houdt. Het tv-duo Rob Verlinden en Romeo Sommers demonstreren hun tuinkunsten.
- 22 In de musea Het Prinsenhof, Lambert van Meerten en Nusantara opent de expositie The Golden Age, een samengaan van de museumcollectie en bloemsierkunst. De tentoonstelling is ingericht door bloemkunstenaar Pim van den Akker.
- 22 Op het terrein van de Vrije School Widar in de De Meesterstraat is bij de aanleg van een nieuwe speeltuin zwaar verontreinigde grond aangetroffen. Een derde van het schoolplein is afgezet met hekken.

- 24 Door 158 Delftenaren zijn 232 ideeën ingezonden op het verzoek van de gemeente om mee te denken over de inrichting van de openbare ruimte in de Spoorzone.
- 25 Vanwege de werkzaamheden aan de spoortunnel is de Engelsestraat deels afgesloten voor verkeer. Het veroorzaakt verkeerschaos in de omgeving van Leeuwenstein en Abtswoudseweg.
- 25 Tijdens het Delfts Rood Festival van 25 tot 29 mei biedt het toneelgezelschap Wunderbaum actueel theater met een sociaal-maatschappelijk karakter.
- 26 Basisschoolleerlingen van de Freinetschool tonen in de modeshow Kringlopen trots hun zelfgemaakte creaties van gebruikte materialen.
- 29 Bij het vertrek van de bekendste Delftenaar 2009, pastor Hans van Bommel, organiseert het Interkerkelijk Diaconaal Beraad een presentatie van de diaconale inbreng van de kerken in de stad.
- 29 De misdaadmeter *AD/Haagsche Courant* meldt dat in géén andere stad méér wordt ingebroken in schuurtjes en garages dan in Delft.

Juni

- 1 Margot Nicolaes volgt Eppo van Nispen tot Sevenaer op als directeur van DOK. Zij was vijftien jaar werkzaam in de televisiebranche.
- 3 De dames E.M. van den Bosch en M.J. Friebel en de heer W. Koreneef ontvangen de gemeentepenning voor hun inzet gedurende vijftig jaar voor de Stichting Avondvierdaagse.
- 4 Bewoners van de Engelsestraat kunnen dit weekeinde met korting een hotelkamer boeken om zo geluidsoverlast vanwege het 'intrillen' van damwanden voor de aanleg van de spoortunnel te ontlopen.
- 4 Het Stanislas College is samen met negen andere scholen in het land door het rijk aangewezen om volgend jaar examen af te nemen in Chinese taal en cultuur.
- 4 Het opknappen van de Sebastiaansbrug wordt weer uitgesteld. Tramlijn 19 naar de TU-campus zal op zijn vroegst pas in 2015 gaan rijden.
- 5 De Mooi Weer Spelen pakken uit met vijftig gratis acts in het centrum van de stad.

- 11 Het nieuwe college van B en W trekt zich de kritiek aan die in een rapport van het bureau WagenaarHoes over het vorige bestuurscollege aan het licht komt, met name van de kant van stadsgewest Haaglanden en de provincie.
- 11 Scherven van middeleeuwse kookpotten komen boven water tijdens werkzaamheden aan een kademuur in de Vlamingstraat.
- 15 Het verzoek om in verband met de reconstructie van de moord op Willem van Oranje zijn grafombe te openen om zijn lengte te kunnen vaststellen, wordt afgewezen.
- 16 De aanleg van de spoortunnel, gestart in september 2009, is nu al met een jaar vertraagd.
- 19 In Den Haag overlijdt op 64-jarige leeftijd dr. Thera Wijsenbeek-Olthuis, de auteur van het baanbrekende boek *Achter de gevels van Delft* (1987)
- 22 Op het Jan Joostenplein wordt een sculptuur onthuld van het schip *De Liefde*, waarmee de Delftenaar Jan Joosten van Lodensteyn in 1598 naar Japan vertrok om daar de eerste Nederlandse handelspost te vestigen.
- 24 De Ijsmeestertunnel onder de A 13 verbindt vanaf vandaag voor voetgangers en fietsers de wijk Emerald in Delfgauw met de TU-campus.

*Ontbulling van de sculptuur van het schip De Liefde op het Jan Joostenplein
(Foto: René van der Krogt).*

- 25 Tijdens het Nyama festival, waarop muziek klinkt uit vele culturen, wordt in de Kromstraat door de daar gevestigde restaurants aan één lange tafel een Wereldstraatdiner geserveerd.
- 25 Bij boorwerkzaamheden voor de spoortunnel zijn in de Phoenixstraat resten gevonden van de eeuwenoude stadsmuur.
- 25 Op de Markt is de Delftsblauwe deken van zes bij zes meter te bezichtigen die op initiatief van de Stichting Atelier Delftse Vrouwen vanaf januari door vrouwen van verschillende culturen, leeftijd en achtergrond is samengesteld.
- 26 Met de komst van de eerste bewoners is de woonwijk Harnaschpolder officieel geopend.

Juli

- 1 De nieuwe tramlijn 19 gaat van start tussen Leidschendam en Delft.
- 4 Aardewerkkunstenaar Wilma Plaisier opent bij de Koninklijke Porceleynse Fles haar eerste solo-expositie van schilderijen.
- 7 Vanwege de aanwezigheid van blauwwieren wordt het sterk afgeraden een duik te nemen in het zwemwater van de Delftse Hout.
- 8 De gemeente ziet instemmend toe dat hangjeugd op het Nassauplein met klagende bewoners in gesprek wil komen.
- 11 Tijdens rellen na de nederlaag van Oranje in de WK-voetbalfinale zijn achtien arrestanten bekeurd.
- 13 De zeventienjarige leerling van het Grotius College, David Kok, heeft op de internationale Wiskunde Olympiade in Kazachstan een bronzen medaille gewonnen.
- 16 Een dag vol kermisattracties besluit twee weken vakantieplezier voor honderden kinderen van vier tot twaalf jaar. Honderd vrijwilligers van de stichting Delftse Kinderactiviteiten maken dit mogelijk.
- 17 De jaarlijkse keramiemarkt Delft Ceramica pakt uit met 57 deelnemers uit vijf landen.
- 24 Het Bieslandse bos krijgt een kwaliteitsimpuls met een stukje speelbos, vernieuwde paden en 25.000 nieuwe bomen.

- 27 Vandalen vernielen een kunststuk van bloemen dat op het kruispunt Westlandseweg - Provincialeweg het Varend Corso aankondigde.
- 29 Bedrijven aan de Schie vragen om een nieuwe haven en om de verbreding van onderdoorgangen van bruggen, zodat grote boten toegang krijgen tot Delft.
- 30 Het Delft Chamber Music Festival opent in samenwerking met het Evenementenbureau met een grachtenconcert op het Vrouwjutenland. Het Rubenskwartet treedt op met de contrabassist Rick Stotijn.
- 31 Om de blauwalgen te verwijderen en zwemmen weer mogelijk te maken, plaatst het Hoogheemraadschap van Delfland in het water van de Delftse Hout een installatie die luchtballen produceert.
- 31 Het opheffen van de tram- en bushalte Binnenwatersloot door de HTM stuit op hevige protest van de bevolking.

Augustus

Jaarlijks toenemende belangstelling voor het Varend Corso (Foto: René van der Krogt).

- 1 Uit Delft nemen dit jaar drie boten deel aan het Varend Corso: een boot van enkele ondernemers, een van het Reinier de Graaf Gasthuis en de spectaculaire op zonne-energie aangedreven Solarboot van de Technische Universiteit Delft.
- 3 De GGD raadt nieuwe studenten aan zich te laten vaccineren tegen de bof, die heerst onder de Delftse studenten.

- 4 In de Wilhelminalaan en de Van der Kamlaan is volgens de bewoners al in één op de vijf woningen ingebroken.
- 5 Delft trekt dit jaar minder Amerikaanse maar meer Russische en Spaanse toeristen.

- 5 Het project Opzien aan het Spoor trekt tot en met 27 augustus met een mobiele bushalte vol muziek, dans en theater door de Spoorzone; een initiatief van de Werkplaats Spoorzone Delft.
- 9 Uit gegevens van het RIVM blijkt dat er een ontoelaatbare geluidsoverlast is voor woningen aan de A13, de Kruithuisweg en de Provincialeweg.
- 13 Bij het graven van 24 meter diepe sleuven op de Phoenixstraat treden lichte ondergrondse verzakkingen op. Volgens de projectleider hoort dit bij de voorziene risico's. Bewoners vrezen dat het niet bij toelaatbare lichte schade blijft.
- 14 Naast reguliere jazz zal dit jaar op het Jazz Festival ook pop, dance en soul ten gehore worden gebracht. Delftse jongeren verzorgen een eigen programmering op hun Jazzcity Stage.
- 16 De Chinese keramist Jiansheng Li uit de toekomstige zusterstad Jingdezhen komt twee weken werken bij de Koninklijke Porceleyn Fles.
- 16 De ontmoetingsweek voor eerstejaarsstudenten, de OWEE, vestigt dit jaar weer een nieuw recordaantal bezoekers: 2400.
- 17 Acht huizen aan de Scheepmakerij blijken op met pcb's verontreinigde grond te staan veroorzaakt door de voormalige verffabriek Devoe Coatings (1913 - 1994). Er is een gezondheidsrisico bij gebruik van de grond als moestuin. De gemeente gaat de bodem saneren.
- 19 Gedurende vijf weekends is op het festivalterrein Lijm & Cultuur een stadsstrand ingericht: Chaos aan de Schie. Men kan er terecht voor een maaltijd, een drankje en een dansje.
- 22 Kunststichting Kadmium geeft aan jonge talenten en aan kunstenaars met een verstandelijke beperking gelegenheid om te exposeren.
- 23 Een wolkbreuk overspoelt een aantal straten aan de oostkant van de stad. Huizen en kelders lopen onder water.
- 25 De brandweer mag er straks twee keer zo lang over doen om bij een buitenbrand te komen, maar niemand hoeft zich zorgen te maken, zegt de brandweercommandant.
- 25 De Explosieven Opruimingsdienst heeft een dag nodig om een mogelijke bom te demonteren onder een auto in de Tanthof. Meer dan twintig woningen zijn ontruimd.

- 28 Ondanks hevige regenbuien is het muziekfestival Westerpop een succes met 26 acts op twee podia. Naast muziek is er ook een festivalmarkt en straattheater.

September

- 1 Alexandra Oostdijk is de nieuwe directeur-conservator van museum Paul Tetar van Elven. Zij was directeur van het Stadsmuseum Leidschendam-Voorburg.
- 1 Het vernieuwde techniekmuseum Science Centre, gevestigd aan de Mijnbouwstraat, opent zijn deuren. Het richt zich speciaal op kinderen van 9 - 16 jaar die interactief kennis willen maken met wetenschap en techniek.
- 6 Onder het motto 'Iedere Delftenaar telt, heel Delft doet mee', start de Week van de Armoede. Men zal mensen wijzen waar ze terecht kunnen voor hulp. Stadgenoten worden uitgenodigd om het armoedeprobleem mee te verhelpen.

Kunsthistoricus drs P.A. Terwen leidt de renovatie van het graf van Maarten Tromp (Foto: Fred Nijs).

- 6 In de Spoorzone is een onderzoek begonnen naar de aanwezigheid van nog niet ontplofte explosieven uit de Tweede Wereldoorlog. De bouwwerkzaamheden liggen enkele dagen stil.
- 7 Wegens oxiderende ankerijzers start de Rijksgebouwendienst een uitgebreide renovatie van het praalgraf van Maarten Tromp in de Oude Kerk.

- 9 Om het riool bij hevige regenval te ontlasten, wordt aan de bewoners in de Zeeheldenbuurt gevraagd om slootjes in hun achtertuin aan te leggen opdat het water afgevoerd kan worden naar de singels.
- 9 Aad Baljeu, sinds 1996 voorzitter van Taptoe Delft, overlijdt na een kort ziekbed op 57-jarige leeftijd. Op de openingsavond van de Taptoe wordt hij in

een toespraak door de burgemeester herdacht, gevolgd door een minuut stilte.

- 10 Met het thema 65 jaar bevrijding pakt de tweejaarlijkse Taptoe over twee avonden uit met vierhonderd deelnemers.
- 12 De oudste Delftenaar Pieter van der Ploeg is op 106-jarige leeftijd onverwacht overleden aan een hartstilstand. De oudste inwoner is nu 103 jaar oud.
- 15 Het plan om vanaf volgend jaar de kermis te verplaatsen van de Markt naar het festivalterrein Lijm & Cultuur brengt de gemoederen van voor- en tegenstanders hevig in beroering.
- 16 Leerlingen van de Cornelis Musiussschool delen rode kaarten uit aan weggebruikers met gevaarlijk rijgedrag.
- 18 Atletiekvereniging AV'40 viert haar 70-jarig bestaan met een grote diversiteit aan wedstrijden.
- 18 De 75-jarige Delftse kunstenaar Jan Rijnders krijgt in museum Het Prinsenhof onder de titel *Over Leven* een tentoonstelling die vijftig jaar kunstenaarschap omvat.
- 18 Het Delfts Waterballet presenteert gedurende het weekend op zes podia een variëteit aan dansen op het water van de grachten.
- 19 Onder begeleiding van De Nieuwe Academie presenteert SkateJam zich als een volwaardig sport- en cultuurfestival waar jongeren uitgedaagd worden hun mogelijkheden te verkennen.
- 23 Ruim achthonderd derdejaars vmbo-leerlingen worden gedurende twee dagen actief en passief ondergedompeld in kunst en cultuur: de Kunstkick.
- 23 In een kleinschalige opzet keert na achttien jaar afwezigheid de Oude Kunst- en Antiekbeurs terug in het museum Het Prinsenhof.
- 24 Het inloophuis Debora, waar mensen met kanker en hun naasten terecht kunnen voor afleiding en een luisterend oor, viert haar eerste lustrum.
- 24 De gemeenteraad heeft besloten dat er voortaan op zondag getrouwd kan worden.
- 28 Wethouder Milène Junius onthult in de synagoge aan de Koornmarkt een wand met de namen van de Delftse joden die in de Tweede Wereldoorlog zijn omgekomen.

- 28 De Vereniging van Havenmeesters heeft de Delftenaar Halil Kilic verkozen tot havenmeester van het jaar 2010.

Oktober

- 1 Het restaurant De Wereldzaak, dat kansarmen uitzicht bood op een baan, verzorgt na vijf jaar in een uitverkocht huis de laatste maaltijd. Men hoopt een nieuw project op te zetten voor dezelfde doelgroep.
- 2 In het Westerkwartier gaat de Slinger door de Wijk. Brandweer en kerk houden open huis, op twee podia zijn diverse optredens.
- 2 In het Techniek Ontmoetingspunt TOP start de laagdrempelige Hypo Kunstsupermarkt waar schilderijen en sieraden voor vaste prijzen worden aangeboden.
- 4 Het Straatje van Vermeer wordt op de Koninklijke Porceleyne Fles op een tegeltableau van 2 bij 2,5 meter uitgebeeld. Tot juni 2011 kunnen bezoekers de voortgang van het werk volgen.
- 5 De fameuze stoelencollectie die in 2008 bij de brand in het Bouwkundegebouw gered kon worden, staat nu voor het publiek tentoongesteld in de hal van de bibliotheek van de faculteit bouwkunde.
- 8 Om het aanzien van de bodes en de waardigheid van het stadhuis te onderstrepen, gaan de bodes bij officiële gelegenheden weer een bodebus dragen.
- 9 Tien jaar na de laatste Delftdag kunnen verenigingen en organisaties zich nu in de binnenstad presenteren in de Delfiade.
- 9 De nieuwe parkeergarage In de Hoven aan de Papsouwselaan, die plaats biedt aan 550 auto's, wordt in gebruik genomen.
- 12 De watertoren aan het Kalverbos is volgens de Nederlandse Watertoren Stichting de mooiste opgeknapte watertoren van Nederland.
- 14 Bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van Delfia Batavorum opent dr. Timo de Rijk in het Museum Lambert van Meerten de tentoonstelling Delftse Smaakmakers, die laat zien hoe industrie en kunstzinnige vormgeving tussen 1880 en 1940 met elkaar verbonden waren.
- 16 Ondanks de overlast die het werk aan de Spoorzone veroorzaakt, blijkt uit een onderzoek van de gemeente dat de grote meerderheid van de Delftenaren het resultaat verwachtingsvol tegemoet ziet.

- 22 Bij werkzaamheden in de Spoorzone stuit men onder de oprit van de Phoenixparkeergarage op resten van de Hieronymustoren. Archeologen documenteren de torenresten voordat deze worden verwijderd.
- 22 Het Reinier de Graaf Gasthuis behoort volgens het weekblad *Elsevier* tot de beste ziekenhuizen van de Haagse regio.
- 28 Delft probeert met een expositie te Adapazari over fietsen in Delft de inwoners van haar Turkse partnerstad te bewegen om ook eens de fiets te pakken.
- 28 De actie om de historische bogen van de Kapelsebrug te behouden, kon niet voorkomen dat de brug op dit moment vrijwel is gesloopt. Een nieuwe platte brug moet de aanleg voor tramlijn 19 mogelijk maken.

Een laatste blik op de bogen van de Kapelsebrug voordat deze voorgoed uit het zicht verdwijnen (Foto: René van der Krogt).

November

- 2 Tot 22 november ligt aan de Hooikade het museumschip Kasteel Vlotburg afgemeerd. Deze drijvende burcht brengt het alledaagse bestaan in de middeleeuwen tot leven.

- 3 Op de Brabantse Turfmarkt zijn vier mensen met een luchtbuik in de rug geschoten.
- 5 Delft beleeft zijn eerste Museumnacht; 23 musea en galeries openen hun deuren van 19.00 tot 24.00 uur. Op straat is er theater en muziek, op de rondvaartboten zijn dichters en muzikanten actief.
- 6 De bezuinigingsplannen van de gemeente brengen zware klappen toe aan onder andere de culturele instellingen Theater De Veste en DOK, die ieder twee ton moeten inleveren.
- 6 Bij het Kasteelbankje in Tanthof, bedoeld voor spelende kinderen, wordt door de politie extra gesurveilleerd vanwege alcohol drinkende hangouderen.
- 11 De plannen van Erfgoed Delft om kantoren, archief en museumdepot onder te brengen in het voormalig hoofdgebouw van de Gist- en Spiritusfabriek worden stopgezet. De financiering komt niet rond.
- 11 Ter gelegenheid van haar 75-jarig bestaan organiseert Delfia Batavorum een symposium over de identiteit van Delft. Zie voor het verslag elders in dit jaarboek.
- 12 Mienke Meij wint met haar film Vlaardingervaart de hoofdprijs tijdens het Nationaal Film Festival 2010 in Terneuzen. Zij wordt ook verkozen tot beste vrouwelijke cineast.
- 13 De Broedplaats Poptahof aan de Taj Mahalplaats biedt vanaf vandaag aan kunstenaars en creatieve ondernemers een betaalbare atelierruimte. Er wordt van hen verwacht dat ze zich met hun werk mede inzetten voor de buurt.
- 13 Negenenvijftig kunstenaars en drieëndertig ateliers geven hun medewerking aan de vijftiende atelierroute.
- 13 De poging om de historische binnenstad op de Unesco-lijst van werelderfgoed te zetten, heeft geen resultaat. Zie elders in dit jaarboek.
- 19 Het *Finaniceele Dagblad* heeft een Gouden FD Gazelle Award uitgereikt aan de Koninklijke Porceleyne Fles, omdat het bedrijf een van de snelst groeiende ondernemingen van Zuid-Holland is.
- 20 Massaal worden de culturele instellingen van de stad gesteund in hun actie Nederland schreeuwt om cultuur. Veel gebouwen van kunstinstituten staan in rode spotlights.
- 20 Sinterklaas krijgt een warm welkom van de bevolking.

- 25 Aan ir. Karin Laglas valt de eer te beurt om als eerste vrouw een benoeming te verkrijgen als decaan aan de TU Delft. Ze volgt Wytze Patijn op als decaan aan de faculteit bouwkunde.
- 25 Prof.ir. Wytze Patijn wordt benoemd als de eerste Delftse stadsbouwmeester. Gedurende twee jaar zal hij waken over de architectonische kwaliteit van de bouwwerken in de openbare ruimte.
- 25 Architect Herman Hertzberger heropent na een zes jaar durende restauratie de Montessorischool, die hij vijfenvijftig jaar geleden ontwierp.
- 26 Na succesvolle acties in de wijken Buitenhof, Voorhof, Vrijenban en Tanthof vraagt het project OuderenProof nu de 55-plussers van de Wippolder om advies over verbeteringen in de wijk. OuderenProof is een initiatief van zorgaanbieders, de gemeente en woningcorporaties.
- 27 Het rijk ondersteunt met twee miljoen euro projecten die de veiligheid in de wijk Buitenhof moeten bevorderen.

Architect Hertzberger in de gerenoveerde Montessorischool (Foto: Fred Nijs).

December

- 1 Ter gelegenheid van het afscheid van Jan Molema, die veertig jaar aan de faculteit Bouwkunde verbonden is geweest, organiseert de faculteit een debat over architectuur in de jaren dertig afgezet tegen de huidige bouwkunst.
- 1 De Abtswoudsetunnel wordt gedurende eenentwintig maanden afgesloten. Het komende half jaar zijn er vanwege werkzaamheden aan de Spoorzone nog vele belemmeringen in de bereikbaarheid van de stad te verwachten.
- 1 Simone Haak en Joke Doedens van Galerie Terra ontvangen de A.J. Prins Cultuurprijs vanwege hun bijdrage aan Delft als keramiekstad.
- 3 Het Vermeer Centrum verwelkomt met een bloemetje en een cadeau de 100.000ste bezoeker sinds mei 2007.
- 3 De werkconferentie Stadsmarketing met veertig vertegenwoordigers uit bedrijven en organisaties biedt het stadsbestuur vele ideeën aan om het merk Delft beter uit te dragen.
- 4 Met een knipoog naar de uitgave van de Delftse Bijbel in 1477, de eerste Nederlandse bijbelvertaling, verkoopt boekwinkel de Pelgrim te 0.00 uur als eerste de volledig herziene versie van de Statenbijbel uit 1637.
- 4 Hevige sneeuwval hindert het verkeer. De HTM legt tijdelijk de tramlijnen stil vanwege bevroren wissels.
- 6 Op de Beestenmarkt ligt tot 9 januari 2011 weer een feestelijke schaatsvloer.
- 7 Te Bogor (Indonesië) overlijdt op de leeftijd van 82 jaar Suwondo Sudewo. Als grafisch kunstenaar was hij lange tijd verbonden aan museum Nusantara. Hij speelde daar een grote rol bij de samenstelling van exposities en diverse culturele activiteiten zoals het bespelen van de gamelan.
- 9 De eerste lokale politieke partij in de gemeenteraad, Stadsbelangen Delft, bestaat 25 jaar.
- 11 Dagen achtereen duiken in de stad kleine en grote rode kubussen op met het getal 15. Het blijkt tenslotte te gaan om een actie waarmee het Theater De Veste zijn derde lustrum onder de aandacht brengt.
- 12 De buurtcoach van projectbureau Kan wél! geeft vier jonge meiden van 9 tot 11 jaar de kans om in de wijk Buitenhof speciaal voor kinderen een winkel te openen in tweedehands kinderkleding en speelgoed.

- 14 Grootser, zichtbaarder en beter, dat is de opzet van deze Lichtjesavond waar weer duizenden mensen op afkomen.
- 15 De eerste trein zal niet in 2013 maar pas in 2015 door de spoortunnel rijden. De onverwacht hoge waterstand vereist een sterkere constructie van de bouwput. Omwonenden en ondernemers zijn kwaad.
- 15 Tot 23 december vloeit er een stroom kerstconcerten over de stad.
- 17 Delft zucht en geniet vanwege overvloedige sneeuwval.
- 17 In museum Het Prinsenhof start de tentoonstelling *Schilders van het Westland, van 1500 tot heden*.
- 17 Alweer een nieuw evenement: Late Night Shopping. Tot middernacht zijn de winkels open waarbij het winkelend publiek verrast wordt met zang, Glühwein en spekgladde straten.
- 18 De gemeenten Delft en Rijswijk gaan meer samenwerken op het gebied van bedrijfsvoering, beleidsuitvoering en strategische opgaven. Het is géén voorbereiding op een fusie!
- 19 De Delftse oud-verzetsman Johan Pekelharing overlijdt op 94-jarige leeftijd.
- 26 De inwoners hebben via *Delft op Zondag* de muzikant VanVelzen verkozen tot de Bekendste Delftenaar 2010. De kunstenaar Kerdy van Vuuren werd wederom tweede.
- 28 Drie Delftse kerken participeren in het programma voor de 25.000 jongeren die samenkomen voor de Europese ontmoeting van Taizé in Rotterdam. Delftse gastgezinnen bieden slaapplekken aan 650 jongeren.

Drogisterij en Medische Bandagehandel J.W. Elsenaar B.V.

Homeopathie o.a.:

Vogel
VSM
Boiron
Homeocare

Cosmetica:

Marbert
Sans Soucis
Payot
Widmer
Elizabeth Arden

Elastische arm- en beenkousen
ADL-producten
Bloeddrukmeters
Borstprotheses
Breukbanden
Polsbraces
Duimbraces
Enkelbraces
Lumbaalbraces
Verbandschoenen
Verpleegartikelen

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel: 015-2124482/ 2120777

Pieter de Ruyter Restauratie

Restauratie
kleur en
verguldwerk
gevelstenen
hofje van
Gratie te Delft.

Restauratie, reconstructie & conservering van
historische beschilderingen (in/exterieur) en
schilderijen. Onderhoudsschilderwerk.
Verguldingen, hout- en marmerimitaties.

Documentatie over reeds gerestaureerde werken.
Erkend AF-schilder en lid Restauratoren Nederland.

Pieter de Ruyter Restauratie

Donkerstraat 3, 2611 TE Delft
015-2122017 b.g.g. 06-51342776
site pieterderuyterdelft.webs.com

Vijftiende lustrum van de Historische Vereniging Delfia Batavorum

Openingstoespraak

15 april 2010

Greetje van Walsum-Kieft, voorzitter

(Foto: P. Jonquière/H.V. van Walsum).

Met deze feestelijke bijeenkomst luiden wij het vijftiende lustrum van de Historische Vereniging Delfia Batavorum in. Nu al dank ik onze lustrumcommissie voor haar organisatie, haar creatieve ideeën en de uitwerking daarvan. En er komt nog meer dit jaar!

Wij vieren dit lustrum enerzijds omdat Delfia Batavorum een boeiend verleden heeft van 75 jaar, anderzijds omdat er kennelijk vertrouwen is in een zinvolle voortzetting in de toekomst, daarbij gesteund door een grote groep betrokken leden. Delfia Batavorum spande en spant zich in voor het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de geschiedenis van de stad Delft en voor het behoud en het herstel van het cultureel erfgoed.

Hoe tracht Delfia Batavorum dit te realiseren? Door het organiseren van lezingen en excursies - voor beide activiteiten bestaat veel belangstelling-, voorts door het verzorgen van publicaties, waaronder sedert 1991 het Jaarboek -alleen al dát is de contributie voor het lidmaatschap waard-, door het jaarlijks uitreiken van Le Comteprijsen voor een opmerke-

lijke verfraaiing van het Delftse stadsbeeld. Door een deskundige jury wordt uit een longlist een nominatie van oorspronkelijk drie, thans vijf prijswinnaars voorgesteld. Aardig is te vermelden dat de krant *Delft op Zondag* een publieksprijs uitreikt, dit jaar voor de tweede maal.

Persaandacht, zoals in de *Delftsche Courant* was vroeger gewoon, is sindsdien op een zacht pitje gezet maar komt op het ogenblik weer terug. Radio Delft gaf al langer een gewaardeerde aandacht.

Voorts stimuleert het Delfia Batavorum Fonds voor Delft relevante publicaties en activiteiten.

Sedert 2004 geeft Delfia Batavorum de geschiedenis eindexamenprijs in de vorm van een mooi boek aan leerlingen van de drie Delftse scholen voor voortgezet onderwijs die een zeer goed examen geschiedenis hebben afgelegd, totaal negen prijzen, voor ieder van de drie colleges. In aanmerking komen VWO-, Havo- en VMBO-leerlingen.

Dat dit op prijs wordt gesteld blijkt uit een mail van een moeder die twee zonen heeft die de geschiedenisprijs gewonnen hebben in twee verschillende jaren. Van die twee stond er maar één op onze website vermeld, terwijl de niet-vermelde zoon nu juist degene was die geschiedenis is gaan studeren.

Laten we teruggaan naar de beginjaren van de vereniging. De oprichting vond plaats op 30 oktober 1935. Delfia Batavorum behoort daarmee niet tot de oudste historische genootschappen.

Ik noem hier in de buurt Die Haghe uit 1890, Oud Dordrecht uit 1892, Oud Leiden uit 1902. Veel verenigingen zijn na de Tweede Wereldoorlog opgericht, tot in de laatste decennia van de twintigste eeuw toe. Delfia Batavorum dreef waarschijnlijk op een golf van verontrusting in het interbellum over het afzwakkende gevoel voor de waarden die voor traditioneel Nederlands werden gehouden, maar in feite de waarden waren van het nationalisme in de negentiende eeuw. Men kende de volksliederen niet meer. Zo werd ook omstreeks 1923 begonnen met de volkszangdag op de Markt.

Op 27 november 1935 kreeg de vereniging haar naam: genealogisch, heraldisch, geschiedkundig en folkloristisch genootschap. Er was veel belangstelling voor genealogie en heraldiek, de geschiedschrijving moet u zich voorstellen als 'petite histoire' en mocht folklore u wat verbazen: hier werd de daad bij het woord gevoegd. In 1936 en 1937 werden luilakvieringen, die lange tijd verboden waren geweest omdat ze ontaardden in straatschenderij, georganiseerd door Delfia Batavorum en in de hand gehouden door onderwijzend personeel en vrijwilligers. Qua deelname waren ze een succes met respectievelijk vijfhonderd en tweeduizend deelnemende kinderen.

Ondanks het feit dat ze redelijk gedisciplineerd verliepen, werden ze in 1938 weer afgeschaft. Er waren teveel klachten binnengekomen over herrie, althans zo stelde het gemeentebestuur het voor. De kinderen kregen voor hun inspanningen een sinaasappel of krentenbol cadeau. Daar doen ze het tegenwoordig niet meer voor.

Voor de oorlog was het ledental klein. De eerste jaren paste het aantal toehoor-

ders van de lezingen nog in een huiskamer. Van een maximum van 29 in 1939 groeide het ledental tot 85 in de vijftiger jaren. Hoogtepunten als de herdenking van 300 jaar Kruithuisramp in 1954 en de viering van 150 jaar onafhankelijkheid in 1963 zorgden wel voor extra toeloop van leden maar pas na twee serieuze ledenwerfacties rond 1970 schoot het ledental omhoog tot 870. De latere lustra met hun breed scala van activiteiten hebben niet alleen de leden plezier gedaan maar mede geleid tot het huidige aantal van ruim 1200.

Waarom zo gefixeerd op ledenaantallen? Zij tonen de financiële mogelijkheden. Zij verbreden ons draagvlak en vergroten daardoor de aandacht voor deze materie.

Gegeven de mij toegemeten tijd noem ik slechts twee van de vele lustrumpublicaties: *De Kartuizers en hun Delftse klooster* in 1975 en *Facetten van Delft* in 1985. Om dezelfde reden geef ik alleen van het elfde tot en met het veertiende lustrum de thema's aan:

1990- Delft wordt modern

1995- Creatief met Delft

2000- Leven, wonen en werken in Delft

2005- Geschiedenis van het klooster Koningsveld

Ze zijn ieder tekenend voor hun tijd. De ontdekking van de exacte ligging van het klooster Koningsveld -zelfs het deel dat onder de bodem van de Schie lag is in kaart gebracht- was mogelijk geworden door de sterk verbeterde methoden van archeologisch grondonderzoek.

Wat niet gelukt is, is het aantrekken van jeugdleden. We hadden één jeugdlid en dat is verhuisd. Ik denk dat we dit voorlopig als een gegeven moeten beschouwen. Dit wil niet zeggen dat er bij jongeren geen interesse is voor de geschiedenis van onze stad. Dat hebben we gemerkt bij verschillende gelegenheden waarin wij in samenspraak met scholen deze belangstelling mochten stimuleren.

Terug naar de toch wel ambitieuze doelstelling van Delfia Batavorum (U zult hem vanmiddag nog eens horen). Deze doelstelling brengt met zich mee dat wij weliswaar onze activiteiten allereerst organiseren voor onze leden maar dat ook doen voor een ruimere kring. Tot die kring behoort ook de gemeente Delft. De onliner op de voorkant van onze folder: 'historische vereniging met hart voor Delft' is zonder meer juist. Maar Delfia Batavorum is ook een vereniging met verstand van Delft. In 1970 is de Commissie Behoud Stadsschoon gestart omdat men voor het behoud van het Delftse stadsbeeld vreesde. Ook nu blijft waakzaamheid geboden. Delfia Batavorum heeft begrip voor de aanpassing van Delft aan de eisen van de moderne tijd die thans aan de orde is. Maar wij pleiten ook voor een proactieve inschakeling van de commissie bij de voorbereiding van besluiten rond de openbare ruimte, afbraak- en herinrichtingsprojecten in de binnenstad. Zeker waar de gemeente Delft zich opwerpt voor plaatsing van de binnenstad op de Unesco werelderfgoedlijst.

Delfia Batavorum stelt de goede contacten met de gemeentelijke dienst Erfgoed Delft en omstreken zeer op prijs, zie bijvoorbeeld de samenwerking bij de *Delft*,

de glossy van het Erfgoed. Wij denken ook een zinvolle bijdrage te kunnen leveren aan projecten als de Canon van Delft en Oral History.

Tot slot

De lustrumuitgave van 1985 heeft ongewild een betekenisvolle naam meegekregen: *Facetten van Delft*. Hoe goed het boek ook is, het behandelt slechts facetten. En 'facetten' zijn het kenmerk van de hele Delftse geschiedschrijving, hoe voortreffelijk die ook is! Wat wij nodig hebben is een moderne geschiedschrijving van Delft die het rijke verleden van de stad in zijn samenhang weergeeft vanuit een professionele visie. Veel steden zijn ons voorgegaan.

Ik hoop dat de voorzitter van Delfia Batavorum aan het begin van het Lustrum 2015 kan verklaren: 'Dankzij de Stichting Geschiedschrijving Delft en vooral dankzij de schrijvers beschikt Delft nu over een wetenschappelijk verantwoorde en goed leesbare, samenhangende stadsgeschiedenis. En Delfia Batavorum heeft daar een bijdrage aan mogen leveren.'

DOK, leen de wereld in Delft

DOK leent tegen een aantrekkelijk tarief allerlei boeken, muziek, films, kunstwerken en bladmuziek uit!

Onder het genot van een heerlijk kopje koffie kunt u een krant of tijdschrift lezen in ons leescafé!

DOK beheert de collectie van Delfia Batavorum. Te leen en in te zien bij DOK Centrum!

Laat u verrassen, ervaar DOK!

www.dok.info

Abonnement met 65+ korting € 32,80, abonnement met Delftpas € 30,25!

DOK Centrum Vesteplein 100 - Delft	DOK Voorhof Sandinoweg 151 - Delft	DOK Tanthof Duke Ellingtonstraat 203 - Delft
--	--	--

Hoe de Delftse Donderslag van 1654 de toekomst van het Hofje van Gratie bepaalde

Eva Vastenbolt

Ten behoeve van het behoud worden de panden van de Vereniging Hendrick de Keyser jaarlijks door medewerkers van de Afdeling Instandhouding geïnspecteerd. Het hoofddoel is de instandhouding van het casco en het wind- en waterdicht houden van de huizen. De 'kleine' reparaties als het herstellen van houtrot en voegwerk zijn hier onderdeel van. Van belang zijn tevens de details die een pand ondersteunen in zijn bijzondere architectuur. Zo werd tijdens een inspectie in 2008 van het Hofje van Gratie aan de Van der Mastenstraat 24 tot en met 40 in Delft, geconstateerd dat het schilderwerk van de drie gevelstenen aan de voorgevel barsten vertoonde.

Voor het herstel en behoud van bijzondere onderdelen als deze wordt veelal een externe deskundige geraadpleegd. Na een bezoek met restauratieschilder Pieter de Ruyter uit Delft werd besloten dat het herstel van de stenen op een niet al te lange termijn aangepakt moest worden. De Ruyter verrichtte onderzoek naar het aantal verflagen op de stenen en de toegepaste kleurstellingen in de voorafgaande eeuwen. Eén monster bleek uit wel vijftig verflagen te bestaan! Op de gevelstenen zijn wapens, familienamen en teksten afgebeeld.

In 2008 was er geen geld gebudgetteerd voor een dergelijke klus en het leek de Vereniging een geschikt project om door sponsoring te realiseren. Eind 2009 waren drie stichtingen bereid gevonden om het onderzoek en het herstel van de gevelstenen te sponsoren: de Historische Vereniging Delfia Batavorum, het Dinamo Fonds en de Stichting 'Hofje van Gratie'. De totale kosten bedroegen € 9.624,80 waarvan € 6.500,- werd gesponsord door voornoemde instellingen. Mede gezien de economisch minder florissante tijden vond Vereniging Hendrick de Keyser dit buitengewoon ruimhartig.

Het Hofje van Gratie kent zijn oorsprong aan de Korte Geer in Delft. De toenmalige burgemeester Pieter Sasbout nam in 1571 het initiatief om een hofje voor ouderen te stichten. In 1575 werd dit hofje met zes woningen verwezenlijkt. De linker gevelsteen verwijst hiernaar: '1575, voor man en vrouw syn deese hofgens van gratye gemaect tot een ewige fondatye'. Voor de huisregels en handhaving hiervan werden een administrerende en een controlerende regent aangesteld. Het hofje was een particuliere stichting en werd gerund door nabestaanden van de stichter.

Het 'Hofje van Gratie' aan de Van der Mastenstraat 24-40, nummers 24 (witte huisje) en 40 zijn later aangekocht (Foto: René van der Krogt, 2010).

Pieter de Ruyter aan het werk (Foto: René van der Krogt).

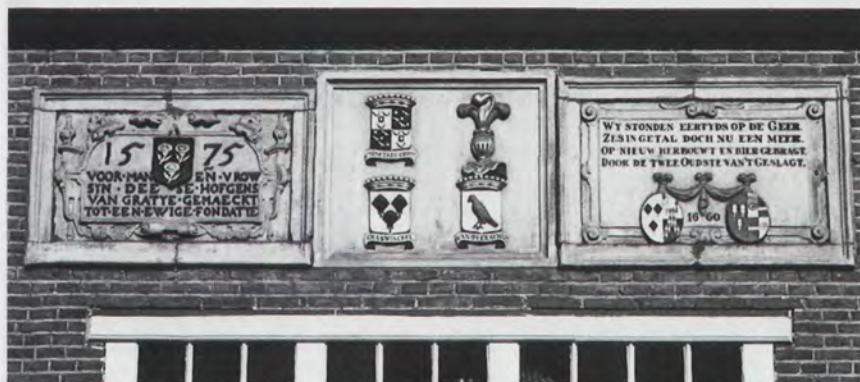
Hofjes in Nederland dateren uit de periode van de veertiende tot en met de achttiende eeuw. De hofjes ontstonden uit overwegingen van liefdadigheid. Ze werden gesticht door rijke personen of particuliere stichtingen en waren bedoeld voor bewoning door ouderen: echtparen of alleen-

staande vrouwen. Zij konden gratis, of voor weinig geld, een huisje betrekken. Daar tegenover stond dat de bewoners zich aan bepaalde regels dienden te houden. Deze waren opgesteld door de regenten. Met het aanbrengen van gevelstenen met de familiewapens van de regenten toonden deze hun maatschappelijke betrokkenheid. Van de zeven hofjes in Delft zijn er vier overgebleven. Naast het Hofje van Gratie zijn dat het Hofje van Pauw, het Klauwshofje aan de Oranje Plantage en het Hofje van Almonde aan het Bagijnhof.

In 1660 vatten de Staten van Holland en West-Friesland het plan op het Armentarium, waar nu het Legermuseum gevestigd is en dat naast het hofje lag, uit

Linker gevelsteen uit 1575; middelste uit circa 1813 en rechter uit 1660 (Foto: René van der Krogt, 2010).

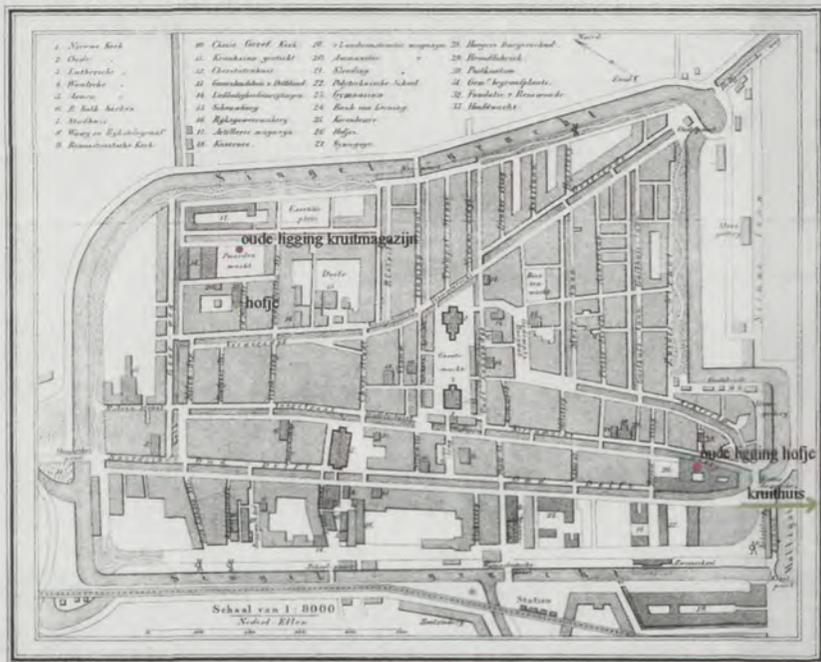
De drie gevelstenen vóór berstel in huisnummer 32 (Foto: René van der Krogt, 1983).

te breiden. Drie huisjes van het hofje moesten hiervoor worden afgebroken. De toenmalige regenten kwamen vervolgens met het bestuur van de stad overeen om de drie overige huisjes te verkopen. Met de opbrengst kon een nieuw hofje worden gebouwd. De Van der Mastenstraat werd aangewezen

voor de bouw. De grond werd voor niets beschikbaar gesteld. De reden hiervoor was dat er op 12 oktober 1654 een ontploffing – bekend onder de naam Delftse Donderslag – had plaats gevonden in het kruitmagazijn tussen de Geerweg en de Doelenstraat. Nagenoeg elk gebouw in de binnenstad liep schade op en het gebied ten oosten van de Verwersdijk werd volledig met de grond gelijk gemaakt.

Detail gevelsteen voor en na de restauratie (Foto: René van der Krogt, 2009 en 2010).

Delft is berkenbaar aan het lineaire en regelmatige stadspatroon met zijn grachten, straten en markten. Zowel de oude als de nieuwe locatie van het hofje zijn aangegeven (Plattegrond van Delft uit de gemeenteadlas van J. Kuyper, circa 1865).

Minstens vijfhonderd huizen raakten onherstelbaar beschadigd. Deze werden afgebroken en men wilde de zo ontstane lege ruimte zo spoedig mogelijk weer bebouwen. Het nieuwe Kruithuis werd in 1660 'op kanon schot afstand' ver buiten de Delftse stadsmuren gevestigd.

Het nieuwe hofje aan de Van der Mastenstraat kreeg in plaats van zes, zeven woningen: huisnummers 26 tot en met 38. De rechter gevelsteen uit 1660 herinnert aan de verhuizing en de bouw van het hofje: 'Wy stonden certyds op de Geer, ses int getal, dogh nu een meer; op nieuw herbouwd, en hier gebracht, door de twee oudste vant geslacht'. Met de twee oudste vant geslacht werden de toenmalige regenten bedoeld. In mei 1661 waren alle huisjes bewoond. In 1707 werd aan de noordzijde het Hofje van Pauw gebouwd. Dit hofje met acht woningen was eveneens bestemd voor arme of behoeftige personen. De hoofdingang ligt aan de Paardenmarkt, waar het voormalige kruitmagazijn lag.

Schilderij uit 1654 van Egbert van der Poel waarop ter plaatse van de plas water rechts in beeld het kruitmagazijn heeft gestaan.

Aan de westkant van het Hofje van Gratie werd omstreeks 1739 een huisje aangekocht voor het gebruik door de regenten, maar dit werd al spoedig ook als woning benut. Halverwege de negentiende eeuw werden echtparen in verband met de te krappe behuizing en het daaruit voortvloeiende tekort aan hygiëne en comfort, niet meer toegelaten. Het hoofddoel werd vanaf dat moment het verlenen van huisvesting aan oude, behoeftige dames.

Ten tijde van de Bataafse Republiek werd in 1796 bij decreet bepaald dat de familiewapens uit de kerken moesten worden verwijderd. Dit werd doorgevoerd tot alle wapens in openbare

Fragment van de Kaart Figuratief 1675-1678 met het Hofje van Gratie (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

*Het resultaat
(Foto: René van
der Krogt 2010)*

ruimtes dus ook die van het hofje. Uit de genomen monsters blijkt dat de wapens van de stichter en de nabestaanden werden overgeschilderd. Na 1813 zijn de vroegere wapens bij het schilderen van de voorgevel opnieuw aangebracht. Tevens werden de namen van de regenten eronder gezet. Op de linker steen staat het wapen van Sasbout, de oprichter van het hofje, op de rechter steen staan de wapenschilden van de families Graswinckel, Van der Dussen, Van Swieten en Van der Wiel. En op de middelste steen, geplaatst in 1813, staan de wapenschilden en namen van de overige families die zich met het bestuur van het hofje hebben beziggehouden: De Groot, Graswinckel en Van Overschie. De familie Graswinckel maakte driehonderd jaar deel uit van het bestuur, tot aan de overname door de Vereniging Hendrick de Keyser.

In 1937 werd door de regenten besloten om in de tuin, aangrenzend aan het vroegere regentenhuisje, een schilderijenzaal te bouwen waar de schilderijen behorende tot de stichting beter tot hun recht zouden komen. Het pand zou

tevens als regentenkamer dienst kunnen doen. Deze kamer bleek uiteindelijk te klein voor de familieportretten die over de jaren geschonken werden. Fraai meubilair behoorde ook tot het bezit. In 1949 werd een onbewoonbaar verklaarde woning aan de oostzijde van het hofje, het huidige nummer 40, tot extra schilderkamer verbouwd. Momenteel is deze ruimte weer een woning.

Literatuur

- Don, Peter. *Kunstreisboek Zuid-Holland*. 8e dr. Weesp: Van Kampen, 1985.
- Graswinckel, D.P.M. *Het Hofje van Gratie te Delft*. 2de aangev. druk. Delft 1975.
- Mans, Karin A. & Wilfried A.M. van Winden. *Architectuurgids van Delft*. Delft: Publikatieburo Bouwkunde, 1992.
- Meischke, R. & H.J. Zantkuijl & P.T.E.E. Rosenberg. *Huizen in Nederland, Dl. 3: Zeeland en Zuid-Holland*. Zwolle: Waanders, 1997.
- Olivier, F.C., 'Hofjes binnen Delft II.' In: *Facetten van Delft*, red. H.L. Houtzager et al., 317-330. Amsterdam: Rodopi, 1985.
- Ruyter, Pieter de. *Delft: Hofje van Gratie. Van der Mastenstraat 24-40. Herstel van de gevelstenen uit 1575, 1660 en 1813 van het Hofje van Gratie*. Delft: [eigen uitgave], 2010.

BIJLAGE

Fundatiebrief Hofje van Gratie

Ik Pieter Pietersz. Sasbout geef en vermaak slechts om de liefde Gods in eigen erfelijke eigendom het huis en erf staande op de Geer binnen deze stad met zes huisjes, genaamd de Hofjes van Gratie, die ik daarop heb doen bouwen ter huisvesting van zes armlastige echtparen van tenminste vijftig jaar, zonder inwonende kinderen, en ook zonder anderen te laten inwonen of overnachten.

Wanneer iemand van de inwoners overlijdt zal ten bate van het onderhoud van het Hofje zijn of haar nagelaten beste mantel of beste pandjas afgestaan moeten worden. De overlevende echtgenoot zal er tot zijn of haar dood mogen blijven wonen, tenzij deze hertrouwt of zich misdraagt, steeds ter beoordeling van de huidige of toekomstige regenten.

Wanneer de langstlevende overlijdt zal van diens nalatenschap tot versterking en onderhoud van de huisjes 6 pond Hollands aan het Hofje blijven, daarbij ook gebruikende het bedrag van huur of anderszins van het voorhuis, de schuur en de tweede zolders die over vier huisjes liggen of er nog zullen komen, dit weer ter beoordeling van de regenten.

Ik bepaal dat van nu af voor de eerste maal gifters en toezieners zullen zijn mijn drie kinderen Grietgen, Aeltgen en Marritgen met hun echtgenoten, en na hun overlijden twee of drie van de oudste en naaste bloedverwanten, samen met een of twee van de jongste gasthuismeesters van het oude gasthuis, die degenen die naar hun oordeel onvreedzaam leven of zich misdragen eruit mogen zetten.

Wie familie van de stichter is en om de liefde Gods om plaatsing vraagt geniet de voorkeur boven anderen, en een armlastige poorter gaat voor een vreemdeling.

P. Sasbout 1571

van **SILFHOUT**
& **HOGETOORN**
wereldmakelaars

betrokken makelaars met visie

Een maatschappelijk betrokken makelaar?
Met gevoel voor de historie van Delft?
Verkoop en waardebeoordeling met inzet van moderne technieken?

T (015) 212 52 88
www.vansilfhout.nl

www.wereldmakelaars.nl

Maak eens vrijblijvend een afspraak met één van onze makelaars.

De Delftse industrie 1880-1940

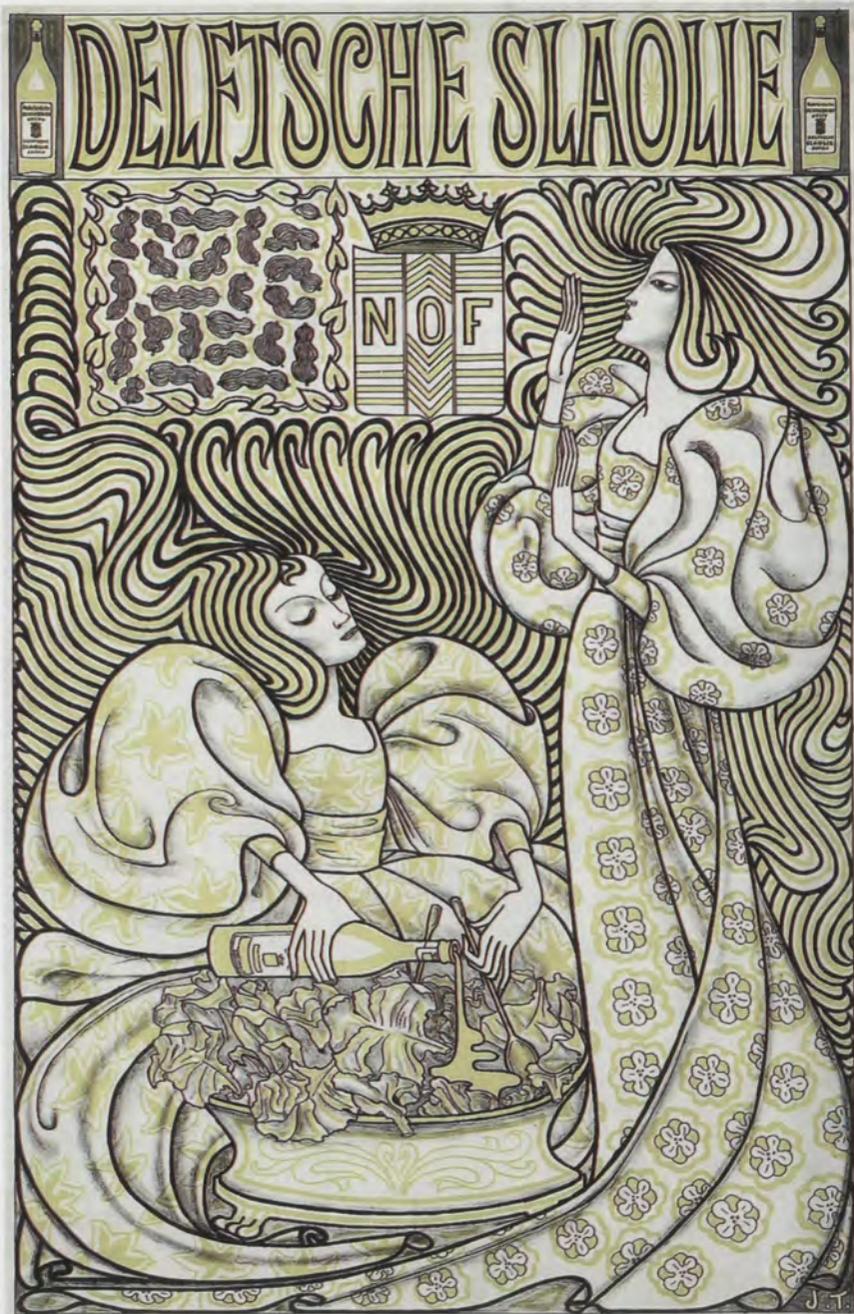
Smaakmakend en baanbrekend

Trudy van der Wees

Op 14 oktober 2010 wordt in Museum Lambert van Meerten feestelijk de jubileumtentoonstelling *Delftse Smaakmakers!* geopend, met als thema: De Delftse industrie als vormgever van leven en kunst van 1880-1940. Diezelfde middag treedt in Den Haag een nieuw kabinet aan, het liberale kabinet Rutte, een minderheidskabinet met gedoogsteun van de rechts-populistische PVV. Het is voor het eerst sinds 1918 dat Nederland weer een VVD-minister-president heeft. Het nieuwe kabinet stelt zich ten doel Nederland vlot te trekken uit de economische recessie die het land verlamt. Er worden ingrijpende bezuinigingen aangekondigd, zowel op het sociale vlak als op het gebied van cultuur. Hoe ironisch, als we bedenken dat honderd jaar geleden Delftse industriëlen juist alles in het werk stelden om de sociale leef- en werkomstandigheden van arbeiders te verbeteren en hen in aanraking te brengen met kunst en cultuur. Volksverheffing zou leiden tot betere mensen, was hun credo. Dat hun idealen slechts gedeeltelijk zijn gerealiseerd, was een typisch geval van slechte timing. Immers, in de eerste helft van de twintigste eeuw hadden de meeste arbeiders wel wat anders aan hun hoofd dan kunst en cultuur: oorlogen, crisis, werkloosheid en armoede. Het valt echter niet te ontkennen dat de inspanningen van de Delftse elite in die jaren Delft een voorsprong bezorgde ten opzichte van andere steden. Niet alleen op cultureel gebied, maar vooral op sociaal-maatschappelijk gebied.

Reclame

Veel Delftse industriëlen en docenten aan de Polytechnische School zijn aan het begin van de twintigste eeuw bijzonder geïnteresseerd in kunst. Een aantal van hen (o.a. Adolf le Comte, Lambert van Meerten, Jan Schouten, Th.K.L. Sluyterman en H. Tutein Nolthenius) legt een kunstverzameling aan. Deze intellectuele elite is ervan overtuigd dat kunst en cultuur een belangrijke bijdrage kan leveren aan verbetering van de kwaliteit van leven van de Delftse arbeidersbevolking. Dit resulteert in het oprichten van verenigingen en het instellen van tal van voorzieningen. J.C. van Marken, directeur van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek en de Nederlandse Oliefabriek neemt hierbij het voortouw. Hij

ziet als eerste de waarde van het gebruik van affiches als bron van opvoeding van een groter publiek. Hij geeft verschillende bekende kunstenaars, onder wie Jan Toorop, Bram Gips, Theo Nieuwenhuis, Carel Lion Cachet, Hendrik George Breitner en Bart van der Leek opdracht tot het maken van reclameplaten voor producten van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek. Ook voor andere reclame-uitingen, zoals advertenties in kranten en tijdschriften, etiketten van de slaolieflessen en transportkisten worden kunstenaars aangetrokken. Vooral de reclame-uitingen van Calvé (onder andere de affiches van Jan Toorop en de boekjes over Arretje Nof) weten een groot publiek te bereiken. De kunstenaars hebben er geen moeite mee dat hun kunst wordt gebruikt voor commerciële doeleinden. Het levert hen naamsbekendheid op.

Ook de Nederlandse Kabelfabriek, die zich profileert als een moderne fabriek, waar wordt gewerkt volgens de laatste stand der techniek, ziet de meerwaarde van kunst en cultuur als medium. De avant-gardistische grafische kunstenaar Piet Zwart, voorman in de typografie en reclame van het Interbellum, wordt ingehuurd om advertenties, visitekaartjes en productcatalogi te ontwerpen.

De reclames vormen mede het imago van de bedrijven: Calvé (Jan Toorop) sierlijk en elegant; de NKF (Piet Zwart) modern en strak. Tal van bekende kunstenaars werken mee aan de reclame-uitingen van Delftse bedrijven, o.a. Bernard Romein, Rien Poortvliet, Johan Fabricius, Richard Roland Holst, Marten Toonder, Jo Spier, Louis Christiaan Kalff en Gerard Hordijk. Alle idealen ten spijt: uiteindelijk draait de reclamecampagne natuurlijk maar om één ding: de producten op een aantrekkelijke manier aan de man brengen.

Kunst aan het Volk

Het zijn niet alleen de Delftse industriëlen die zich inzetten voor de culturele ontwikkeling van de burger. Er is nog een andere beweging gaande. De oprichting van Kunst aan het Volk is het antwoord op een noodkreet van de SDAP, die vindt dat kunst ook binnen het financiële bereik van de arbeider moet komen. In Delft bestaat veel enthousiasme voor de toneelvoorstellingen, concerten en uitvoeringen die Kunst aan het Volk organiseert. In september 1918 zit Kunst

<'Delftsche Slaolie' is het beroemdste affiche van de Nederlandse Art Nouveau. Jan Toorop ontwierp het in 1894 voor de Delftsche slaolie. De litho is in verschillende kleurencombinaties gedrukt: roodbruin of paars met geelgroen en zwart met geel, zoals dit affiche. Dat het om slaolie gaat, blijkt uit het opschrift, evenals uit de flesjes slaolie aan weerszijden ervan. Eronder staat het gekroonde wapen van de fabriek boven de afkorting van de Nederlandsche Oliefabriek (NOF). Links een decoratief vlak met pinda's. Het grootste deel van het affiche wordt ingenomen door twee vrouwenfiguren met lange baren en lange jurken. De zittende figuur maakt sla aan met slaolie, de andere heeft blik en handen omhoog gericht. Zo heeft Toorop het aanmaken van sla tot een bijna mystiek ritueel verbeven. In het decoratieve vlak bleef geen stukje onbedekt (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

aan het Volk al aan 812 leden en in 1924 is de vereniging met ruim drieduizend leden de grootste van het land. Zelfs in de crisisjaren blijft het publiek komen, wellicht mede omdat werkloze leden gratis alle voorstellingen mogen bijwonen. Kunst aan het Volk probeert het volk op allerlei manieren te laten kennismaken met kunst en cultuur. Leden ontvangen het gratis maandblad *Delft, Kunst aan het Volk* met artikelen over kunst, toneel, gebouwen in Delft, boekbesprekingen en technieken, zoals houtsnijkunst en houtsneden. Bij sommige nummers wordt zelfs een houtsnede, litho of kunstkalender bijgevoegd. In 1934 verschijnen er zogenoemde premie-uitgaven (met werken van Van Oel, C.J. Mension, S. de Lint en E. Warffemius), die leden tegen een lage prijs kunnen kopen.

Kunstkring

Delftse kunstenaars voelen zich niet aangesproken door Kunst aan het Volk, en verenigen zich in 1923 in de Kunstkring Delft, een klein clubje Delftenaren met hart voor de kunsten. Ook de Kunstkring Delft organiseert muziek- en toneeluitvoeringen, maar in tegenstelling tot Kunst aan het Volk behoren de meeste leden van Kunstkring Delft tot de Delftse elite. Ook de Kunstkring Delft geeft een eigen maandblad uit, eerst *De Delver, Het Vrije Kunstorgaan* (1926-1927), later het *Algemeen Geïllustreerd Kunsttijdschrift* (1927-1941). Bij het 15-jarig bestaan, in 1938, telt de Kunstkring Delft 37 leden (o.a. Leendert Scheltema, C.J. Mension, Hendrik Schaap, Henk Etienne, Elisabeth Korevaar, Rijk van Lavieren, J. Bieruma Oosting, Henk Leurs, A.W. Wijkniet, Herman Veldman en Riec Verha-gen).

Eerste Wereldoorlog

Dat veel initiatieven op het gebied van culturele vorming na de Eerste Wereldoorlog van de grond komen, is logisch. Hoewel Nederland niet actief deelneemt aan de oorlog, gaan de gevolgen ervan bepaald niet aan ons land voorbij. Het leger wordt gemobiliseerd, het extra-parlementaire minderheidskabinet van Cort van der Linde neemt maatregelen om het economische leven zoveel mogelijk overeind te houden en voert distributie van allerlei producten in. De blokkade van geallieerden en de oorlogvoering ter zee zorgt voor grote problemen met de invoer van goederen, en daarmee de voedsel en brandstofvoorziening. Bedrijven en burgers hebben er last van. De gevolgen van de oorlog worden bovendien zichtbaar in de grote toestroom van Belgische vluchtelingen. In totaal trekken er een miljoen mensen de Belgisch-Nederlandse grens over. Ook Delft krijgt daarmee te maken.

Van Deventer

Een van de Delftse bedrijven die last hebben van de naweeën van de Eerste Wereldoorlog is de Flessenfabriek Van Deventer, opgericht in 1798. Van 1917 tot 1919 heeft de fabriek te lijden van de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog.

De fabriek ligt stil als gevolg van de economische malaise. Ook de jaren twintig verlopen moeizaam. De crisis veroorzaakt vooral problemen met de afzet van flessen. Om de fabriek weer rendabel te krijgen is het rijk in 1924 bereid 2.500 gulden te schenken, onder voorwaarde dat de gemeente Delft met hetzelfde bedrag over de brug komt. Uiteindelijk besluit de gemeenteraad tijdens een geheime zitting een bedrag van tienduizend gulden te schenken aan de noodlijdende fabriek.

Sigarenfabriek

Ook A. Hillen's Sigaren- en Tabakfabriek, de oudste sigarenfabriek van Nederland en grootste werkgever in Delft, krijgt het moeilijk na de Eerste Wereldoorlog. Aanvankelijk lijkt het mee te vallen. Het bedrijf laat zich van haar sociale kant zien. In 1918 wordt vierduizend gulden beschikbaar gesteld voor het personeel. Elke arbeider krijgt eenmalig vijftien gulden extra; als hij gehuwd is nog eens vijf gulden voor zijn vrouw en drie gulden voor elk kind. Op die manier helpt Hillen zijn personeel overleven in de moeilijke naoorlogse tijd. Er worden ook moestuintjes aangelegd voor het personeel, waar arbeiders tegen betaling van twaalf cent per half jaar groente kunnen kweken voor eigen gebruik. Medio jaren twintig begint het tij te keren voor de fabriek. Hoewel in 1925 moderne Amerikaanse sigarenmachines in gebruik worden genomen om goedkope sigaren te kunnen fabriceren, is 1925 een slecht jaar, waarin geen dividend wordt uitgekeerd. Het bedrijf ondervindt veel concurrentie van thuiswerkers, die veel goedkoper werken dan het fabriekspersoneel van de gevestigde sigaren- en tabaksindustrie. In de daaropvolgende jaren wordt de situatie nog slechter. Het personeel wordt gedwongen een salarisverlaging van vijf procent te accepteren. Zo niet, dan volgt ontslag. In de jaren dertig wordt het er niet beter op. De export naar het buitenland is in 1934 praktisch verdwenen als gevolg van de crisis. De sigaar krijgt concurrentie van de sigaret. A. Hillen doet er alles aan om het hoofd boven water te houden, maar het mag niet baten. In 1937 wordt de fabriek, waar op dat moment driehonderd mensen werken, gesloten.

Braat

Ook de firma Braat is een Delftse onderneming met een lange historie. In 1844 sticht F.W. Braat een loodgietersbedrijf dat zich begin twintigste eeuw ontwikkelt tot een groot metaalbedrijf. In de beginjaren richt het zich vooral op de productie van siersmeedwerk, mede naar een ontwerp van Hendrik Jan Winkelman. Later wordt overgestapt op de productie van stalen ramen en verwarmingsinstallaties. Braat heeft veel last van de economische crisis die uitbreekt na de beurskrach van 1929. Begin jaren dertig is net de eerste steen gelegd voor de nieuwbouw aan de Hooikade. Na deze feestelijke start van het nieuwe decennium neemt de economische malaise echter de overhand. De export valt stil. De hoeveelheid werk neemt drastisch af. Er vallen ontslagen, de arbeidsweek wordt teruggebracht to 32 uur en salarissen worden verlaagd. Zo gaat het door tot de

Firma Braat aan de Phoenixstraat. In 1868 liet Braat een nieuwe werkplaats bouwen aan de Phoenixstraat westzijde, aan de buitensingel Het gebouw was zodanig ontworpen dat het gemakkelijk omgebouwd kon worden tot twee berenbuizen. Dat gebeurde dan ook in 1884 na de verhuizing naar De Hooikade (Foto: Erfgoed Delft, collectie Gemeentearchief Delft).

Tweede Wereldoorlog. Hoewel er regelmatig nieuwe opdrachten komen, bieden deze onvoldoende werk om het personeel aan het werk te houden. In september 1939 worden zeventig personeelsleden van Braat gemobiliseerd. Onmiddellijk wordt er een Mobilisatiefonds opgericht waaruit elke 14 dagen 'allersmakelijkste en praktische' pakketten naar 'onze jongens' worden gezonden. Aangezien de bouwwereld volledig plat ligt, hebben de dames op kantoor alle tijd om bivakmutsen, polsmoffen en sjaals te breien voor hun gemobiliseerde collega's.

Van marktstad tot industriestad

Dat Delft in de eerste helft van de twintigste eeuw zoveel bedrijven en fabrieken telt, is opmerkelijk. Tot ver in de negentiende eeuw is Delft een marktstad met een regionale functie voor het omliggende agrarische gebied. De nijverheid bestaat voor een groot gedeelte uit traditionele, ambachtelijke bedrijven, zoals leerlooierijen, sigarenmakerijen, brouwerijen, lakenfabrieken en glas- en porseleinfabrieken. Omstreeks 1852 telt Delft zo'n twintig fabrieken, met ruim 2500 arbeiders, circa veertig procent van de beroepsbevolking. In 1899 is dat percentage, met name door de vestiging van Van Markens Delftsche Nijverheid gestegen tot 54 procent. In deze periode maakt Delft de sprong van ambachtelijke bedrijvigheid naar machinale fabrieksnijverheid. Dit heeft de stad voor

een belangrijk deel te danken aan de verbetering van de infrastructuur. Er is een spoorlijn aangelegd en ook de waterwegen zijn verbeterd. Bovendien zijn er interessante contacten met de Polytechnische School, de latere Technische Hogeschool Delft.

Wetenschap en industrie

De Polytechnische School (voorheen Koninklijke Akademie, later Technische Hogeschool, tegenwoordig Technische Universiteit) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de industriële ontwikkeling van Delft. Tal van afgestudeerden vinden eind negentiende eeuw, begin twintigste eeuw werk in het Delftse bedrijfsleven of richten zelf nieuwe bedrijven op. Toch is de aanwezigheid van de Polytechnische School geen voorwaarde voor de vestiging van bedrijven in Delft. J.C. van Marken (Nederlandsche Gist- en Spiritus Fabriek) en J. Thooft (De Porceleyne Fles) kiezen bijvoorbeeld voor Delft omdat zij de stad kennen uit hun studententijd. Een uitzondering is de N.V. van Leers Optische Industrie (later N.V. Optische Industrie De Oude Delft), die zich in 1939 in Delft vestigt om te profiteren van kennis en expertise die aanwezig is op de optische afdeling

van de Technische Hogeschool. Delftse bedrijven hebben veel profijt van de aanwezigheid van de Polytechnische School. Men maakt volop gebruik van elkaars netwerk, men zit als het ware met z'n neus bovenop de technische ontwikkelingen en men kan bij elkaar terecht voor advies. Voor het wetenschappelijk onderwijs is de aanwezigheid van zo veel technische industrie eveneens aantrekkelijk. De bedrijven leveren ervaren en kundige deeltijdhoogleraren en hebben altijd wel plek voor stagiaires en promovendi. Het is die samenwerking en wisselwerking die Delft eind negentiende, begin twintigste eeuw als innovatieve industriestad op de kaart zet.

Kistje voor transport van de Delftse slaolieflesjes (Foto en collectie: Museum Het Prinsenhof).

Van Marken

Jacques van Marken geeft de eerste aanzet voor de Delftse industrialisatie. Hij richt in 1879 -hij is dan pas 24 jaar- de Nederlandsche Gist- en Spiritus Fabriek op. In 1883 volgt de Nederlandsche Oliefabriek, het latere Calvé. Van Marken neemt in 1885 de leiding op zich van de dan al bestaande Lijmfabriek. In 1891 volgt nog Van Markens Drukkerij. Dit kwartet vormt samen de Delftsche Nijverheid met omstreeks 1900 ongeveer 1000 werknemers.

Van Marken, opgegroeid in een tijd waarin de ellendige sociale toestand onder

brede lagen van de bevolking voortdurend zorgt voor sociale onrust en de dreiging van een revolutie, streeft naar 'sociaal ondernemerschap'. Voorbeelden daarvan zijn een premiestelsel waarbij het personeel deelde in de winst door overproductie, de oprichting van een pensioenfonds, een weduwenfonds, een ziekenfonds, Statuten van de Arbeid voor het personeel, het eerste medezeggenschapsorgaan met de naam De Kern en de eerste bedrijfsbrandweer van Europa. Vooral de oprichting van een pensioenfonds is opmerkelijk te noemen. Het kabinet Cort van der Linden slaagt er in 1914-1918 namelijk niet in een voorstel tot invoering van een staatspensioen door de Eerste Kamer te krijgen.

Van Marken is zeker niet de enige industrieel die oog heeft voor de noden van zijn personeel. Veel Delftse bedrijven hebben het goed voor met hun werknemers. De Koninklijke Porceleyne Fles bijvoorbeeld voert in 1920 een invaliditeits- en ouderdomspensioen in. Een werknemer heeft bij de aardewerffabriek ook recht op ziektegeld. Tien jaar later worden vakantiedagen (zes per jaar) en vakantiegeld (een week loon) ingevoerd. De Koninklijke Porceleyne Fles is in 1930 de eerste Delftse onderneming die deze voorzieningen treft, maar moet deze in de daaropvolgende jaren helaas weer bijstellen wegens tegenvallende bedrijfsresultaten. In de jaren dertig heeft de omzet van Delfts blauw zo zwaar te lijden van de crisis, dat er een B-serie in de handel wordt gebracht. Het betreft eenvoudigere en goedkopere decors, in de hoop dat dit de kooplust van verzamelaars zal opwekken. Voor de overige productie richt men zich vooral op nuttige, sober uitgevoerde bouwkeramiek, zoals vensterbanktegels en materialen voor het afdekken van muren en balkons. De gevelstenen worden uit kostenbesparing niet meer geglaazuurd. Platte vlakken en effen kleuren overheersen, versieringen en decoratieve elementen worden steeds minder toegepast. De fabriek maakt diverse puibekledingen, onder meer voor het kruideniersbedrijf De Gruyter & Zn.

Modelfabriek

Het is wel de Nederlandsche Gist- en Spiritus Fabriek die de geschiedenis ingaat als een modelfabriek, waar arbeiders onder uitstekende omstandigheden hun werk kunnen doen. Van Marken vindt dat arbeiders niet alleen recht hebben op

Vaas met twee maraboes naar ontwerp van Theo Hoytema en vervaardigd door De Porceleyne Fles (Foto en collectie: Museum Het Prinsenhof).

een goed loon, maar ook op een menswaardig bestaan. Hij regelt voor zijn werknemers sociale voorzieningen die in die tijd zeer ongebruikelijk zijn en waarin hij zijn tijd ver vooruit is. Dat doet hij overigens niet in zijn eentje. Marie Kruseman, een soort maatschappelijk werkster *avant la lettre* en G. Knuttel ('Rooie Gerrit'), hoofd van de afdeling Belangen van het Personeel (1880), ontwikkelen samen het sociale beleid van Van Marken, dat nog steeds zichtbaar en tastbaar is in de vorm van het Agnetapark, de arbeiderswijk die eind negentiende eeuw wordt gerealiseerd onder de rook van de fabriek. Het Agnetapark is een modelarbeiderswijk, voor die tijd uniek voor Nederland, aangelegd in een fraai park met vijvers. Behalve huizen - allemaal voorzien van een tuintje - komen er twee coöperatieve winkels voor kruidenierswaren en manufacturen, een ontspanningsgebouw (De Tent) en een gebouw voor scholing en verenigingsactiviteiten (De Gemeenschap). Toch wil niet iedereen in deze fraaie wijk wonen. Van Marken en zijn vrouw Agneta wonen er zelf namelijk ook (villa Rust Roest) en niet iedereen wil in zijn vrije tijd zijn baas tegenkomen. Overigens wordt zijn woning in de jaren dertig verbouwd tot huishoudschool. Honderden meisjes volgen hier onderwijs.

Onderwijs

Onderwijs is geen gemeengoed in de eerste helft van de twintigste eeuw. Op initiatief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en de Maatschappij ter bevordering van de Nijverheid wordt in Delft in 1852 de Teeken- en Industrieschool opgericht, bedoeld voor industrieel onderwijs. Het avondonderwijs is bedoeld voor jongens die werkzaam zijn in ambacht en nijverheid. De school gaat op in de burgeravondschool als in 1863 de Wet op het middelbaar onderwijs wordt ingevoerd. In 1908 maakt de burgeravondschool de switch naar vakschool voor aanstaande ambachtslieden. In 1914 gaat mede op initiatief van W.L. Braat, directeur van de gelijknamige fabriek, de eerste dagambachtsschool in Delft van start.

Ook J.C. van Marken is groot voorstander van goed onderwijs. De leerplichtwet die kinderen van 6-12

Vaandel van de Nederlandsche Oliefabriek, 8 april 1884 (Foto en collectie: Museum Het Prinsenhof).

jaar verplicht tot het volgen van onderwijs komt er pas in 1901. Voor het zover is stimuleert Van Marken kinderen naar school te gaan door ze aan het einde van het jaar een premie in het vooruitzicht te stellen. Deze prikkel werkt uitstekend. Later worden de premies vervangen door cadeaus die worden uitgereikt tijdens het jaarlijkse schoolfeest. Ook stelt Van Marken zoons van personeelsleden die de lagere school hebben voltooid in de gelegenheid om als leerling aan de slag te gaan in de fabriek. De jongens krijgen elke dag theoretisch onderwijs en ruim zeven uur praktisch onderwijs. Hun ouders krijgen een tegemoetkoming in het levensonderhoud. Na afronding van hun opleiding krijgen deze jongeren voorrang als zich een vacature voordoet bij de fabriek. Ook Van Markens Drukkerij kent een dergelijke praktijkopleiding, evenals Machinefabriek Reineveld. Deze start in 1917 een fabrieksschool in Delft.

Het moge duidelijk zijn: werken bij Van Marken is meer dan werken bij zomaar een baas. Het bedrijf vormt een gemeenschap waar werken, wonen en leven in elkaar overvloeien en waar de werkgever zich inspant om de arbeider op allerlei terreinen te ontwikkelen. Al in 1871 introduceert Van Marken een vorm van bedrijfssparen, in 1880 wordt een vrijwillig ziekenfonds opgericht, een unicum in Nederland. In 1923 betaalt een werknemer die in Delft woont en minder verdient dan 2000 gulden per jaar 22 cent per week per gezinslid ouder dan zestien jaar. De verzekering dekt de kosten van de huisarts, bijna alle specialisten, de tandarts en genees- en hulpmiddelen.

NKF

In 1921 komt de Delftse industrie goed op gang. Eind 1926 werkt zeventig procent van de Delftse bevolking in de industrie, die behalve uit de bedrijven van Van Marken bestaat uit Machinefabriek Reineveld, F.W. Braat, de Koninklijke Porceleyne Fles, Glasfabriek Deventer, A. Hillen's Sigaren- en Tabaksfabriek, Nederlandse Kabelfabriek, Pletterij Enthoven, Spoorijzer en de Verenigde Blikfabrieken. De N.V. Nederlandse Kabelfabriek, in 1913 opgericht door de Hageenaar C. von Lindern speelt in op de toenemende behoefte aan hoogspanningskabels. Die zijn nodig aangezien elektriciteit steeds meer ingeburgerd raakt. Von Lindern stelt C.F. Proos aan als directeur. Deze in Delft afgestudeerde elektro-technisch ingenieur heeft bij Siemens in Berlijn ervaring opgedaan met de vervaardiging van hoogspanningskabels. Hij slaagt erin een kwaliteitsproduct te maken. De techniek van de hoogspanningskabel houdt hij up to date in een eigen researchlaboratorium. NKF heeft het tij mee. Als gedurende de Eerste Wereldoorlog in Duitsland de export van koper wordt verboden, is de Delftse onderneming de enige die de Nederlandse markt bedient. Het bedrijf komt ook zonder kleerscheuren door de Tweede Wereldoorlog heen. De fabriek voorziet in deze periode in behoefte van onder meer 'ijzerproducten voor derden'.

Net als de bedrijven van Van Marken heeft NKF oog voor de noden van het personeel. Al in 1915 kent het bedrijf een ziekenfonds. Over de arbeidsvoorwaarden verschillen directie en personeel echter veelvuldig van mening. Dit leidt in de jaren twintig regelmatig tot hoog oplopende conflicten. In 1922 en 1924 wor-

Briefhoofd van de firma Hillen (Foto: Erfgoed Delft, collectie Gemeentearchief Delft) (zie ook blz. 186).

den de lonen verlaagd, terwijl het leven duurder wordt. Als dan ook nog eens de werkweek wordt verhoogd van 45 naar 48 uur bij handhaving van het oude loon, neemt de onrust op de werkvloer toe. In 1925 dreigen acties. De directie is niet bereid met de organisaties van fabrieksarbeiders te onderhandelen en een conflict lijkt onvermijdelijk.

Als het personeel het werk dreigt neer te leggen, begrijpt directeur Von Lindern hier niets van. 'Ik ben toch altijd goed met de mensen omgegaan'. Uiteindelijk gaat de directie onder druk akkoord met de eisen. In 1935 wordt een adviescommissie in het leven geroepen bestaande uit vertegenwoordigers van het personeel (door de directie uitgekozen 'vertrouwensmannen'), met wie regelmatig overleg wordt gevoerd over fabrieksaangelegenheden. Na de Tweede Wereldoorlog is er bij de NKF net als bij de Nederlandsche Gist- en Spiritus Fabriek, Calvé en de Lijm- en Gelatinefabriek een Kern die leidt tot de totstandkoming van een ondernemingsraad.

Crisis en steun

De Delftse industrie wordt zwaar getroffen door de economische crisis die uitbreekt na de beurskrach van 1929. Toch blijven, met uitzondering van A. Hillen's Sigaren- en Tabakfabriek, de meeste bedrijven overeind, zij het met kunst- en vliegwerk. De Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek heeft weinig last van de crisis. Directeur Van Marken had in het verleden al opgemerkt: 'Gaat het de mensen slechter, dan eten ze meer brood. En in brood zit nu eenmaal gist.'

In 1936 telt Delft 3.344 werklozen. Een op de vijf arbeiders zit zonder werk. De gemeente Delft probeert de lokale economie een steun in de rug te geven door nieuwe bedrijven binnen te halen, zoals het auto-assemblagebedrijf van

Personen in relatie tot de Polytechnische School

J.C. van Marken studeert scheikunde aan de Polytechnische School. Hij sticht in 1868 de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek (NGSF). Later volgen de Nederlandsche Oliefabriek (Calvé), de Lijm- en Gelatinefabriek en Van Markens Drukkerij.

E. Gugel, hoogleraar bouwkunde aan de Polytechnische School, ontwerpt in opdracht van J.C. van Marken de huizen in het Agnetapark.

F.G. Waller, een neef van J.C. van Marken, studeert biochemie aan de Polytechnische School. Hij wordt in 1884 onderdirecteur, een jaar later mededirecteur van de NSGF, naast Van Marken.

J. Schouten studeert bouwkunde aan de Polytechnische School. Hij krijgt er onder meer les van Adolf le Comte. Hij neemt hem later in dienst als hoofdontwerper in zijn atelier voor gebrand glas, 't Prinsenhof.

A. le Comte, in bouwkunde afgestudeerd aan de Polytechnische School, werkt hier aanvankelijk als assistent-leraar ornamentleer en decoratieve kunst, later als hoogleraar decoratieve bouwkunst. Hij treedt in dienst bij De Porceleyne Fles als artistiek adviseur en eindigt zijn carrière als eerste directeur van Museum Lambert van Meerten.

M. Beijerinck studeert technologie aan de Polytechnische School. Op verzoek van J.C. van Marken komt hij bij de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek werken, waar hij een eigen bacteriologisch laboratorium krijgt. Tien jaar later wordt Beijerinck de eerste hoogleraar biologie en bacteriologie (microbiologie) aan de Polytechnische School.

L. van Meerten sticht in 1890 een destilleerderij en gistfabriek. In 1892 laat hij *Huis Oud Holland* bouwen. Met zijn eigen verzameling, aangevuld met delen uit de verzameling van de Polytechnische School, wil hij hiermee een studieplaats creëren voor in kunst geïnteresseerde studenten van de Polytechnische School. Later ontstaat hieruit Museum Lambert van Meerten.

J. Thoof studeert aan de Koninklijke Akademie, de voorloper van de Polytechnische School. In 1876 koopt hij de sinds 1653 bestaande aardewerkfabriek De Porceleyne Fles. Samen met Adolf le Comte zet hij daar een proces van artistieke vernieuwing in.

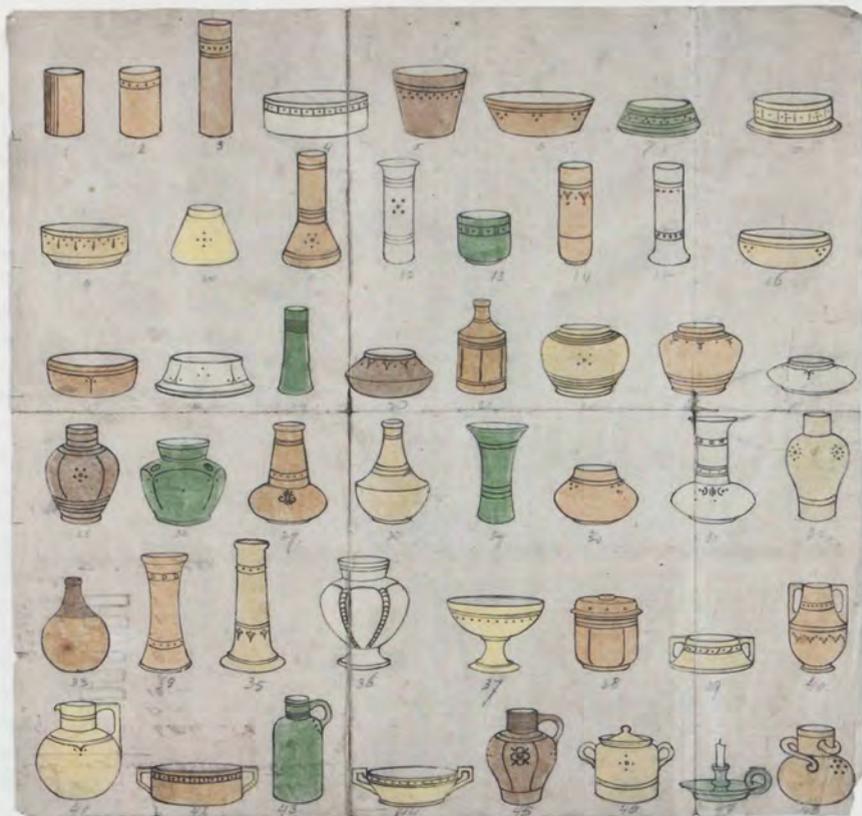
H. Tutein Nolthenius is enkele jaren directeur van Calvé en commissaris van machinefabriek Reineveld. Hij legt een uitgebreide kunstverzameling aan.

J. Grundel, hoogleraar werktuigkunde aan de Polytechnische School, sluit in 1900 met de firma Reineveld een contract dat hem de leiding geeft over de fabricage van pompen voor Nederlandsch Oost-Indië, in het bijzonder de Java suiker-industrie.

C.F. Proos komt na zijn studie elektrotechniek aan de Technische Hogeschool terecht op de Nederlandse Kabelfabriek. Hij begint als bedrijfsingenieur bij de NKF en eindigt als technisch directeur.

J.T. Thijsse treedt na zijn studie weg- en waterbouw aan de Technische Hogeschool in dienst van de Staatscommissie Lorentz, die onderzoek doet naar de gevolgen van afsluiting van de Zuiderzee (de latere Dienst Zuiderzeewerken). In de kelder van het gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde aan het Oostplantsoen doet hij waterloopkundig onderzoek ten behoeve van de TH. Hiermee wordt de basis gelegd voor het Waterloopkundig Laboratorium, waarvan Thijsse tot 1960 directeur is.

Morris. Dit vestigt zich in 1929 in het voormalige pand van de Rijk's Constructiewerkplaatsen aan de Houttuinen. In 1936 wordt het bedrijf alweer gesloten. Op allerlei terreinen worden pogingen in het werk gesteld om de Delftse bevolking te ondersteunen. Het Burgerlijk Armenbestuur verleent in de jaren dertig steun in natura: boter, melk, koffie, thee, groenten, vlees (spek), zout en brood. Er worden zo'n dertig rantsoenen per dag verstrekt. Werkloze mannen en hun gezinsleden kunnen op vertoon van een stempelkaart in het badhuis een stortbad nemen tegen vijf cent (normaal tien cent) en de vrouwen een kuipbad voor tien cent (normaal twintig cent). De afdeling Bestrijding Werkloosheid van de gemeente biedt werklozen jonger dan 25 jaar de mogelijkheid tot omscholing. Werklozen zijn verplicht cursussen te volgen zoals metaalbewerking, lassen, autotechniek, houtbewerking, talen en machineschrijven. Er worden ook een aantal gemeentelijk werkverschaffingsprojecten in het leven geroepen om het leger van werklozen aan het werk te houden, zij het dan tijdelijk. Voorbeelden zijn o.a. de aanleg van het Nieuwe Park (Westplantsoen, in 1945 omgedoopt in Wilhelminapark) en

Ontwerpen voor keramiek door Tb.K.L. Sluyterman, ca. 1900 (Collectie: TUDelft).

Feestlied t.g.v. het 150 jarig bestaan van Hillen en
het 25 jarig jubileum van dhr. Hioolen als directeur

Feest is 't, feest is 't. Laai op gij jubel tonen
Laai op en klinkt en weer, klinkt wijd en zijd
Breng lauwrén aan, om 't werk te bekronen
Van d'arbeid, anderhalve eeuw gewijd.
Aan Hillens werk, aan Hillens roem. Victorie
De juichkreet klinkt, welt op uit hart en mond
Nu Hillen jubileert en prijkt in volle glorie
Haar naam een grooten klank vindt. Gansch de wereld door
Ons is thans blijheid de leus.

Ziet zoo is 't ook onze firma gegaan
Daarom is thans blijheid de leus
Hillen jubileert. Hillen triomfeert. Hillen hoog!

Hulde den mannen die hebben gedragen
Nog leiden een zaak, een der eersten van 't land
Hulde die hebben gedragen
Die door hun wilskracht toch hebben geslagen
De brug welke Oost en West overspant
Hoog door hun kracht, hun wil, hun energie
De naam van Hillen meer en meer terrein veroveren
Hun werken onversaagd in volle harmonie
Om Hillens roem steeds nieuwe lauwrén toovren.

't is ochtend, het luchtruim is neevlig en grauw
Daar schemert in 't Oosten iets roods
Eerst flauw nog, dan sterker en dan rijst de zon
In volle pracht op, schoon en groots
De nevelen wijken, het licht breekt zich baan
De zon spreidt alom haren gloed
Ziet! Zo is het ook onze firma gegaan
Dat vervult ons met trotsch en met moed.
Trioferend, jubileerend. Hillen hoog!

Zie des werkers oog, schittert, bliksem, ontvlamt
Zie het zilver glanst, dat zijn slapen omkranst
Hij ook jubileert. Hij ook triomfeert. Hillen hoog!

Feest is 't. Schalt uit uw jubeltonen
Dreunt feestbazuinen, dreunt en verkondt het wijd en zijd
Breng lauwrén aan om 't werk te bekronen
Van d'arbeid dat ook heden wordt gewijd
Aan Hillens werk, aan Hillens roem. Victorie
De juichkreet klinkt, welt op uit hart en mond
Nu Hillens naam daar prijkt in luistervolle glorie
En over gansch de wereld haren weerklank vond
Hillen jubileert, Hillen triomfeert, Hillen hoog! (4x)

het Hertenkamp (1939). Er is ook aandacht voor recreatie. In samenwerking met katholieke en christelijke partijen vraagt de SDAP de gemeente Delft om subsidie voor ontspanning van werklozen. Diverse instanties organiseren vis- en voetbalwedstrijden om te voorkomen dat de werklozen zich gaan vervelen.

Een groot deel van de bevolking is voor zijn levensonderhoud afhankelijk van de steun (een door de gemeente georganiseerde vorm van armenzorg) en bedeling. Een verplichte werkloosheidsverzekering zoals wij die nu kennen, bestaat niet. Leden van de vakbond kunnen zich wel vrijwillig verzekeren tegen werkloosheid. De overheid vult dit bedrag aan met subsidie en stort dit in een werkloosheidspot. In geval van werkloosheid ontvangt de 'georganiseerde' werkloze hieruit voor enige tijd een uitkering. Daarna is men, net als de 'ongeorganiseerden', aangewezen op steun. In 1936 is dat acht à tien gulden per week voor een echtpaar, en vijftig cent per kind. Verder ontvangen werklozen nog voor zeventig cent aan boodschappen in natura. Behalve het verlies aan inkomen wordt het gedwongen nietsdoen, het tweemaal daags 'stempelen', de controle, de stigmatisering en de tewerkstelling door veel werklozen als vernederend ervaren.

Verenigingsleven

De massale werkloosheid heeft ook gevolgen voor het Delftse verenigingsleven. Toneelvereniging Genoegen, Kunst en Vriendschap ziet haar ledental dalen van vijfhonderd naar vijf. Veel mensen kunnen de contributie niet betalen. Gelukkig is er ook gratis vertier. Vanaf 1923 vindt op de Markt de Volkszangdag plaats. Deze traditie probeert men in stand te houden. Alleen in de jaren 1933-1936 gaat het evenement niet door omdat de gemeente er vanwege de crisis geen geld voor over heeft. In 1937 wordt op initiatief van particulieren een nieuwe start gemaakt.

Veel ontspanning vindt plaats binnen bedrijfsverband. Een aantal bedrijven richt ontspanningsverenigingen op voor het personeel. In 1940 telt de Nederlandsche Gist- en Spiritus Fabriek 27 verenigingen en instellingen, waaronder een kegelclub, een toneelvereniging, een mannenkoor, een harmoniekapel, een schuttersvereniging, een bibliotheek en diverse sportclubs. Groentetuintjes zijn voor iedereen te huur.

Om het gevoel van saamhorigheid onder het personeel te verhogen worden bij Machinefabriek Reineveld reeds in de jaren twintig ontspanningsverenigingen opgericht. Niet alleen de werknemers profiteren ervan, maar ook hun gezinnen. Zo krijgen hun kinderen een speeltuin (Speeltuinvereniging Brasserskade) en mogen echtgenotes en verloofdes mee tijdens bedrijfsuitje. Gezongen wordt er ook, onder meer door het Reineveld Mannenkoor, dat regelmatig deelneemt aan wedstrijden en prijzen wint. Ook Reineveld toont zich van meet af aan een sociale werkgever. Al voor de invoering van de Ongevallenwet (1901) heeft het bedrijf een aanvullende regeling op uitkering uit het ziekenfonds en een regeling voor nabestaanden indien de kostwinner door een ongeval overlijdt. Personeel heeft ook recht op een winstuitkering. Deze bestaat uit een gratificatie in de vorm van een tot drie weken loon, maar ook een bedrag dat opzij wordt

gelegd voor verschillende voorzieningen zoals een spaarfonds, ziekenfonds en invaliditeitsfonds. De belangstelling voor deelname aan het ziekenfonds is groot, niet alleen bij mensen met gezondheidsproblemen. Geld dat aan het einde van het jaar niet is uitgegeven wordt namelijk verdeeld onder het personeel. Dit leidt uiteraard tot spanningen tussen de belangen van de zieken die een beroep doen op de ziekenpot en de belangen van gezonde collega's, die een financiële meevaller verwachten. Later is deze regeling veranderd.

Bij de sigarenfabriek van Hillen ontstaat al in 1907 een vereniging: een mannenkoor. Tijdens het werk in de fabriek mag niet met elkaar worden gesproken. Zingen is wel toegestaan. Als er niet wordt gezongen, wordt er uit de bijbel voor-gelezen. Het zingen onder werktijd leidt tot de oprichting van het mannenkoor Excelsior. In 1958 gaat dit op in Cantarella, samen met nog drie andere koren, o.a. De Stem van de Arbeid en het mannen- en dameskoor van de Delftse Nijverheid.

Conclusie

Terugkijkend kan worden geconstateerd dat onder de moeilijke sociale omstandigheden van de eerste helft van de twintigste eeuw een basis is gelegd voor het Delftse verenigingsleven zoals we dat nu kennen. Het was enerzijds een bewuste ontwikkeling, ingezet door de Delftse elite; anderzijds was de stichting van allerlei ontspanningsverenigingen ook een manier om de saamhorigheid onder het personeel te verhogen of hen een verzetje te bieden in zware tijden. Het hoorde als het ware bij de secundaire arbeidsvoorwaarden, zouden we nu zeggen. In een tijd waarin de primaire arbeidsvoorwaarden onder invloed van oorlogen en crisis en bij afwezigheid van vakbonden en ondernemingsraden fluctueerden, waren deze secundaire arbeidsvoorwaarden een aangename constante factor in een roerige wereld.

Voor wat betreft de industrie kan worden vastgesteld dat de aanwezigheid van de Polytechnische School onbetwist een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de industriële ontwikkeling van Delft. Had J.C. van Marken - die met de vestiging van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek de weg bereidde voor tientallen andere Delftse bedrijven - aan een andere universiteit gestudeerd, of had hij zijn droom gevolgd (een zwervend bestaan als dichter), dan was de geschiedenis van Delft zonder twijfel een andere geworden.

Om te weten of Van Marken op het gebied van smaakbevordering en sociaal ondernemerschap van invloed was geweest op de Delftse industrieën was onderzoek nodig. Na een oproep in de Nieuwsbrief meldden zich zes leden van Delfia Batavorum: Netty Berghs, Wil van Bleiswijk, Marie-Louise ten Horn, Peter Krul, Hans Nieuwenhuijs en Henny Oosterbaan. Na een eerste inventarisatie werden op grond van het beschikbare materiaal in het archief de volgende ondernemingen geselecteerd: Nederlandse Kabelfabriek, Flessenfabriek Van Deventer, A. Hillen's Sigaren- en Tabakfabriek, Koninklijke Fabriek F.W. Braat, De Porceleyne Fles en Machinefabriek Reineveld. Dit is een kleine selectie uit het grote aantal bedrijven en fabrieken dat Delft aan het begin van de twintigste eeuw telde.

evenementen
bureau **Delft**

U kent ons wellicht van o.a.
Lichtjesavond, culturele optredens
tijdens Open Monumentendag, Delftse
Autosalon, Grachtenconcerten,
Burgerzaalconcerten, Outletmarkt,
intocht Sint Nicolaas, Koninginnedag,
wekelijkse Antiek- en Curiosamarkt,
Oosterse Markt, Delftse Waterdag, De
Koninck Bluesfestival Delft, Zwarte
Pieten Doedag, Dodenherdenking en vele
andere kleine en grote evenementen in de
Delftse binnenstad.

Meer weten? Kijk dan op
www.evenementenbureaudelft.nl
of bel met 015-2124896.

UW PARTNER BIJ
• ONDERHOUD
• VERBOUW

naaborg

Naaborg's Bouwbedrijf B.V.
Wateringsevest 21, 2611 AW Delft
Tel. 015-2122416, Fax 015-2121271

GEVELTEKENS

met 'n extra dimensie

JAN HOEKSTRA

ook voor uithangborden en handgeschilderde teksten

Raam 23 2611 LS Delft 015-21 43 493

De identiteit van Delft

Stadshistorie, stadsontwikkeling en stadstoekomst

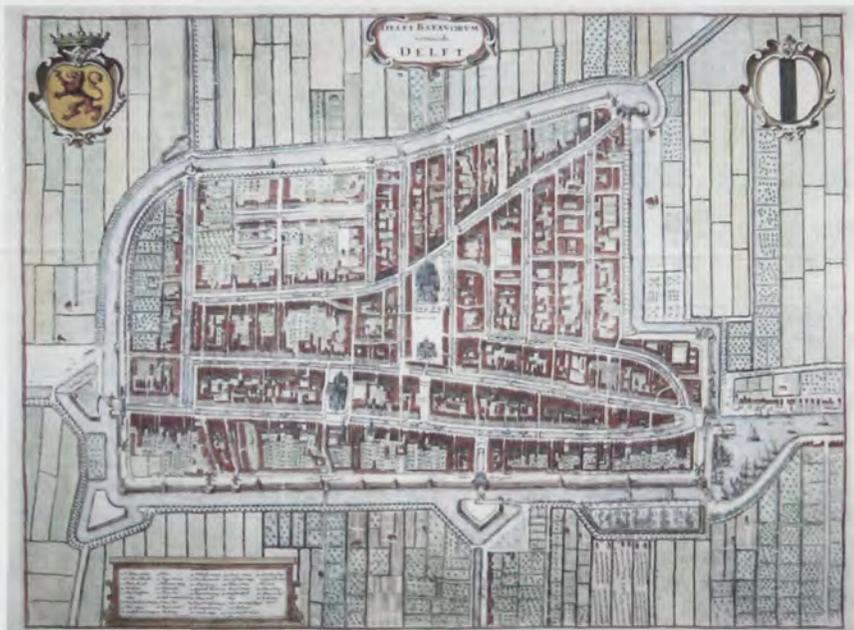
11 november 2010 - Samenvattingen van de lezingen

Stedelijk erfgoed, stadsgeschiedenis en stadsidentiteit Delft en zijn 'creating history'

Paul van de Laar

Steden maken zich tegenwoordig bijzonder druk om hun imago. In de profilering van de stad maken de stadsmarketeers graag gebruik van historische voorbeelden. Historici kunnen onmogelijk tevreden zijn waarop het verleden van de stad wordt gebruikt en soms regelrecht misbruikt. Dat geldt zeker ook voor een stad als Delft. Deze stad hanteert als slogan 'creating history' maar er zijn wel kanttekeningen te plaatsen bij de historische bestsellers van Delft: Oranje, Vermeer en Delfts aardewerk.

Delft is Oranjestad en dat begint in 1572 als Willem van Oranje het Sint-Agathaklooster, omgedoopt in Prinsenhof, betreft. Delft is vooral op de kaart gezet als moordstad. Een van de bekendste feiten uit de nationale geschiedenis is de moord op Willem van Oranje door Balthasar Gerards in 1584. De twee kogelgaten zijn nog steeds zichtbaar in het huidige museum Het Prinsenhof en daarmee is het een bekende plaats van herinnering geworden in Nederland. Deze is niet vanzelf ontstaan, maar gecultiveerd als onderdeel van onze nationale geschiedschrijving. Willem de Zwijger werd de Vader des Vaderlands, maar is dat genoeg om Delft als Oranjestad te zien? In ieder geval is het goed erop te wijzen dat deze kernwaarde achteraf is toegekend en in die zin is Delft telkens herbevestigd als Oranjestad. Via de grafmonumenten in de Nieuwe Kerk, maar ook bijvoorbeeld door het feit dat Willem Friso en Mabel Smit in de Oude Kerk zijn gehuwd. Maar is Delft in dat opzicht belangrijker dan bijvoorbeeld Den Haag dat door sommigen als een Oranjestad wordt gezien, of Apeldoorn dat zich graag een oranje-etiket toekent, zeker na de aanslag op koninginnedag? Delft ziet de concurrentie en heeft zich Willem toegeëigend. Delft doet sinds de twintigste eeuw zijn uiterste best om Oranje aan zich te binden. Het feit dat in de twintigste eeuw verschillende gebrandschilderde ramen in de Nieuwe en Oude Kerk zijn aangebracht met afbeeldingen van Oranjevorsten zegt in dit verband veel. De stadshistoricus moet dus nagaan wanneer en waarom het Oranjegevoel van de stad is ontstaan en zich ook de vraag stellen hoe Oranjegezind waren de

Plattegrond van Delft uit de stedenatlas van Joan Blaeu, 1649 (Foto: Cartografisch Antiquariaat Edward Wells, Staverden).

Delftenaren ten tijde van de opstand, de stadhouderloze periodes etc.? En dat er pas zeer recent een beeld van Willem de Zwijger in deze stad staat zegt ook veel. In Den Haag staat al veel langer een standbeeld en het is niet toevallig dat koning Willem II dit deed. In de jaren veertig van de negentiende eeuw waren het woelige tijden en hoe zou het jonge koninkrijk de democratische omwentelingen doorstaan? In de negentiende eeuw was het politiek opportunisme van een vorst, in de eenentwintigste eeuw wellicht het erfgoedopportunisme van de stadsmarketeers.

Den Haag heeft met zijn Mauritshuis een sterkere troef in handen als het gaat om Johannes Vermeer, de grootmeester van de Gouden Eeuw. Daar hangt immers het mooiste stadsgezicht dat ooit van een Hollandse stad is gemaakt. Ook zijn straatje is een wonderschone representatie, maar dat vinden we evenmin in Delft. De stad is terecht trots op zijn Vermeer, hij is hier niet alleen geboren maar heeft er zijn hele leven gewoond. Maar er is in Delft geen enkele Vermeer te zien en de toeristen moeten zich tevreden stellen met een virtueel Vermeercentrum. Voor de toerist die met een weekend-museumpas op pad gaat, is dat een teleurstelling. Vermeer moet je in het echt zien, maar dat kan niet in deze stad. Delft heeft zich in de negentiende eeuw, toen de belangstelling voor het erfgoed uit de Republiek toenam, niet voldoende ingespannen om het werk te verzamelen.

En dan heeft Delft natuurlijk het andere voorbeeld van een bijzondere historische kernwaarde, De Porceleyne Fles, een belangrijke verwijzing naar de belangrijke tegel- en plateelbakkerijen. Rotterdam kan evengoed aanspraak op deze titel maken. Rotterdam leverde de belangrijkste en mooiste tegels aan heel Europa, de Duitse vorsten kozen voor tegels uit Rotterdam. En het is vooral dankzij de inspanningen van een Delftse ondernemer Joost Thoof dat de De Porceleyne Fles in het derde kwart van de negentiende eeuw deze traditionele sterke tak van nijverheid weer levensvatbaar heeft gemaakt. Terwijl in andere steden de laatste tegelbakkers hun ovens doofden, wist hij als creatief ondernemer het imago van Delft als tegel- en porseleinstad opnieuw uit te vinden. Delfts aardewerk is wereldwijd nog altijd een begrip en dat is een knap staaltje van Delft marketing *avant la lettre*. Maar de echte kenners weten dat het wat betreft de tegels niet helemaal klopt en dat het zuiverder is om te spreken over Nederlandse tegels.

De conclusie die ik hieruit trek is dat de historische onderbouwing van de kernwaarden van Delft, op zijn zachtst gezegd, niet eenduidig zijn, om maar niet te zeggen dat ze in sommige opzichten mythische proporties aannemen. Maar om dat echt te onderzoeken, hebben we die serieuze geschiedschrijving nodig. De vraag is: wanneer komt die in Delft nu eens van de grond?

Een unieke Hollandse grachtenstad?

De ruimtelijke ontwikkeling van Delft in vogelvlucht

Reinout Rutte

Dikwijls wordt Delft neergezet als een typisch Hollandse grachtenstad. Tegelijkertijd wordt graag gewezen op de uniciteit van Delft. Deze paradox vormt het uitgangspunt van de voordracht die ik op donderdagavond 11 november 2010 hield aan de hand van een reeks beeldprojecties met kaarten en plattegronden. Mijn gedachtegang was als volgt. Greep krijgen op die paradox is wellicht mogelijk door de ruimtelijke ontwikkeling van Delft over een langere termijn te bekijken en deze te vergelijken met die van een paar andere oude Hollandse steden: Haarlem en Leiden.

Stadswording en eerste bloei (twaalfde-veertiende eeuw)

Bekijken we de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van Delft in ruimtelijke zin, dan valt op dat binnen relatief korte tijd, tussen ongeveer 1200 en 1400, de tegenwoordige binnenstad tot stand kwam, midden in het veen. De oudste kern is te vinden langs de Oude Delft, een gegraven vaart die de levensader van de stad vormde en oorspronkelijk was gegraven als afwateringskanaal voor de veenontginningen. Veen kan immers alleen worden gebruikt als het wordt ontwaterd. Omstreeks 1200 werd een gracht parallel aan de Oude Delft gegraven, maar toen in de loop van de dertiende en veertiende eeuw het centrum van de stad verschoof naar de Markt, werd de slotenstructuur van de veenont-

Afb. 1. Schetskaartje van Delft ten tijde van de stadswording, waarop de structuur van de veenontginningen is weergegeven.

Afb. 2. Plattegrond van Delft door Jacob van Deventer, circa 1560 (Coll. Biblioteca Nacional, Madrid).

gingingen, die loodrecht op de beide grachten stond, bepalend voor de plattegrond van de stad. Dit werd versterkt door de grote stadsuitbreiding vanaf 1350 aan de oostkant (zie afbeelding 1 en 2). Die sloten werden om en om verbreed tot gracht en gedempt om tot straat te worden gemaakt. De grote grachtenrijkdom en de ruimtelijke structuur van het grachtensysteem die de stadsplattegrond bepalen, heeft Delft dus te danken aan het gegeven dat zij ontstond in het veen: de kunstmatige waterlopen waren noodzakelijk voor de afwatering en lagen er grotendeels al voordat de stad ontstond.

Evenals in Delft speelde in Haarlem en Leiden de waterloop een essentiële rol, maar dan een natuurlijke: respectievelijk de rivieren het Spaarne en de Oude Rijn. De stadswording van Haarlem begon even voor 1200 op de plek waar het Spaarne de natuurlijke hoogte van een strandwal raakte, een soort grote zandbank die achter de binnenduinrand ligt (zie afbeelding 3 en 4). Hier ontmoetten een belangrijke handelsroute over water en over land (de Heerweg die de strandwal volgde) elkaar. Vanaf die plek, de tegenwoordige Grote Markt, breidde de stad in de loop van de dertiende en veertiende eeuw in een aantal stappen uit. Anders dan in Delft werden bijna alle grachten aangelegd als onderdeel van de vestingwerken. Zo zijn op de plattegrond twee grachtringen te herkennen, waar het Spaarne

Afb. 3. Schetskaartje van Haarlem ten tijde van de stadswording, waarop de ligging van de stadskern op de strandwal is te zien.

doorheen slingert. Voor ontwatering had Haarlem geen grachten nodig aangezien het grotendeels op zand werd gebouwd. Er zijn dan ook veel minder grachten te vinden dan in Delft.

In Leiden vormden de twee Oude Rijnarmen die aan de voet van de beroemde burcht samenvloeden de belangrijkste infrastructuur. Op die plek werd de Oude Rijn bovendien gekruist door zowel een noord-zuidroute over land als over water (via de Vliet en de Mare). Op de zuidelijke rivieroever en rond de Pieterskerk ontstond vanaf de tweede helft van de twaalfde eeuw de stad. In de loop van de dertiende eeuw breidde deze uit ten oosten van de burcht en op de noordelijke Rijnsoever. De uitbreiding tijdens de veertiende eeuw verrees op een kleiige en venige ondergrond. Een deel van de plattegrond vertoont dan

Afb. 4. Plattegrond van Haarlem door Jacob van Deventer, circa 1560, waarop de strandwal ook is aangegeven (Coll. Noord-Hollands Archief, Haarlem).

Afb. 5. Plattegrond van Leiden door Jacob van Deventer, circa 1560 (Coll. Biblioteca Nacional, Madrid).

ook een vergelijkbaar patroon als in Delft: reeksen parallel lopende grachten die zijn terug te voeren op veenontginningsloten die er al lagen voordat de stad werd aangelegd (zie afbeelding 5). De bredere grachten zijn te herleiden tot voormalige vestinggrachten, die oorspronkelijk deel uitmaakten van de verdedigingswerken, maar bij uitbreidingen binnen de stad kwamen te liggen, zoals het Rapenburg. Verder valt natuurlijk op dat de vorm van de stadsplattegrond in sterke mate wordt bepaald door de natuurlijke slingers van de Rijnarmen. Dit in tegenstelling tot de rechte, gegraven waterloop van de Oude Delft.

Gouden Eeuw

Na 1400 breidde Delft 500 jaar niet meer uit. Tijdens de Gouden Eeuw, van ongeveer 1580 tot 1680, maakte de stad een bloeiperiode door, maar deze leidde niet tot uitbreidingen. In dezelfde periode maakten Haarlem en Leiden eveneens een grote bloei door. Dit resulteerde in Leiden omstreeks 1610 en 1660 in omvangrijke uitbreidingen aan de noordkant en de oostkant van de stad. De vestinggrachten van de laatmiddeleeuwse stad werden toen omgevormd tot woongrachten, maar zijn tot op heden herkenbaar aan hun forse breedte. De nieuwe stadsdelen kwamen tot stand op veengrond dus waren grachten noodzakelijk in verband met de ontwatering. Deels volgden deze grachten bestaande oude veenontginningsloten, deels werden ze nieuw gegraven. In Haarlem kwam het pas tegen het eind van de zeventiende eeuw tot uitbreiding. Aan de noordkant werd de zogenaamde Nieuwstad aangelegd. Hoewel het in de bedoeling lag om daar een reeks mooie woongrachten te creëren, is dat uiteindelijk niet gebeurd: het geld was op en nodig was het niet op de zandgrond. Haarlem bleef dus een stad met een beperkt aantal grachten.

Hernieuwde bloei (negentiende-twintigste eeuw)

Pas omstreeks 1900, na ruim 200 jaar stagnatie, begon Delft weer te groeien. In de loop van de achttiende eeuw was de stad sterk teruggefallen. Omstreeks 1400 behoorde zij tot de allergrootste steden van Holland, in de zeventiende eeuw kon zij ondanks het uitblijven van stadsvergroting goed meekomen, maar in de

negentiende eeuw was Delft een ingedut stadje. Haarlem daarentegen begon al kort na 1850 weer te groeien en in 1900 was het de vijfde stad van Nederland. De spoorlijn en de opening van het station in 1839 waren een belangrijke stimulans. Bovendien kende Haarlem een veelzijdige economie en was zij provinciehoofdstad. Ook leidde deze wederopbloei in de binnenstad tot de demping van grachten die men vond stinken en liever benutte voor het verkeer.

In Delft verscheen kort voor 1850 juist buiten de stadswallen aan de westkant de spoorlijn tussen Den Haag en Rotterdam. De opening van het station in 1847 veroorzaakte in eerste instantie echter geen opleving. Pas nadat enige vooruitstrevende industriëlen het ingeslapen stadje als gunstige vestigingsplaats (goede infrastructuur en goedkope arbeidskrachten) hadden ontdekt, zette de bloei in. Naast de industrie deed de Polytechnische School (de latere Technische Hogeschool/Universiteit) zich gelden als aanjager van de groei. Zo belangrijk als in de Middeleeuwen en de Gouden Eeuw zou de stad Delft evenwel niet meer worden. In dat opzicht lijkt zij meer op Leiden dan op Haarlem. Ook de stad Leiden, die in de zeventiende eeuw de tweede stad van Holland was, viel in de achttiende en negentiende eeuw dramatisch terug en krabbelde omstreeks 1900 voorzichtig overeind, dankzij industrie en universiteit, maar haar oude status zou zij nooit meer herkrigen.

Besluit

In het algemeen kan worden vastgesteld dat zowel infrastructuren, zoals natuurlijke of gegraven waterlopen, als de ondergrond, bijvoorbeeld veen of zand, en de manier waarop deze in cultuur is gebracht, van grote invloed zijn op het ontstaan en de vorming van steden.

Wat Delft uniek maakt, is de ligging, oorspronkelijk midden in de veenontginningen en langs een kunstmatige waterloop: dat resulteerde in de opmerkelijk regelmatige plattegrond met vele grachten. Het is opvallend dat Delft niet lijkt te zijn ontstaan op een knooppunt waar verschillende handelsroutes kruisten of samenkwamen, zoals in Leiden en Haarlem wel het geval was. Juist het ontbreken van zeventiende-eeuwse uitbreidingen en de terugval na die tijd, waardoor de binnenstad goeddeels verschoond bleef van ingrepen zoals dempingen, maken dat Delft zich tegenwoordig gelukkig mag prijzen als de best bewaarde Hollandse grachtenstad.

Literatuur

- Boekraad, C. e.a., *Architectuurgids Delft*. Utrecht: Matrijns 2009.
- Bult, E.J. 'Ontstaan en ontwikkeling van Delft.' In *IHE Delft bloeit op een beerput. Archeologisch onderzoek tussen Oude Delft en Westvest*, E.J. Bult et al., 5-18. Delft: IHE, 1992.
- Dröge, J., E. de Regt en P. Vlaardingbroek (red.), *Architectuur- en monumentengids Leiden*. 2e, gecorr. dr. Leiden: Primavera Pers, 1999.
- Lammers-Keijsers, Y.M.J. (red.), *Ongekend Leiden: Het verleden in kaart*. Leiden: Primavera Pers, 2009.

- Maanen, R.C.J. van, (red.), *Leiden: De geschiedenis van een Hollandse stad*. 4 Delen Leiden: Stichting Geschiedschrijving Leiden, 2002-2004.
- Rauw, J.J. *De stad Delft: vorming en ruimtelijke ontwikkeling in de late middeleeuwen*. Delft: Delftse Universitaire Pers, 1982.
- Ree-Scholten, G. van der (red.), *Deugd boven geweld: Een geschiedenis van Haarlem, 1245-1995*. Hilversum: Verloren 1995.
- Rutte, R., m.m.v. K. Zweerink, 'Stadswording in Holland (12de-14de eeuw). Ligging in het landschap en vroege ruimtelijke inrichting van de steden in het westen van Nederland.' *Holland* 41 (2009) 3: 149-167.
- Speet, B. *Historische atlas van Haarlem: 1000 jaar Spaarnestad*. Amsterdam: SUN, 2006.
- Weiden, J. van der, 'Een kleine Haarlemse bouwgeschiedenis.' In *Architectuurgids Haarlem*, herz. en uitgebr. versie, red. W. de Wagt, 9-29. Rotterdam: Uitgeverij 010, 2005.

Delft Blue Technology en het Watercentrum

M.A.P. van Haersma Buma (dijkgraaf)
S.W.T. van Ipenburg Grijpma

Nederland

Nederland kent een rijke waterhistorie. De ligging en de klimaatveranderingen zorgen er voor dat deze verbondenheid actueel blijft. Deze verbondenheid heeft ervoor gezorgd dat we ondanks onze ligging leefbaarheid en veiligheid goed hebben geregeld. Het buitenland ziet dit en is nieuwsgierig hoe we dat doen. Onze kennis op dit gebied heeft daarmee marktwaarde.

Delft Blue Technology

Delft heeft de kans om deze marktwaarde te verzilveren door de krachten van de waterorganisaties slim te bundelen. De kennisinstituten UNESCO-IHE, Deltares, TU Delft en TNO vormen met de gemeente Delft en het Hoogheemraadschap van Delfland het samenwerkingsverband Delft Blue Technology. Dat deze recente samenwerking niet eerder is ontstaan, komt doordat elke organisatie ook zonder de anderen kan bestaan. Alleen: met elkaar zijn ze veel krachtiger. De samenwerking werkt heel simpel. De genoemde kennisinstituten hebben de behoefte om nieuwe kennis toe te passen in gebieden en indien mogelijk in echte projecten (de vraag). In het laatste geval vindt een match plaats tussen een nieuwe kennistoepassing en een uitvoeringsopgave. De gemeente en het Hoogheemraadschap stellen projecten en het gebied van Delfland als experimenteerruimte ('Smart Delfland') beschikbaar (het aanbod). Vraag en aanbod

worden door de zogenoemde Kennisalliantie gematcht. De Kennisalliantie heeft vanuit de provincie Zuid-Holland de opdracht om via dit matchen de regionale economie te versterken.

Het resultaat van deze nieuwe toepassingen zijn 'showcases' of visitekaartjes van Deltatechnologische oplossingen. Deze visitekaartjes helpen de kennisorganisaties om nieuwe toepassingen in de praktijk te laten zien en de uitvoeringsorganisaties om hun opgaven slimmer te realiseren. Zeker in een tijd van schaarste waar samenwerking en slimme oplossingen cruciaal zijn om tegen minder kosten onze leefbaarheid en veiligheid zeker te blijven stellen.

Watercentrum

De uitvoeringsopgaven en oplossingen of oplossingsrichtingen krijgen een fysieke plek in een nieuw watercentrum, dat onderdeel wordt van het recent geopende Sciencecentre. Het Sciencecentre is de opvolger van het voormalige Techniekmuseum en is gevestigd in de oude faculteit voor Mijnbouwkunde aan de Mijnbouwstraat. In de vorm van intrigerende 'exhibits' worden vooral jongeren van 9 tot 16 jaar uitgedaagd om na te denken over de water-

opgaven en mogelijke oplossingen. Denk bijvoorbeeld aan blauwalg, inklinking en kroos, problemen die het hoogheemraadschap jaarlijks veel geld kosten. Het is interessant om zich daarbij te realiseren wat dergelijke problemen nationaal en zelfs mondiaal kosten. Daarmee heeft de oplossing een grote marktpotentie. Dergelijke exhibits triggeren en hopelijk verleiden zij scholieren om voor de techniek en dan weer vooral voor het watervak te kiezen.

Kortom: het watercentrum draagt bij aan de continuïteit van instroom van studenten en van goede medewerkers bij onder andere het hoogheemraadschap. Het watercentrum maakt ook nog eens inzichtelijk wat al deze organisaties binnen en rond Delft doen. We kunnen trots zijn op onze stad met innovatieve instituten die bijdragen aan en zorgen voor onze leefbaarheid en veiligheid.

• 1913 •
Bezoekt: **DELFT**

• MEEST KARAKTERISTIEK TYPE •

• VAN •

• OUD HOLLANDSCHEN •
• : STEDENBOUW : •

Delft en het toerisme in het begin van de twintigste eeuw

Marie-Louise ten Horn-van Nispen

Eind juni 2010 publiceerde het weekblad *Elsevier* zijn jaarlijkse lijstje met plaatsen waar het goed wonen is. De stad Delft scoorde heel hoog op wat 'historisch decor' werd genoemd. 'De fraaie binnenstad trekt als een magneet bezoekers en nieuwe bewoners aan', luidde het oordeel.

Dat de Delftse binnenstad populair is bij toeristen is geen nieuws. Al in 1913 maakte de schilder Jan Heesterman een ontwerp voor een affiche, waarmee hij de toerist met de tekst 'Bezoekt Delft, meest karakteristiek type van Oud Nederlandsche stedenbouw' oproept een bezoek te brengen aan het karakteristieke Delft. Of dit affiche gedrukt is, is niet duidelijk, maar de boodschap was helder. De stad wilde zich zo goed mogelijk presenteren en het verblijf van de bezoeker zo aangenaam mogelijk maken.

Delft was ervan overtuigd met de oude binnenstad iets bijzonders te bezitten: de grachten met de oude huizen daarlangs, de Oostpoort, het Armamentarium, het Gemeenlandshuis, de Oude Kerk, het Prinsenhof en natuurlijk de Nieuwe Kerk waar de Oranjes hun laatste rustplaats hebben.

Maar er was meer. Net als vandaag kon Delft zich 'kennisstad' noemen. De Technische Hogeschool (nu Technische Universiteit) was in 1905 opgericht als voortzetting van de Polytechnische School. Het was de eerste (en lang de enige) opleiding tot ingenieur in Nederland en bracht hoogleraren en studenten uit het hele land naar Delft. De nieuwe Hogeschool begon te bouwen buiten de oude binnenstad, langs de Nieuwelaan, de Ezelsveldlaan en de Kanaalweg. Daar was ruimte en de mogelijkheid verder uit te breiden. Dichtbij bouwde men woningen voor professoren en zo ontstond een wijk die het bekijken waard was.

Tot slot leverde een aantal bedrijven de stad (inter-)nationale faam op. De producten van De Porceleynse Fles (Delfts blauw) en het Atelier 't Prinsenhof van Jan Schouten (gebrandschilderd glas-in-lood) wisten overall bewondering te wekken. Dat deden ook de relatief nieuwe fabrieken, gesticht door J.C. van Marken zoals de Gist- en Spiritusfabriek, de Lijm- en Gelatinefabriek en de Delftsche Oliefabriek.

Delfia

In 1897 werd de Verfraaiings-Vereeniging Delfia opgericht, bedoeld om de binnenstad niet alleen te bewaren, maar deze nog fraaier maken.

< Ontwerpaffiche van Jan Heesterman uit 1913 met reclame voor de stad Delft (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

Verfraaiings-Vereeniging
„DELFA“
 Vereeniging tot bevordering
 van het Vreemdelingenverkeer
 (Aangesloten bij de Algemeene Vereeniging
 voor Vreemdelingenverkeer in Nederland.)

■

„Delfia“ tracht het vele aanwezige
 schoon in Delft zooveel mogelijk
 te behouden en ontsiering tegen
 te gaan.

■

Door Lid te worden van „Delfia“ steunt men
 de bevordering van het vreemdelingenverkeer,
 welke de algemeene welvaart ten goede komt.

■

SECRETARIAAT:
 MARKT No. 45.

■

N.B. Leden betalen een contributie van fl. - of meer
 Zij die fl 5.- of meer bijdragen,
 zijn Donateur.

Advertentie van de Verfraaiings-Vereeniging
 Delfia. Uit: Van den Berg 1926.

Het initiatief kwam van de Delftsche-Handelsvereeniging die bestond uit winkeliers, handelaren en industriëlen. Delfia dacht de stad aantrekkelijker te maken door het plaatsen van bloemen en heesters, en door het neerzetten van banken. Daarnaast wilde men een gidsje uitgeven en stadswandelingen organiseren. Deze vereeniging, de voorloper van het VVV, was een van de oudste van het land (na Valkenburg in Limburg). Iedereen kon lid worden want men achtte het in ieders belang dat veel toeristen naar de stad zouden komen. De contributie bedroeg f 1,- per jaar en voor een 'werkman-lid' een kwartje. In 1903 telde de vereeniging driehonderd leden; het ledental steeg met de activiteiten die werden ontplooid. De gemeente Delft steunde Delfia vanaf 1910 met een subsidie, maar in het *Verlag van den toestand der Gemeente Delft over het jaar 1920* (en idem over 1930) werd deze niet vermeld. Kon de vereeniging het zelf aan,

was de gemeente slecht bij kas of viel de subsidie onder een andere noemer? Het bestuur deed alles zelf en er was geen kantoor. Zo konden toeristen jarenlang informatie over bezienswaardigheden krijgen in de winkel van bestuurslid Reynders op de Markt nummer 45, het pand dat in 1886 speciaal ontworpen is voor de verkoop van de producten van De Porceleynse Fles. In de jaarverslagen was sprake van een 'informatiebureau' op dat adres. De vereeniging ging vanaf het begin van de twintigste eeuw geïllustreerde brochures uitgeven, ook in het Engels, Frans en Duits. Ze organiseerde activiteiten, pleitte voor restauratie van gebouwen en waakte over het behoud van de binnenstad. Hoewel al in 1904 'bevordering van het vreemdelingenverkeer' tot de doelstellingen van de vereeniging hoorde, lag tot 1935 het zwaartepunt op het verfraaien van de stad. De ledenvergadering besloot dat jaar meer nadruk te gaan leggen op het trekken van toeristen. Maar toen had de economische crisis toegeslagen, ook in Delft. Om Delft op te sieren bood Delfia in 1901 de stad een monumentale bloemenmand op een voetstuk aan en enkele jaren later vier zwanen en een volière.

Delft. Gezicht op de Watertoren met Wilhelminahotel.

Oude ansichtkaart met de bloemenmand op de Nieuwe Plantage (Coll. Max van Noort).

Ze organiseerde etalagewedstrijden, nam het initiatief voor een gedenkbord bij de geboorte van Prinses Juliana in 1909 en protesteerde tegen de steeds verder oprukkende reclame in het landschap en in de binnenstad. Maar ook regelde de vereniging in 1913 een bezoek aan Delft van deelnemers aan een internationaal congres voor katoenspinners en -wevers in Den Haag. En tijdens de Olympische Spelen van 1928 in Amsterdam, deed Delfia er alles aan om Delft ook daar onder de

Deze kleurenreproductie toont de panden nummers 1-3 aan de Markt en rechts de Cameretten in 1913. Op de voorgrond de Kaakbrug. Pand nummer 3 met de gekanteelde bovenzijde dateert van 1889. Vanaf het begin tot 1937 was er het Manufacturen- en Mantelmagazijn van A. Reichbert gevestigd (Foto: Erfgoed Delft, collectie Gemeentearchief Delft).

aandacht te brengen. En met succes. Het leverde Delft zo'n 20.000 bezoekers op. Samen met de burgemeester van Naaldwijk organiseerde de vereniging in 1930 bustochten door het 'nijvere' Westland naar 'het oude' Delft. De autobus was in die tijd een nieuw vervoermiddel en opende ongekennde mogelijkheden voor excursies. Busmaatschappij VIOS zorgde voor bussen, reisbureau Miller & Co voor de organisatie. Gasten van hotels in Scheveningen en andere belangstellenden die zich hadden aangemeld, werden in de ochtend met de bus opgehaald en reden via Kijkduin naar Naaldwijk. Er werd een kijkje genomen in de kassen en op de veiling waarna een kopje koffie volgde 'opgediend in een eenvoudige, maar kleurige en schaduwrijke serre' in Naaldwijk.¹ Daarna werd de tocht vervolgd naar Delft, waar een 'eenvoudig noenmaal' werd gebruikt terwijl de beiaardier het carillon bespeelde. Na de lunch konden de toeristen een uur op eigen gelegenheid de stad bezichtigen en in die tijd langs de grachten wandelen,

In 1922 stelde een tekenaar voor hoe de tram 'zonder probleem' door de Oude Delft zou kunnen gaan. Delfia wist het te voorkomen (Uit: Broer 1969).

een van de kerken of het Prinsenhof bezoeken. Daarna werd de terugreis aanvaard en werd iedereen weer bij zijn hotel afgezet. De kosten voor zo'n tocht bedroegen f 4,75 per persoon, koffie en lunch inbegrepen. Het bestuur van Delfia stelde nadrukkelijk dat ze de prijs zo laag mogelijk wilde houden om 'vreemdelingenexploitatie' te bestrijden. Ook met Rotterdam overlegde men of daar belangstelling voor dergelijke tochten zou zijn.

Een ander experiment uit 1930 - bussen die door de stad reden om alle bezienswaardigheden te tonen - bleek geen succes. Het werd gestaakt omdat de kosten uit de hand liepen. Daarentegen had Delfia een overweldigend succes begin jaren twintig met haar actie om de Oude Delft te sparen. De HTM was van plan de tramlijn te elektrificeren. Het betekende dat de bomen zouden moeten worden gerooid en er was grote kans dat de kademuren zouden bezwijken. Voorstanders van het plan waren van mening dat de 'sloot' gedempt kon worden om zo ruimte te maken voor de tram. Het leverde

Delfia landelijke steun op voor een actie waaraan ook de Bond Heemschut en Hendrick de Keyser deelnamen. In recordtijd kwamen er 4700 handtekeningen en het stadsbestuur besloot de tramlijn buiten de binnenstad te leggen.

Promotiemiddelen

Aan de promotie van de stad werd het nodige gedaan waarbij men ook van de nieuwste media gebruik maakte. Zo maakte Polygoon in 1913 in het kader van de serie *Ons Land* een filmpje over Delft. Voor deze film werd opdracht gegeven door het gemeentebestuur; ze was bedoeld als voorfilm in de bioscoop. Oostpoort, grachten en bruggen, stadhuis, Oude en Nieuwe Kerk werden getoond. Kennelijk beviel het goed want in 1923 werd opnieuw een film over Delft gemaakt, weer in het kader van een landelijk project. Haghe Film toonde naast de bekende gebouwen en grachten, deels gefilmd vanaf de watertoren en de toren van de Nieuwe Kerk, ook de trein en de tram door de stad en de drukte op een marktdag. Zo konden bioscoopbezoekers kennismaken met de oude stad. In 1921 kwam de film *Nederland* uit, bestemd voor het buitenland. De opdracht kwam van de Vereniging Nederland in den Vreemde. Filmer Willy Mullens (van Haghe Film) trok het land door en verdeelde de film in aktes. In akte 3 werd Zuid-Holland belicht, waarbij naast Den Haag en Rotterdam ook Scheveningen, het Westland en Delft aan de orde kwamen. In Delft stond vooral de Markt in de belangstelling.

Niet als reclame bedoeld, maar zeker wel met eenzelfde effect waren de Polygoonfilms over de begrafenissen van koningin Emma en prins Hendrik in maart en juli 1934. De binnenstad kwam daarbij uitgebreid in beeld.

Delft wist niet alleen door middel van film in de aandacht te komen. Ook via prentbriefkaarten, brochures en boekjes probeerde de stad bezoekers te trekken. In 1926 verscheen het boekje *Delft*, geschreven door Antoine van den Berg, een uitgave 'met instemming van het gemeentebestuur'. Het doel van zijn 'werkje' was een 'opwekking om onze stad te komen zien en haar zelve in de gelegenheid te stellen U voor haar te winnen'. Hij zei te kunnen putten 'uit de schoonheid van Delft, uit de grijze gebouwen, de schilderachtige grachtjes, die van het verleden getuigen, en uit de vele factoren, die de stad belangwekkend hebben gemaakt en dit ook in de toekomst zullen doen'. Hij sloot zijn inleiding af met de oproep te komen kijken; het maakte niet uit in welk seizoen of op welk moment van de dag.

Nadrukkelijk stelde hij dat de oude binnenstad geen openluchtmuseum was, maar een levende stad. 'In den zomer, als de zwaargekruinde boomen schaduw spreiden over de grachten en kleurige schuiten zich op het water wiegen, als over oude gevels het zonlicht speelt, bloeit de poëzie in Delft op. De smalle grachten en de lage huizen, waarom het verleden als een vage nevel hangt, worden tot droomerige stukjes oudheid in een luidruchtig en jachtend leven'.

'Naast het historische Delft is het Delft van heden ontstaan, dat op andere gronden zeker niet minder interessant is dan het oude', schreef Van den Berg. Hij

gaf daarom ook een uitgebreid overzicht van de industrie en vermeldde dat de Technische Hogeschool een grote naam had. Ook kon hij Delft als woonplaats zeer aanbevelen: er was een rijk verenigingsleven, een schouwburg, kranten én de stad lag dicht bij zee en het Westland.

Hoe modern Delft was, kon blijken uit het feit dat de doorgaande verbindingen (weg en tram) om de stad werden gelegd als alternatief van de oude routes over de Oude Delft.

Het boekje is geïllustreerd met foto's en enkele gravures en bevat een groot aantal advertenties van bedrijven. Maar ook de Verfraaiings-Vereeniging Delfia, het Huis Lambert van Meerten en het Gemeentemuseum 'boven het Prinsenhof' adverteerden.

Het boekje van Antoine van den Berg moet een goede representant zijn van het uitgebreidere promotiemateriaal voor de stad. Het was kennelijk ook een goed model voor latere publicaties. Want als we het Engelstalige boekje uit 1950, *Delft, a most charming town* geschreven door Dirk Coster, ernaast leggen, valt de gelijkenis op.

Een buitengewoon populair artikel waren de prentbriefkaarten met stadsgezichten. Bij gelegenheid van de wereldtentoonstelling van 1883 in Amsterdam, werden de eerste prentbriefkaarten in Nederland uitgegeven. De eerste ansichtkaart van Delft dateert uit 1892 en had behalve de tekst Delft drie plaatjes in kadertjes: het stadhuis met links de Nieuwe Kerk en rechts het standbeeld van Hugo de Groot.

Vanaf 1901 begon A.J. Prins in de Choorstraat 'briefkaarten met stadsgezichten' te verkopen voor 2 cent per stuk. Dat waren niet alleen ansichten van Delft, maar ook van andere steden zoals Alkmaar, Breda, Groningen, Nijmegen of Zwolle. Dat deed men elders ook. Het gaf mensen de mogelijkheid

„HUIS LAMBERT VAN MEERTEN”, TE DELFT

Museum voor Kunst en Kunstnijverheid,
Oud-Hollandsche Kamer-Inrichtingen
Delftsch Aardewerk

Zoals uit deze advertentie blijkt, presenteerde het Huis Lambert van Meerten zich als een museum van Kunst- en Kunstnijverheid met Delfts aardwerk en een oud-Hollands interieur. Het Gemeentemuseum kende een historische en een ethnografische afdeling (Uit: Van den Berg 1926).

een keuze te maken voor een volgend reisdoel of een verzameling van bekende gebouwen en pleinen samen te stellen. Niet alle 'steden' verkochten evengoed; wat over was stuurde de winkelier terug naar de leverancier. Maar het waren toch voornamelijk toeristen die kaarten kochten van de stad die ze bezochten. De foto's voor die eerste kaarten werden gemaakt door de uitgever, maar vanaf 1903 maakte Prins zelf de foto's en gaf zelf de kaarten uit. Hij liet ze drukken in Leipzig waar men erin gespecialiseerd was. Omdat de drukker de toegestuurde foto's vaak retoucheerde, kon dat een nogal vertekend beeld opleveren. Zo zette de drukker op een foto van de Oude Delft met Oude Kerk (Noordeinde zijde), de toren van de kerk recht, liet de tramrails verdwijnen evenals de personen die er waren.

In een ander geval werd het plaatje in spiegelbeeld afgedrukt. Dat Prins er niet blij mee was, mag duidelijk zijn. Maar echt bezorgd was hij toen hij een foto opstuurde van de trap in het Prinsenhof waar Willem van Oranje was doodgeschoten. Omdat hij vreesde dat de kogelgaten op de foto weggewerkt zouden worden, gaf hij er de nadrukkelijke opdracht bij: 'An dieses Bild nicht zu retouchiren! (Die Löcher im Mauer müssen bleiben)'.

Als onderwerp voor de prentbriefkaarten kwam niet alleen het 'klassieke' Delft voor, maar ook het 'moderne' Delft: De Technische Hogeschool, de Gist- en Spiritusfabriek, het Agnetapark, de gashouders en schoorstenen van de fabrieken. Daarnaast werden speciale gebeurtenissen vereeuwigd, zoals koninklijke bezoeken, lustrumfeesten van het Studentencorps, de kermis én de dijkdoorbraak bij Kethel.

Prentbriefkaart van de Koornmarkt uit ca. 1926 (Coll. Peter & René van der Krogt).

Hoe populair prentbriefkaarten waren bleek uit het feit dat Prins er in 1908 bijna 65.000 in voorraad had! Prentbriefkaarten bleven in trek, ook nadat de toeristen zelf foto's gingen maken. De onderwerpen veranderden nauwelijks: gebouwen, grachten, straten en parken. Diverse uitgevers brachten ze op de markt.

*Aankondiging van de VETO in het Rotterdamsch Nieuwsblad van 26 juni 1930
(Foto: Gemeentearchief Rotterdam).*

Verkeerstentoonstelling

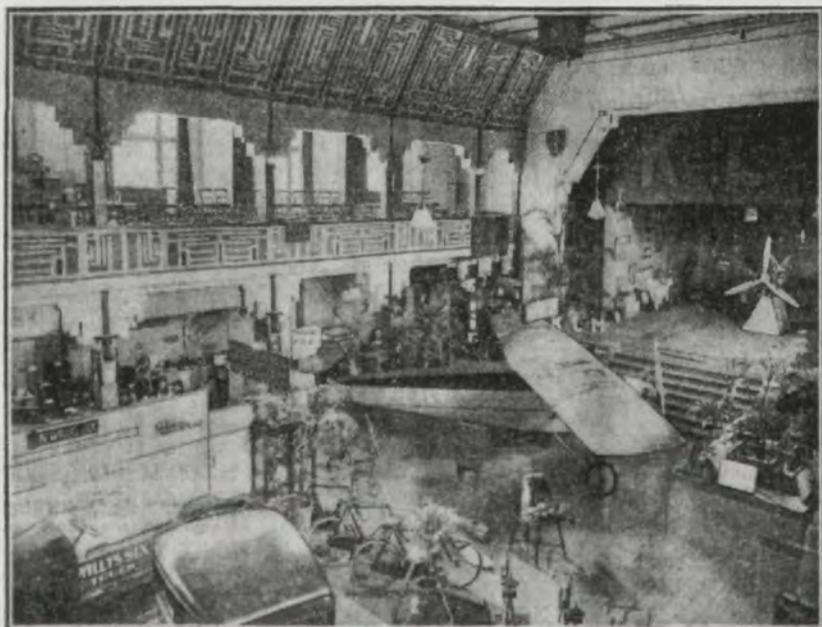
Tot de vele activiteiten van de Verfraaiings-Vereeniging Delfia hoorde in 1930 de organisatie van een 'tentoonstelling voor verkeer en tourisme' (VETO).

Deze tentoonstelling, gehouden in en om het gebouwencomplex van de Stadsdoelen werd groots opgezet. De bedoeling was 'meer aandacht te vestigen op hetgeen de gemeente Delft, behalve uit een oudheidkundig en historisch oogpunt, ook als intellectueel en industrieel centrum [...] biedt'.² Speciaal om de Delftse bevolking te informeren zou ook aan andere steden en landen aandacht worden besteed. De gedachte was dat men in binnen- en buitenland de naam en faam van Delft zou uitdragen.

De tentoonstelling beloofde de nieuwste snufjes te tonen en werd door de *Delftsche Courant* van 28 juni 'eenig in ons land' genoemd. Er waren bijvoorbeeld inzendingen van de Holland-Amerika Lijn en de Rotterdamsche Lloyd, van de KLM en de Rotterdamse vliegtuigfabriek Koolhoven, van de Franse en de Duitse spoorwegen, Wagons Lits, HTM, het Zwitserse verkeersbureau, de ANWB, Philips, diverse reisbureaus en tal van Delftse bedrijven.

De KLM had het podium van de grote zaal toegewezen gekregen. Daar stonden, behalve een vliegtuigmotor waarmee drie keer op en neer naar Indië was gevlogen, een dribladige aluminium schroef opgesteld. Vóór het podium had Koolhoven een driepersoons vliegtuig gezet, dat 'bij uitnemendheid geschikt [was] voor den zakenman: snel, licht en veilig'. Vlakbij was de stand van Philips met de kleinste en de allergrootste lampen. In de gang naar de foyer stond de ANWB met de oudste fietsen en de oudste wegwijzer. In de foyer waren de scheepvaartmaatschappijen te vinden die zich aan de hand van scheepsmodellen en schilderijen presenteerden. De kleine concertzaal naast de foyer was gewijd aan de spoorwegen uit verschillende landen en hier was tevens de HTM te vinden met een nieuw model tram. Ook in de bestuurskamer, de hal van de Doelenkino en de tuin stonden stands.³

VERKEERSTENTOONSTELLING TE DELFT.

Een kijkje op de tentoonstelling voor verkeer en tourisme, V.E.T.O., welke in de Stadsdoelen te Delft wordt gehouden.

Kijkje in de Stadsdoelen met een blik op de verkeerstentoonstelling. 'Rotterdamsch Nieuwsblad', 27 juni 1930 (Foto: Gemeentearchief Rotterdam).

In de Doelenkino werden films getoond over onder andere Zweden, Zwitserland, Wenen, de Harz, maar ook over de Ford autofabriek en het raffineren van olie. Om het publiek wat op te vrolijken speelde de Ober Bayerische Kapel 'vrolijk, leutige wijsjes' in een feestelijk versierde tent, zoals de *Delftsche Courant* op 25 juni meldde.

Een dag later, op donderdag 26 juni 1930 opende Albert Plesman, oprichter en directeur van de KLM de tentoonstelling. Delft was er klaar voor: de ANWB had wegwijzers geplaatst, het Doelenplein was 'kwistig versierd met vlaggetjes van velerlei kleur', op de Verwersdijk stonden vlaggenmasten met Nederlandse vlaggen maar de Choorstraat 'voelde zich meer aangetrokken tot de bakken met geraniums'.⁴ De HTM zette extra trams in terwijl ook vanuit Rotterdam 'maatregelen zijn getroffen dat de belangstellenden [...] op snelle wijze naar de oude Prinsenstad kunnen worden vervoerd'.⁵

Vrijwel dagelijks berichtte de *Delftsche Courant* over de tentoonstelling en

met grote regelmaat plaatste de VETO een 'ingezonden mededeeling' in die krant. Daarin gaf men aan dat de toegangsprijs voor de tentoonstelling 35 cent bedroeg, 'rechten inbegrepen'. De toegang tot 'Ober Bayern' (de feesttent) was gratis. De tentoonstelling was dagelijks (ook 's zondags) geopend van 14.00 tot 17.00 uur en van 19.00-23.00 uur. Tussen 17.00 en 19.00 uur was er 'gelegenheid tot dineeren'; in de advertentie werd ook gesproken van mogelijkheid tot lunchen. Elke honderdste bezoeker kreeg een bon voor een 'complete collectie Reislectuur' over een land naar keuze en elke vijfhonderdste bezoeker een gratis vlucht boven Delft vanaf het Rotterdamse vliegveld Waalhaven.

Vanaf het begin was er veel belangstelling, ook voor de tent met de Beierse kapel. Men kon de vijfhonderdste bezoeker al daags na de opening verwelkomen. Misschien kwam het door het weer, dat in de krant 'afschrikwekkend' werd genoemd. Op zaterdagavond passeerde de drieduizendste bezoeker de kassa en op de maandag erna (30 juni) de vijfduizendste. Het waren lang niet allemaal mensen uit Delft of omgeving die naar de tentoonstelling kwamen. Er werd onder andere melding gemaakt van Engelsen, Duitsers, Denen en Frans ambassadepersoneel. De bezoekers waren tevreden en noemden het geheel bijzonder interessant. Ook de organisatie had geen reden tot klagen, er was veel belangstelling en trots meldde ze dat de Choorstraat 'zonder voorbehoud de feestelijkste straat van Delft' was. Behalve de witte bakken met rode geraniums waren er nu ook vlaggen en wimpels, draaiorgels 'op de gewone dagen der week' en het 'radio-technisch bureau Bergman en muziekhandel Steynen [zorgen] voor draadlooze muziek'.⁶

Nog geen week na de opening besloot de organisatie op woensdag- en zaterdagmiddag kinderen toe te laten 'mits onder geleide' voor 20 cent. En ook de hoogste klassen van de scholen waren welkom; behalve de tentoonstelling en een speciale filmvoorstelling was er voor hen een 'lachhuis'.

Toen op zaterdag 12 juli VETO haar deuren sloot, kon men meedelen dat er ongeveer 12.000 bezoekers waren geweest, 1200 schoolkinderen en 2000 kinderen voor de film. Toch had de organisatie gemengde gevoelens: 'De belangstelling van buiten de stad was bevredigender dan die onzer eigen stadgenooten'. Het aantal nieuwe leden van Delfia was met slechts 25 gestegen, wat teleurstellend werd genoemd.⁷ De bedoeling was geweest de tentoonstelling te sluiten met 'Bengaalsch vuur', maar dat plan mislukte. Het had de hele dag gestormd en gegend.

Inmiddels had het bestuur van Delfia besloten de rondvluchten voor alle vijfhonderdste bezoekers op zaterdag 5 juli te laten plaatsvinden. Ook andere belangstellenden konden zich inschrijven om met het KLM vliegtuig 'eenige malen boven de tentoonstelling' mee te vliegen. De kosten inclusief vervoer van en naar vliegveld Waalhaven bedroegen f 9,- (wat in die tijd een enorm bedrag was). Op donderdagavond 3 juli meldde zich de 6500ste bezoeker bij de VETO; die kreeg in plaats van een vlucht een reis naar Antwerpen en een boek aangeboden. Aan de vliegtocht namen volgens het verslag twaalf winnaars, een paar comitésleden en twee 'persmusketen' deel, totaal achttien personen.⁸ Vanaf het

Doelenplein werden de reizigers met een bus naar Waalhaven gebracht. Daar ging de helft aan boord van het vliegtuig om de rondvlucht te maken. (Het toestel kon maximaal tien personen meenemen!) Het vliegtuig vloog over Delft, waar de rode en groene tentdaken van de VETO goed herkenbaar waren. Daarna was het de beurt aan de anderen. De krant meldde dat het voor de meesten de luchtdoop was.

Wie bezochten Delft en wat vonden zij ervan?

Eeuwenlang was Delft voor de mensen in de regio de plaats waar zij naar de markt of de kermis gingen, hun boodschappen deden of hun marktwaar heenbrachten. Voor deze mensen had de stad een centrumfunctie. Met de komst van de Koninklijke Akademie (1842; opgevolgde door de Polytechnische School in 1864) en de Indische Instelling (1864) vonden studenten, docenten en hun families de weg naar Delft. De industrie en nijverheid trokken op haar beurt belangstellenden: kijkers, kopers en wetenschappers. De trein, de tram (de Haagse en de Westlandse) en later de auto en de bus maakten reizen sneller en gemakkelijker. Zo belandden niet alleen zakenlieden en studenten, maar ook 'toeristen' uit binnen- en buitenland in de stad. Uit de vele bewaard gebleven verhalen en verslagen blijkt dat Delft al lange tijd bezoekers trok uit heel Europa. Ze kwamen alleen, met het gezin of in groepen, waren toevallig in de buurt of kwamen er speciaal voor. Ze bleven één of meerdere dagen of waren na een paar uur weer weg. Hoe groot de aantallen precies waren, is niet altijd na te gaan. We weten uit de adresboeken van de gemeente dat er in de jaren twintig ten minste vijf hotels waren, maar over het aantal overnachtingen ontbreken gegevens.

Waarvan wel cijfers bekend zijn, is van bezoeken aan musea of de Nieuwe Kerk bij bepaalde gelegenheden. Zo meldde het verslag van de gemeente Delft dat in 1919 8737 personen een bezoek hadden gebracht aan het oudheidkundig en volkenkundig museum en in 1920 9235. Tien jaar later lagen die cijfers op 9989 voor 1929 en 12.040 voor 1930. Deze gemeentemusea waren samen gehuisvest in het Prinsenhof, op de bovenzalen. Maar 1934 was een topjaar voor de Delftse musea. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* publiceerde 27 oktober 1934

Hotel Wilhelmina was gedurende een groot deel van de twintigste eeuw een bekende naam in Delft en omstreken (Uit: Coster 1950).

Hotel Central in 1903 (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

het lijstje met meest bezochte musea in het derde kwartaal. Het Prinsenhof in Delft stond er op nummer twee met 52.778 (!) bezoekers, na het Rijksmuseum in Amsterdam. Die drukte wordt verklaarbaar als we weten dat er twee koninklijke begrafenissen waren dat jaar. Na de begrafenis van koningin Emma eind maart 1934 bezochten zo'n 50.000 personen de Nieuwe Kerk om naar de rouwversiering te komen kijken. De eerste twee dagen kwamen er al 10.000. Na de begrafenis van prins Hendrik eind juli van dat jaar waren er ruim 60.000 belangstellenden voor de kerk. Veel mensen bezochten dus behalve de kerk ook een museum.

Het lijkt erop dat de meeste bezoekers een dag of een paar uurtjes kwamen. Dat is ook wat het verslag van de Kamer van Koophandel over 1928 schreef: er kwamen veel buitenlanders naar Delft, maar de horeca merkte er weinig van. De toeristen kwamen in autocars, bleven een uurtje en vervolgden dan hun weg. Toch had de stad geen gebrek aan horecagelegenheden: tapperijen, cafés, lunch-

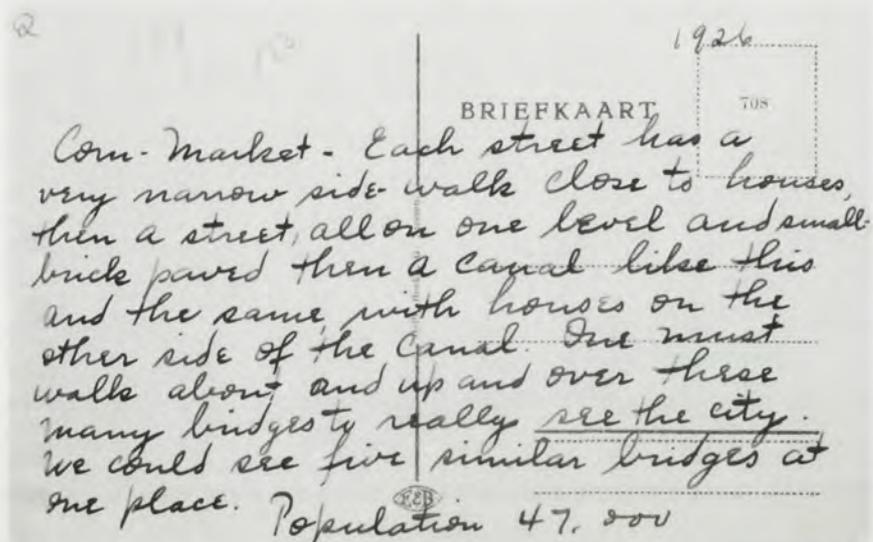
rooms, cafébiljarts, restaurants en 'melkinrichtingen' waren er te kust en te keur. Het *Adresboek Delft* uit 1930/1931 geeft 85 adressen!

In kranten als de *Delftsche Courant*, het *Rotterdamsch Nieuwsblad* of *Het Vaderland* worden bezoeken gemeld als het om belangrijke personen, bijzondere groepen of grote aantallen ging. Het *Rotterdamsch Dagblad* beschreef op 7 augustus 1930 het bezoek van een Japanse prins en prinses met hun gevolg aan Delft. De Nieuwe Kerk werd bezocht en een krans gelegd op het grafmonument van Willem van Oranje. Vervolgens ging men naar De Porceleyne Fles waar een rondleiding volgde. Een andere Japanse prins volgde hetzelfde programma in 1937. De Nieuwe Kerk stond bij veel belangrijke en vorstelijke personen op het

programma, soms gevolgd door een bezoek aan het Prinsenhof, aan Museum Lambert van Meerten, het stadhuis of De Porceleyne Fles. Of men wandelde langs de grachten en gebouwen van de binnenstad. Van enkele bezoekers is bekend wat zij vonden van Delft. Zo wist het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 10 augustus 1929 te melden dat de Engelse onderhandelaar Snowden bij de Haagse Conferentie die handelde over vervroegde terugtrekking van geallieerde troepen rond de Rijn: 'zachter [was] gestemd, want Snowden is naar Delft gereden met een Baedeker in de hand... Van Delft gaat een kalmeerende invloed uit'.

Ook Dirk Coster gaf in zijn boekje de uitspraken van beroemde bezoekers over Delft. Zo meende de Franse auteur Paul Claudel dat het licht in Delft het mooiste was in Holland. Het deed hem aan de schilder Vermeer denken. De Oostenrijkse filosoof Emil Lucka vond Delft schilderachtig mooi; hij vergeleek het met Brugge. De Engelsman Hilaire Belloc, schrijver en filosoof noemde het 'the most charming town of the world'.

De vergelijking met Brugge werd vaker gemaakt, maar ook werd Delft wel het 'Hollandsch Venetië' genoemd. In Delft 'spiegelen de oude gebouwen en deftige huizen in het traag stromende water van de grachten', schreef H.L. Stuveld in een

Achterzijde van de prentbriefkaart van de afbeelding op blz. 99. In 1926 schreef een Amerikaanse erop: „Corn-market. Each street has a very narrow side-walk close to houses, then a street, all on one level and small-brick paved, then a canal like this and the same with houses on the other side of the canal. One must walk along and up and over these many bridges to really see the city. We could see five similar bridges at one place.” Op een kaart van de brug bij de Oude Kerk schreef de zelfde toerist over de vriendelijke, maar nieuwsgierige Delftse bevolking. Zie Van der Krogt & Van Noort 2010, blz. 17 en 46 (Coll. Peter & René van der Krogt).

artikel. En A. van Peer, de Delftse onderwijzer en gedreven amateur-historicus, verzuchtte in *Flitsen uit Delfts verleden*: 'De Delftsche grachten, waar vindt men haars gelijken? In welk jaargetijde, onder welke weersgesteldheid ook, altijd en immer is haar aanblik wonderschoon![...] Gracht en water en huizen, torens, kerken, bomen en bruggen, het licht en schaduw in velerlei nuanciering vormen één schoon geheel.' Aart van der Leeuw sprak over de 'zingende stad met zijn machtige torens'.

Het zijn maar enkele uitspraken van individuele bezoekers en bewoners over de stad. Delft trok groepen van diverse pluimage. Zo reed in mei 1931 een vijftigtal dames van de Automobile Club Féminin de Paris per auto naar Delft. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* plaatste zelfs een foto bij dit bericht!

BEZOEK FRANSCH E DAMES-AUTOMOBILISTEN.

Woensdagmiddag hebben een vijftigtal leden van de Automobile Club Féminin de Paris een kort bezoek aan onze stad gebracht. Het gezelschap heeft in Hotel Weimar geluncht waarna men de reis naar Amsterdam voortzette. Onderweg werd de Nieuwe Kerk te Delft bezichtigd. Het gezelschap werd alhier namens de Kon.

Nederlandsche Automobil Club verwelkomd door den secretaris-penningmeester R. W. van Welderen baron Rengers (in het midden van de groep). Links van hem de presidente van de Automobil Club Féminin de Paris, de hertogin van Urès.

De dames van de Automobile Club Féminin de Paris trokken de aandacht van de persfotograaf. 'Rotterdamsch Nieuwsblad', 15 mei 1931 (Foto: Gemeentearchief Rotterdam).

Maar ook scholieren van lagere en middelbare scholen deden tijdens hun schoolreisjes de stad aan evenals studenten uit binnen- en buitenland, padvinders uit Nederlands-Indië en uit Rotterdam, Vlaamse turners en turnsters, cadetten uit de VS en buitenlandse muziekkorpsen. Zij wandelden door de stad en bezochten de Nieuwe Kerk, het stadhuis of een museum. Dat deden ook de deelnemers aan het Nationaal Middenstandscongres, de leden van de Zuid-Hollandse Waterschapsbond die in Delft hun algemene vergadering hielden, de bezoekers van de Doopsgezinde gemeentedag en talloze andere verenigingen en organisaties. Daarnaast meldden de kranten dat zeer grote gezelschappen een bezoek brachten aan Delft. In juli 1935 was dat 'een groot aantal juristen uit bijna alle landen ter aarde, toehoorders en oud-toehoorders van de academie voor Internationaal Recht, gevestigd in het Vredespaleis te 's Gravenhage'. Zij werden op het stadhuis ontvangen, bezochten De Porceleynse Fles, de Nieuwe Kerk en Museum Lambert van Meerten. Dat programma viel ook 200 leden van de Interparlementaire Unie ten deel in augustus 1938. Over 400 'Engelsen uit Leicester' die tijdens een bustocht van Rotterdam naar Den Haag in april 1939 naar Delft kwamen, schreef de krant alleen dat ze een bezoek brachten aan de stad.

Het is een kleine greep uit de vele berichten. En nog veel meer mensen bezichtigden Delft zonder dat het in de krant kwam. Maar ondanks de toeloop van toeristen had de horeca het in de jaren twintig en dertig moeilijk. De *Verlagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Delft en omstreken* over die periode geven een globaal beeld van het wel en wee van de sector. In 1925 werd de toestand van koffiehuis- en restauranthouders zeer slecht genoemd. Verbetering bleef uit want in 1928 meldde de horecasector dat de toestand ongunstiger was geworden. Als oorzaken werden genoemd de financiële crisis en het feit dat Delft te dicht bij andere aantrekkelijke steden lag. In de jaren dertig werd de situatie elk jaar ongunstiger, zeer weinig hoopvol, slechter dan ooit of zelfs catastrofaal genoemd.

Toen vanaf midden jaren dertig Duitsers geen buitenlands geld meer konden krijgen voor hun reizen waren de effecten duidelijk merkbaar, zo ook toen de gulden duurder werd door devaluaties in het buitenland. Eind jaren dertig bleven Amerikaanse toeristen weg vanwege de toenemende oorlogsdreiging in Europa. De mobilisatie zorgde voor de laatste klap; mensen hadden wel wat anders aan hun hoofd.

In 1947 werd de 'Verfraaiings-Vereeniging Delfia' omgedoopt tot Vereniging tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer 'Delfia' (het latere VVV). De 'Stichting binnen de vesten' nam de stadsverfraaiing voor haar rekening. Nog steeds weet de oude binnenstad met haar grachten en bruggetjes nationaal en internationaal de aandacht te trekken. Delft is de prinsstad en de stad waar veel grote Nederlanders woonden en werkten. Maar het is ook kennisstad met zijn Technische Universiteit en wetenschappelijke instituten én het is de stad van het Delfts Blauw.

Bronnen

- Delftsche Courant*, 20 en 21 juni 1930, 25 en 26 juni 1930, 14 juli 1930.
Delftse Post 26 mei en 30 juni 2010.
Rotterdamsch Nieuwsblad, 9 april 1930, 26 en 27 juni 1930, 15 mei 1931.
Het Vaderland, 14 juni 1930.
Adresboek Delft, 1926/1927, 1930/1931, 1938.
Verlag van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Delft en omstreken, 1922 t/m 1939.
Verlag van den toestand der Gemeente Delft over 1920 en 1930. Delft 1921 en 1931.
www.vpro.nl/geschiedenis; films over Delft 1913, 1921, 1923.

Literatuur

- Berg, Antoine van den, *Delft*. Amsterdam: [s.n.], 1926
Boshuyer, J.C., Y.M. Ezendam en G.M. Reinders, *Gezicht op Delft 1901-1914: Een selectie uit het beeldmateriaal van A.J. Prins, uitgever van ansichtkaarten*. Rijswijk: Elmar, 1992.
Broer, A.L., *Delft vroeger en nu*. Bussum: Fibula van Dishoeck, 1969.
Coster, Dirk, *Delft, a most charming town*. [Delft: Judels & Brinkman, 1950].
Daalen, A.P.A. van. *Delft honderd jaar toeristenstad. VVV Delft 1897-1997*. Delft: VVV, [1997].
Goudappel, C.D. *Delft rond de eeuwwisseling*. Delft: Elmar, 1966.
Hilkhuijsen, Jos, ... et al. (red), *Ach lieve tijd: 750 jaar Delft en de Delftenaren*. Zwolle: Waanders, 1995-97.
Koten, D. van (red.), *Delft: Nederlands, English, Français, Deutsch*. Rotterdam: Illustra, 1990.
Krogt, P. van der, en M. van Noort, *Delft, zo was het*. Hoogeveen: Slingenberg, 1998.
Krogt, P. van der, en M. van Noort, *Delft, zo was het: deel 2*. Hoogeveen: Slingenberg, 2000.
Krogt, P. & R. van der, en M. van Noort, *Delft in oude ansichten deel 1*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2010.
Peer, A. van, *Flitsen uit Delfts verleden*. Delft: [s.n.], 1946.
Schillemans, S., en A. van der Kruk, *Delft verleden tijd*. Rijswijk: Elmar, 1979.
Schillemans, S., en A. van der Kruk, *Delft vroeger en nu*. Rijswijk: Elmar, 1983.
Stuvel, H.J., 'Delft, het Hollandsche Venetië.' In: *Glorie van het verleden*, 63-65. [Utrecht]: De Haan, 1946.
Vlis, I. van der. *De Delftse Stationsbuurt: Wonen, leven en werken naast het spoor*. Delft: Gemeentearchief, 2004.

Noten

- 1 *Het Vaderland*, 14-6-1930.
- 2 *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 9 april 1930.
- 3 *Delftsche Courant*, 21-6 en 25-6-1930.
- 4 *Delftsche Courant*, 26-6-1930.
- 5 *Delftsche Courant*, 21-6-1930.
- 6 *Delftsche Courant*, 30-6-1930.
- 7 *Delftsche Courant*, 14-7-1930.
- 8 *Delftsche Courant*, 7-7-1930.

aannemersbedrijf gebr. mensert b.v.

Traditionele bouwers sedert 1892

- **nieuwbouw**
- **restauratie**
- **onderhouds- en
renovatiewerken**
- **utiliteitswerken**

**mensert b.v. werkt voor particulieren, bedrijven,
gemeentelijke- en overheidsinstellingen.**

Verwersdijk 35-35a Delft

Tel: 015-2125365

Bouwend Nederland
de vereniging van bouw- en infrabedrijven

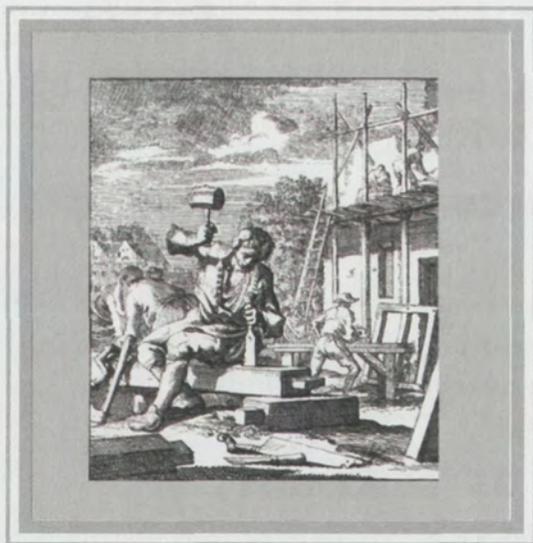

Postbus 3298 - 2601 DG Delft

Gebroeders

J. en P.A. de Roo

Timmer- en aannemersbedrijf

sinds 1909

Telefoon: 015-2120439

Bouwend Nederland
de vereniging van bouw- en infrabedrijven

Werkplaats:
Noordeinde 34a
2611 KJ Delft

Ontstaan en ontwikkeling van TNO tot 1970

Gerard A. van de Schootbrugge

Inleiding

Hoewel TNO, de Nederlandse Organisatie voor Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek, zich in de loop van de tijd op verschillende locaties in Nederland heeft gevestigd, is de associatie met Delft altijd sterk gebleven, zeker bij het grote publiek. Begrijpelijk omdat Delft vanaf het prille begin een belangrijke rol heeft gespeeld in het ontstaan en de ontwikkeling van de organisatie. Belangrijke onderdelen van TNO waren, en zijn nog altijd, in de regio Delft gehuisvest. En in de verschillende periodes van de TNO-historie speelden Delftse hoogleraren een prominente rol. Minder bekend is dat pas enkele jaren geleden in de TNO-wet de officiële vestigingsplaats van TNO gewijzigd is van Den Haag in Delft.

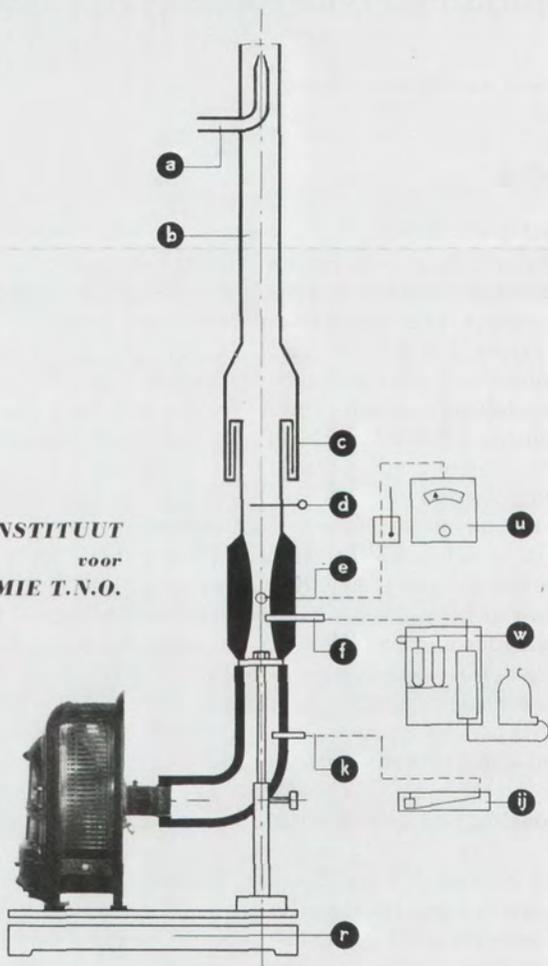
In 2007 bestond TNO 75 jaar. Uiteraard een mooie aanleiding om weer eens in de turbulente historie van de organisatie te duiken. Het resultaat was onder meer de verschijning van een drietal publicaties waarin aandacht wordt besteed aan de historie van TNO [10], van het industriële onderzoek van TNO sinds 1934 [4], en van het defensieonderzoek binnen TNO sinds 1947 [13]. Zij betekenen een waardevolle aanvulling op het jubileumboek dat bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan werd uitgebracht [3]. In dit artikel beschrijven we kort de aanloopgeschiedenis tot de oprichting in 1932, de moeite die het vervolgens kost om TNO handen en voeten te geven en de opmerkelijke invloed van de Tweede Wereldoorlog op het succes van TNO.

Toepassing van kennis wordt interessant

Tussen 1910 en 1930 werd volgens sommigen de basis gelegd van ons Nationale Innovatie Systeem [1]. Op de keper beschouwd is dit niet correct omdat een dergelijk systeem in de agrarische sector al eerder tot ontwikkeling was gebracht. We komen daar later op terug omdat het agrarische voorbeeld van invloed is geweest op de pogingen om het industriële innovatiesysteem op een hoger plan te brengen. Maar niet alleen het landbouwkennissysteem was van invloed, misschien nog wel belangrijker waren de ontwikkelingen in het buitenland. Eerder dan in ons land had men in landen als Duitsland en de Verenigde Staten het belang van een stelselmatige verkenning en toepassing van natuurwetenschappelijke kennis ingezien. Dat gold met name voor moderne industrietakken als de chemie en de elektrotechniek.

Met enige vertraging volgden enkele toonaangevende Nederlandse bedrijven dit voorbeeld en zetten eigen Research&Development-faciliteiten op. Zo stammen het NatLab van Philips, de voorloper van het KSLA van Shell in Amsterdam en het laboratorium van de Chemische Fabriek Naarden, alle uit 1914. Enka (1921),

**INSTITUUT
voor
WARMTE-ECONOMIE T.N.O.**

METHODE TOT KEURING VAN HAARDEN EN KACHELS

Zoals op bovenstaand schema is aangegeven wordt het toestel geplaatst op de basele r; hierdoor kan het gewicht van de verstoekte brandstof nauwkeurig worden bepaald uit het verschil in gewicht vóór en na de proef. Ten behoeve van deze weging is het toestel, door middel van het „waterslot“ e, vrij bewegelijk met de schoorsteen b verbonden. De trek wordt kunstmatig opgewekt door middel van de aanjager a; de trek kan worden geregeld met de regelschuif d; de meting van de trek geschiedt op de aansluiting k met behulp van trekmeter ij.

Voorts worden onder andere nog gemeten: de temperatuur van de verbrandingsgassen met pyrometer c, aangesloten op meter u; de samenstelling van de verbrandingsgassen, welke worden aangezogen langs f en in het „Orsat“-toestel w worden geanalyseerd. In dit toestel wordt onder andere het gehalte aan brandbare gassen bepaald.

Deze proeven worden genomen bij verschillende regelstanden, variërend van sterk getemperd tot overbelast (geforceerd). De resultaten worden grafisch vastgelegd in een „karakteristiek“ waarop onder andere zijn vermeld: de capaciteit, het nominale nuttig effect, de benodigde trek, het standaard-nachtverbruik.

In de jaren veertig en vijftig werden bij TNO kachels en haarden gekeurd.

Organon (1923), Staatsmijnen (1928) en de Gist- en Spiritusfabriek Delft (1929) zijn andere voorbeelden van grote bedrijven die een eigen R&D-afdeling in het leven riepen.

Daarnaast werden in dezelfde periode de eerste speurwerklaboratoria opgericht die met overheidssubsidie onderzoek gingen doen voor de industrie. Men realiseerde zich dat niet elk bedrijf zich een eigen R&D-afdeling kon permitteren. Voor enkele sectoren groeiden deze laboratoria uit tot knooppunten van kennisdiffusie en centra van kennisverwerving. Voor het eerst liet de overheid blijken speurwerk voor en voorlichting aan de industrie van belang te vinden. In 1910 werd de basis gelegd voor de Rijksnijverheidsdienst (RND). Andere diensten, zoals de Rijksrubberdienst (1913) en de Rijksvezeldienst (1920) deden keuringen en speurwerk voor handel en industrie. Hun oprichting paste binnen een streven van de rijksoverheid naar de bevordering van eerlijkheid in de handel. Ook de invoering van de Warenwet en de oprichting van een landelijk netwerk van Keuringsdiensten van Waren in dezelfde periode getuigen hiervan. Overigens, maar dit terzijde, betekende dit wel de ondergang van veel particuliere laboratoria die ons land toen nog rijk was.

Rijksnijverheidsdienst: landbouw als voorbeeld

Bij de introductie van deze rijksdiensten ten behoeve van de industrie liet men zich inspireren door het duidelijke succes van het landbouwmodel. De grote landbouwcrisis van 1878 tot 1895 dwong de Nederlandse regering tot een actief beleid. Er kwamen Rijksproefstations, instituten, proefboerderijen, proeftuinen en in 1917 een Landbouwhogeschool. Ons land ontwikkelde zo een sterke en succesvolle agrarische kennisinfrastructuur waarin niet alleen aandacht was voor kennisontwikkeling, maar ook voor effectieve kennisoverdracht naar de wereld van degenen die de kennis moeten toepassen: de boeren [5]. Lang heeft men geprobeerd dit succesvolle model te vertalen naar de wereld van de industrie. Zo werd in 1910 met de aanstelling van ir. F.C. Kist als eerste nijverheidsconsulent de basis gelegd voor de Rijksdienst voor Technische Voorlichting aan de Nijverheid (Rijksnijverheidsdienst). Deze nieuwe, aan het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel gekoppelde dienst, kreeg in 1913 een officiële status, inclusief een eigen onderzoeksfaciliteit: het Rijksnijverheidslaboratorium in Delft met een adviserende rol van Delftse hoogleraren. Een en ander was een vervolg op een advies van de Middenstandsbond uit 1907 waarin werd gesteld: 'dat het uwe Commissie wenschelijk voorkomt een staatsorgaan in het leven te roepen, om de klein-nijverheid te helpen zich te ontwikkelen ongeveer in dezelfde geest, als dit reeds geschiedt voor den Landbouw.' Met andere woorden: de RND-consulenten moesten een vergelijkbare rol spelen als de landbouwconsulenten in de agrarische sector. Het Rijksnijverheidslaboratorium werd in 1972, in een bezuinigingsronde, opgeheven.

TH, RND, TNO, in theorie leek het een sterk trio om de innovatie van de industrie te ondersteunen. De praktijk bleek weerbarstig en de overdraagbaarheid van het

landbouwkennisstelsel naar een industriële omgeving bleek beperkt. De industriële sector zit nu eenmaal anders in elkaar dan de agrarische en is, heel belangrijk, veel gevarieerder. Agrarische bedrijven bleken veel meer gemeenschappelijke belangen te hebben dan industriële bedrijven in een bepaalde industriële sector. Industriële bedrijven waren, en zijn, op de eerste plaats elkaars concurrenten. Bereidheid om gezamenlijk met TNO aan vernieuwing te werken werd dan ook vooral ingegeven door gemeenschappelijke buitenlandse concurrentie, door de introductie van nieuwe generieke technologie waar een hele bedrijfstak mee te maken kreeg, of door de implementatie van wet- en regelgeving.

In de jaren zeventig en tachtig is nog gekeken naar de mogelijkheid om de wegwijnende RND aan TNO te koppelen. In principe had dit TNO een instrument kunnen opleveren om de kennisoverdracht naar het Midden en Klein Bedrijf (MKB) te versterken. Dit soort ondersteuning was namelijk een voortdurend punt van zorg bij TNO. Als onderzoeksorganisatie miste TNO effectieve instrumenten om individuele bedrijven te ondersteunen. Daarvoor waren de kosten en de belasting van onderzoekers die dit met zich mee bracht, meestal te hoog. De overgang van de RND naar TNO is er niet van gekomen, volgens de RND omdat TNO maar weinig belangstelling had [7]. Dit lijkt me veel te kort door de bocht. Te lang hadden beide organisaties elkaar vrijwel genegeerd. De wederzijdse affiniteit was zeer beperkt. En pas toen in de jaren zeventig de kritiek op beide instellingen begon toe te nemen, ontstond een gedwongen toenadering. Op dat moment werd men echter zozeer in beslag genomen door de eigen sores dat de mentale ruimte voor nieuwe initiatieven waarschijnlijk onvoldoende was. In de jaren tachtig hebben ir. W.A. Koumans (Raad van Bestuur TNO) en ir. A.C. Koutstaal (directeur RND) nog een nieuwe, vergeefse poging gedaan.

De aanloop: WO I en daarna

Het lijkt een wat lugubere speling van het lot dat beide wereldoorlogen een cruciale rol hebben gespeeld in de historie van TNO. Maar in historisch perspectief is de relatie goed te begrijpen. Het TNO-idee was namelijk nogal ambitieus. De Eerste Wereldoorlog creëerde het noodzakelijke gevoel van urgentie en gaf daarmee de aanzet tot gedachtevorming, conceptontwikkeling en tenslotte ook de daadwerkelijke oprichting van TNO. De Tweede Wereldoorlog was nodig om de realisatie van het TNO-ideaal, dat in de loop van de jaren dertig was vastgelopen in een moeras van tegenwerkende gevestigde belangen, een nieuwe beslissende stimulans te geven.

In 1914 ontsteekt de Serviër Gavrilo Princip de lont die al een tijdje in het Europese kruitvat hangt. Nederland kiest voor neutraliteit om zo zijn onafhankelijkheid veilig te stellen, de handel op gang te houden, de verbinding met de koloniën in de Oost open te houden en de reputatie als verdediger van het internationale recht hoog te houden. Aanvankelijk levert ons dat geen windeieren. De oorlogssituatie zorgt onder meer voor een grote vraag uit Duitsland naar voedingsmiddelen. Maar in de loop van 1916 worden de in- en uitvoermogelijkheden sterk gelimiteerd. En als in 1917 de Amerikanen aan de oorlog gaan deelnemen,

heeft dat ernstige consequenties voor de aanvoer van graan en kunstmest. Ook de import van steenkool en allerlei industriële producten uit Duitsland raakt dan in de knel. Kortom, de Nederlandse neutraliteit leidt uiteindelijk tot een zeer netelige positie: de voedselvoorziening wordt bedreigd en Nederland ontbeert de middelen om zijn industrie draaiend te houden.

De Commissie Lorentz

'Is het niet dringend nodig, alle kracht van wetenschap en ervaring, waarover Nederland beschikt, te doen zoeken naar middelen en wegen om uit de weinig beschikbare grondstoffen en productiemiddelen een zo groot mogelijk nut te trekken?'

Het is de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) die in 1917 bij monde van Nobelprijswinnaar Hendrik Antoon Lorentz de alarmbel luidt. De Akademie wijst op de geringe hulp die beoefenaren van de natuurwetenschappen bieden bij het overwinnen van de problemen waar Nederland door de oorlogstoestand mee te maken heeft gekregen. Terwijl er juist in die periode nogal wat knappe koppen in ons land rondlopen. Behalve Lorentz zelf zijn er de Nobelprijswinnaars Pieter Zeeman, Johannes Diederik van der Waals en Heike Kamerlingh Onnes. Dit is een indicatie voor het hoge niveau van het fundamentele onderzoek in ons land, meer in het bijzonder van de fysica. De vraag is of dit omvangrijke potentieel niet ingezet kan worden voor het oplossen van al die praktische problemen.

Begin 1918 stelt de minister van Binnenlandse Zaken, die ook de wetenschap in zijn portefeuille heeft, een commissie in onder leiding van Lorentz en Zeeman, met als officiële naam: 'Wetenschappelijke Commissie van advies en onderzoek in het belang van volkswelvaart en weerbaarheid', ook wel de Commissie Lorentz. Een doe-commissie die met een hele serie problemen aan de slag gaat. De Rijksoverheid stelt het omvangrijke bedrag van 100.000 gulden ter beschikking en de Commissie Lorentz begint wetenschappelijke expertise te organiseren om problemen aan te pakken zoals het tekort aan brandstof, de behoefte aan volwaardige voeding en bijvoorbeeld ook aan nitraathoudende meststoffen. Er worden onderzoeksprojecten uitgevoerd, adviezen gegeven en er worden zelfs pogingen gedaan om speciale instituten op te richten, bijvoorbeeld ten behoeve van de aardappelcultuur. Ook ligt er al snel een plan klaar voor 'Het Vitaminen-Laboratorium'.

De geboorte van een idee

De Commissie Lorentz kreeg uiteindelijk niet de kans om te laten zien wat ze waard was. Een half jaar na haar instelling was de oorlog voorbij en werden de typische oorlogsvraagstukken snel minder urgent. Om een voorbeeld te noemen: de proef om stikstofhoudende mest uit menselijke excrementen te halen

als vervanging van chilisalpeter was niet langer relevant. Van het krediet van 100.000 gulden was slechts 8.000 gulden uitgegeven. De Commissie Lorentz had dus niet veel impact. Zo werd al snel duidelijk dat er met de verstrekte adviezen weinig was gedaan. Ze bleken toch allemaal wat te academisch. De aansluiting met de praktijk ontbrak. Maar het belang van het type activiteiten dat op het programma van de commissie had gestaan, was wel degelijk zichtbaar geworden. Je zou kunnen zeggen dat de TNO-teerling was geworpen. Zo stelde de Koninklijke Akademie in 1919: 'Meer dan ooit zijn wij overtuigd, dat het oordeelkundig toepassen van natuurwetenschappelijke ervaring bij de behandeling der grote problemen van volkswelvaart en andere nationale belangen in vele gevallen een zeer heilzame invloed kan hebben.'

Maar wie moest de kar gaan trekken? De Koninklijke Akademie, dus de mannen en vrouwen van de zuivere wetenschap? De technische wetenschappers voelden daar weinig voor. In hun ogen was het daardoor juist mis gegaan met de Commissie Lorentz. De meningen waren verdeeld. Het was dr. C.J. van Nieuwenburg, chemisch technoloog en later hoogleraar aan de TH en bestuurslid van TNO, die de gedachtevorming een nieuwe impuls gaf. Op 19 december 1919 hield hij een lezing voor het Delftsch Natuurwetenschappelijk Gezelschap waarin hij wees op de verkeerde aanpak van de Koninklijke Akademie (de inzet van academici uit de hoek van het zuiver-wetenschappelijk onderzoek) en op het grote belang van een organisatie die wel geëigend was om praktische problemen aan te pakken. Zijn verhaal verscheen op 14 februari 1920 in het *Chemisch Weekblad* [6]. En het bleef niet onopgemerkt.

Prof.ir. Isaac Pieter de Vooyoys (1875-1955) was onder meer directeur van de Nederlandse Maatschappij tot Ontginning van Steenkolenvelden, hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft en directeur van de Algemene Kunstzijde-Unie. Hij was lid van de Commissie Lorentz (1917) en schreef een advies aan de regering op basis waarvan de Commissie Went (1923 - 1925) werd opgericht. Ook van deze commissie werd hij lid. Na de oprichting van TNO heeft hij veel lang deel uitgemaakt van het TNO-bestuur. De Vooyoys was niet alleen wetenschapper maar ook sociaal voorvechter, actief in het verzet en een gerespecteerd schrijver en dichter.

De minister van Onderwijs, dr. J.T. de Visser, vroeg prof.ir. Is.P. de Vooyoys om commentaar. De Vooyoys was op dat moment buitengewoon hoogleraar aan de TH. Hij kwam met een degelijke analyse waarin hij er onder meer op wees dat je wetenschappelijk technisch werk en technisch wetenschappelijk werk niet door elkaar moet gooien, zoals van Nieuwenburg in zijn ogen had gedaan [11]. Wetenschappelijk technisch werk was volgens De Vooyoys doelgericht maar op een wetenschappelijke manier benaderd, bijvoorbeeld de analyse van het suiker-

gehalte van een partij beetwortelen. Technisch wetenschappelijk werk daartegen was op de eerste plaats wetenschappelijk van aard bedoeld om de werking van een technisch proces op te helderen. Het eerste was volgens hem meer routinematige, het tweede vroeg een kritische, wetenschappelijke instelling. Waar het in de hele discussie volgens De Vooy's om ging, waar de maatschappelijke behoefte werd gevoeld, was technisch-wetenschappelijk werk. Het meer routinematige werk konden en moesten de bedrijven zelf maar doen, vond De Vooy's. 'Er wordt in ons land veel geld en, wat nog meer is, veel van het allerbeste intellect verkwaast of ongebruikt gelaten. Een tijd als de onze, die tot zuinigheid en inspanning dwingt of spoedig dwingen zal, legt dan ook de taak op daar tegen in te gaan.' De Vooy's was er tegen om het probleem op te lossen door het oprichten van weer een nieuwe organisatie. De oplossing moest gevonden in de vernieuwing en samenvoeging van bestaande instellingen.

Prof.dr. Gerrit van Iterson jr. naar een schilderij van Bernard van Vlijmen (1948). Van Iterson was van 1907-1948 hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft in de microscopische anatomie. Hij speelde een belangrijke rol in de totstandkoming en ontwikkeling van TNO. Hij was lid van de Commissie Lorentz (1917) en van de Commissie Went (1923 - 1925). Hij volgde in 1935 prof. Went op als tweede voorzitter van het bestuur van de Centrale Organisatie TNO. In 1939 trad hij af, gefrustreerd door het conflict met de regering over de uitvoering en invulling van de TNO-wet van 1930. Hij bleef wel lid van het TNO-bestuur.

De Commissie Went legt de basis voor TNO

De analyse van De Vooy's kreeg een vervolg in een commissie die in 1923 werd ingesteld door de ministers van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Binnenlandse Zaken en Landbouw. Voorzitter werd de Utrechtse hoogleraar dr. F.A.F.C. Went, die in 1921 Lorentz was opgevolgd als voorzitter van de Afdeling Wis- en Natuurkunde van de KNAW. In de Commissie zaten drie Delftenaren: naast De Vooy's waren dit prof.dr.ir. G. van Iterson Jr. en ir. F.G. Waller, directeur van de Gist- en Spiritusfabriek Delft. De opdracht aan de Commissie luidde: 'Te onderzoeken door welke maatregelen en in welke vorm het toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek hier te lande in hogere mate dienstbaar kon worden gemaakt aan het algemeen belang.'

We merken op dat de aanduiding 'technisch-wetenschappelijk' van De Vooy's is vervangen door 'toegepast-natuurwetenschappelijk'. Een bewuste keuze met

het doel het beoogde werkterrein van een nieuw te formeren organisatie niet bij voorbaat onnodig te beperken. Overigens is de aanduiding van het type werk dat een organisatie als TNO, en daarmee de karakterisering van een dergelijke organisatie zelf, steeds een punt geweest waar voorlichters en communicatie-deskundigen zich het hoofd over hebben gebroken. Ook andere landen kregen in de loop van de tijd vergelijkbare onderzoeksinstituten. In de jaren negentig sprak men internationaal graag van Contract Research Organisations. Toen dat enige tijd later politiek minder handig klonk, werd overgeschakeld op Research and Technology Organisations.

De Commissie Went kwam al in 1925 met haar aanbevelingen [12]. En die waren behoorlijk ambitieus. Coördinatie en afstemming, daar moest het vooral om gaan. De commissie kwam met een lange ('onvolledige') lijst van rijksinstellingen die daarvoor in aanmerking kwamen. Op die lijst onder meer het Rijkslederproefstation (Waalwijk), de Rijksrubberdienst (Delft), de Rijksvezeldienst (Delft), de Geologische Dienst, de Meteorologische Dienst en de Rijksnijverheidsdienst. De eerste drie werden inderdaad (pas) in 1941 in TNO opgenomen, de andere drie, en vele andere, niet. Terugkijkend kan worden vastgesteld dat het grote TNO-ideaal uiteindelijk maar zeer beperkt is gerealiseerd. Anderzijds is het ook een werk in uitvoering. Discussies over wat wel en niet bij TNO past gaan door tot de dag van vandaag.

Ir. A. de Mooij A. Czn. (1882-1970) krijgt in 1927 opdracht om op basis van de adviezen van de Commissie Went (1925) de TNO-wet te ontwerpen. Voorjaar 1928 is de klus geklaard. De wet passeert in 1930 het parlement. In 1932 wordt TNO ingesteld. De Mooij wordt de eerste algemeen secretaris en is in die functie tot 1949 de spil waar de organisatie om draait. Voor bij op 75-jarige leeftijd de actieve TNO-dienst in 1957 verlaat, vervult bij nog enkele andere functies.

Het advies van de Commissie Went aan beide ministers bleef nog tot 1927 liggen. De regering wist er duidelijk niet goed raad mee. Maar het werd uiteindelijk dan toch de basis voor de TNO-wet. Die wet werd het levenswerk van ir. A. de Mooij A.Czn., die later de eerste Algemeen Secretaris van TNO zou worden. De wet passeerde in 1930 het parlement. Nog weer twee jaar later, op 10 mei 1932, werd het eerste bestuur van TNO geïnstalleerd. Prof. Went werd de eerste voorzitter van een bestuur waar onder meer de Delftse hoogleraren De Vooy en Van Iterson deel van uitmaakten. TNO was een feit. Maar ook niet veel meer dan dat.

Kenmerken van de TNO-wet van 1930

De TNO-Wet voorzag in de instelling van een publiekrechtelijk lichaam als centrale instantie voor het toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek in Nederland. De eerste twee artikelen luidden:

- 1) Er is een centrale organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek, die tot taak heeft te bevorderen dat dit onderzoek op de doelmatigste wijze dienstbaar gemaakt wordt aan het algemeen belang.
- 2) De centrale organisatie is rechtspersoon; zij draagt de naam 'Nederlandse Centrale Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek' en heeft haar zetel te 's-Gravenhage.

Van bijzonder belang in de wet was artikel 14. Daarin werd bepaald dat de regering 'bijzondere organisaties' in het leven kon roepen, waarvan de TNO-taak beperkt bleef tot 'enig volksbelang of enige tak van volkswelvaart'. Op grond van dit artikel zijn later de volgende Bijzondere Organisaties ingesteld:

1934 Nijverheidsorganisatie TNO

1940 Voedingsorganisatie TNO

1943 Landbouworganisatie TNO, begin 1957 vervangen door de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek TNO

1943 Landbouwnijverheidsorganisatie TNO, opgeheven in 1951

1946 Rijksverdedigingsorganisatie TNO

1948 Gezondheidsorganisatie TNO

Deze bijzondere organisaties zijn officieel opgeheven in 1981. In 1985 is de TNO-wet ingrijpend aangepast.

Aan de oorspronkelijke TNO-wet lag de gedachte ten grondslag dat het werk van TNO diende te berusten op een samenwerking tussen de Nederlandse wetenschap en het maatschappelijk leven op basis van vrijwilligheid, een en ander begunstigd door de Nederlandse regering. Daarom zaten er in de belangrijke TNO-besturen naast vertegenwoordigers van de wetenschap ook vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en andere maatschappelijke organisaties. De verschillende ministeries waren in de besturen vertegenwoordigd met gedelegeerden om zo toezicht te kunnen uitoefenen (en zelfs een veto uit te spreken) op het maken van de plannen en het opstellen van de begrotingen. Aan de hand van de begrotingen van de Bijzondere Organisaties maakte de Centrale Organisatie een totale begroting op en vroeg zij één totale subsidie aan, met een voorstel ter verdeling van dit bedrag over de verschillende departementen.

Ministeries liggen dwars

Toen Went in 1935 overleed werd hij opgevolgd door de hoogleraar G. van Iterson. De ontplooiing van TNO volgens de lijnen die door de Commissie Went waren aangegeven, verliep vervolgens zo moeizaam dat Van Iterson in 1939 gedesilluseerd de pijp aan maarten gaf. De problemen spitsten zich toe op

drie 'pijnpunten'. Zo heerste bij de ambtenarij de mening dat de wet aan TNO een te grote onafhankelijkheid toekende. Overigens een bewuste keuze van de 'founding fathers' die waren uitgegaan van de gedachte dat je de verantwoordelijkheid voor de planning en uitvoering van R&D zoveel mogelijk bij de onderzoekers zelf moest leggen. Daar hadden ambtenaren geen verstand van. Die moesten zich beperken tot het scheppen van vruchtbare randvoorwaarden, lees: voldoende middelen verstrekken. De betrokken ministeries, met name het nieuwe ministerie van Economische Zaken, hadden daar de grootste moeite mee. Zo maar geld schuiven zonder degelijke afspraken en garanties, en dat in de weinig florissante jaren dertig, dat botste met de ethiek van het zorgvuldig omgaan met gemeenschapsmiddelen en met de natuurlijke afkeer van het afstaan van macht. Daar kwam dan nog bij dat van de ministeries verwacht werd dat ze ook hun eigen technisch-wetenschappelijke instituten aan TNO zouden overdragen. Nog meer verlies van invloed. En hier speelde ook nog een derde complicatie: overdracht naar het onafhankelijke TNO impliceerde dat de betrokken medewerkers hun aantrekkelijke ambtenarenstatus zouden verliezen. Het gevolg was dat niet alleen de ambtelijke top maar ook de ambtelijke onderzoekers hun hakken in het zand zetten. En zo kon het gebeuren dat de opbouw van de TNO-organisatie steeds meer begon te lijken op het trekken aan een dood paard. De weerstand was zelfs zo groot dat in 1938 de TNO-wet dreigde te worden aangepast om de onafhankelijkheid terug te draaien. Kortom: moeilijk, moeilijk, moeilijk!

De doorbraak: WO II en daarna

Maar dan neemt het drama een geheel nieuwe loop. Van Iterson treedt af en wordt opgevolgd door dr.mr. J. Alingh Prins, voorzitter van de Octrooiraad, die een wat andere stijl van onderhandelen met de overheid introduceert. En, nog belangrijker, de oorlog breekt uit, waardoor alles anders wordt.

Nadat in 1934 de eerste Bijzonder Organisatie, de Nijverheidsorganisatie TNO, tot stand was gekomen, volgt in 1940 nummer twee: de Voedingsorganisatie TNO met een eigen instituut: het Centraal Instituut voor Voedingsonderzoek TNO (eerst in Utrecht, later in Zeist). Tijdens de oorlog werd de relatie met het ministerie van Economische Zaken beter. Dit maakte het mogelijk dat er in het begin van de jaren veertig uiteindelijk toch enkele nijverheidslaboratoria naar TNO verhuisden. Zo werd de Rijksvezeldienst te Delft omgedoopt in Vezelinstituut TNO, de Rijksrubberdienst te Delft in Rubberinstituut TNO, de Kleischool te Gouda werd in 1941 het Keramisch Instituut TNO en in 1942 gingen het Rijksproefstation en de Voorlichtingsdienst ten bate van leder- en schoenindustrie te Waalwijk over in het Lederinstituut TNO. Nog juist voor de oorlog was het noodlijdende Centraal Instituut voor Materiaalonderzoek, geen overheidsinstelling, onder de hoede van TNO terechtgekomen.

Een echt Delfts 'oorlogskind' was de Technisch-Physische Dienst TNO-TH. Aanvankelijk ingekwartierd bij de Afdeling Technische Natuurkunde van de TH,

later in een eigen gebouw aan de Stieltjesweg, nog steeds direct tegen Technische Natuurkunde aan. De TPD werd in 1941 opgericht en ontwikkelde zich in de loop van de tijd tot een instituut met een grote internationale reputatie [9].

In *TNO Contact* (1966) gaf algemeen secretaris De Mooij, de man van de TNO-wet, zijn persoonlijke oorlogservaringen als volgt weer:

'De oorlogstoestand bracht voor TNO niet de nekslag. Integendeel, men kan wel zeggen dat onder leiding van Alingh Prins de oorlogsjaren de wording van TNO versneld hebben. Niet dat deze voorzitter ook maar enigszins de bezetter op

Beeld van een klassiek chemisch laboratorium zoals dat in de jaren vijftig bij TNO in gebruik was.

Beproeving van de druksterkte van een Atlasmuurtje bij het Bouwmaterialeninstituut van TNO, begin jaren vijftig.

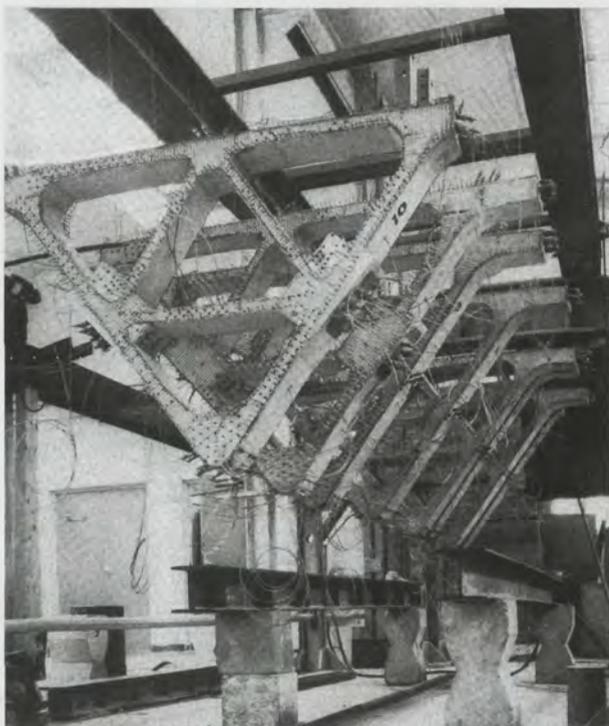
enig gebied tegemoet trad, maar veeleer doordat aan een van de ergste tegenwerkende personen ten departemente ontslag werd verleend, ook al doordat door het allengs optredende gebrek aan tal van middelen, men koortsachtig ging zoeken naar andere oplossingen, naar vervangingsmiddelen. Er is geen invloed van Duitse zijde op TNO geweest; ze begrepen de vorm van TNO niet helemaal. Zo er al eens een hardnekkige poging tot infiltratie in besturen is geweest van foute Nederlanders, dan mislukte deze toch door een gewaagd en handig woordenspel. Wij speculeerden op het feit, dat deze foute mensen de Duitsers naar de ogen keken en 'voorspelden' hen: U krijgt ongelijk bij de Duitsers als u uw zin wilt doordrijven. Wel werd getracht personeel van TNO naar Duitsland over te brengen. Ook dat werd met allerlei motieven voorkomen. De twijfel bij de

Duitsers of men te doen had met een publiekrechtelijke dan wel een privaatrechtelijke instelling werd door ons uitgebuit.'

Johannes Wilhelmus Huybert Uytenbogaart (1897-1964) kwam in 1938 in dienst van BPM-research (Bataafsche Petroleum Maatschappij, later Shell). In 1940 kreeg hij de leiding over de Technische Afdeling TNO waar de BPM-onderzoekers waren ingekwartierd. Deze afdeling legde de basis voor een aantal belangrijke naoorlogse onderzoekslijnen bij TNO. In 1941 werd hij buitengewoon hoogleraar Mechanische Technologie binnen de Afdeling Vezeltechniek van de TH (foto ontleend aan persoonlijke bpm-afscheidsalbum dat Uytenbogaart maakte voor zijn staf bij Shell, maart 1957).

De Duitsers hadden moeite met dat vreemde TNO. Daar is in een aantal gevallen handig gebruik van gemaakt, onder meer door Shell. Shell raakte na de Duitse inval afgesneden van de rest van het wereldconcern en van vrijwel al haar grondstoffenleveranciers. Dit betekende dat het grote researchinstituut in Amsterdam, met 1350 werknemers, en de grote technische diensten en ingenieursbureaus in Den Haag in figuurlijke zin geheel in de lucht kwamen te hangen. Wachtgeld, werkloosheid, en tewerkstelling in Duitsland dreigden. Tegen die achtergrond ontwikkelde de leiding van de Bataafsche Petroleum Maatschappij (BPM) in 1940 en 1941 een plan om de aanwezige researchstaf zoveel mogelijk aan het werk te houden. Dit plan kwam er op neer dat een deel van het personeel werd uitgeleend aan de in juni 1940 opgerichte Technische Afdeling van TNO, die onder leiding kwam te staan van de van de BPM afkomstige chemicus dr.ir. J.W.H. Uytenbogaart, terwijl het BPM-laboratorium in Amsterdam een soort 'Wetenschapswinkel' werd die onderzoek ging doen voor het Nederlandse bedrijfsleven. Dezelfde Uytenbogaart, later hoogleraar aan de TH, leidde tijdens de Tweede Wereldoorlog een dubbelleven. Vanuit zijn villa in Wassenaar verzamelde, analyseerde, synthetiseerde en verzond hij gegevens naar Engeland over Hitlers geheime terreurwapens de V1 en de V2 [14]. In 1941 verzond het BPM-laboratorium een circulaire naar een aantal Nederlandse industrieën, waarin het laboratorium haar diensten aanbood voor onderzoek op fysisch, chemisch en andere gebied. Verschillende bedrijven gingen daarop in. Zo deed men onder meer onderzoek naar zeepvervangers, naar chemische vezels voor de Algemene Kunstzijde Unie (AKU), naar het gebruik van stro voor vezels, naar reukstoffen en naar analyse methoden. Voor de AKU bouwde men bij Arnhem een nieuwe fabriek in de Kleefse Waard. Op verzoek van het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening ontwikkelde het BPM-laboratorium, samen met de Chemische Fabriek Naarden en de Gist- en Spiritusfabriek Delft, een eigen syntheseroute van vitamine C (TNO-octrooi) en een daarop gebaseerde productiefaciliteit in Delft omdat de import vanuit Zwitserland was weggeval-

Sterkteonderzoek met rekstrookjes aan een model van de liggers voor de Haringvlietsluizen, jaren zestig.

Tijdens de oorlog kreeg TNO de kans om te laten zien wat de organisatie waard was. Met name de Technische Afdeling ging voortvarend en in veel gevallen ook succesvol aan de slag met typische oorlogsthema's (lees: schaarstethema's) die ook tijdens de Eerste Wereldoorlog al speelden. Na de oorlog volgde de erkenning en kreeg TNO de ruimte om verder te groeien. Overigens was de medewerking van de ministeries om van TNO de organisatie te maken die de pioniers oit voor ogen stond, beperkt. Zo bleven enkele grote instituten als het Waterloopkundig Laboratorium en het Nationaal Luchtvaartlaboratorium overheidsinstellingen. Ook het Reactorcentrum Nederland (nu ECN) en het Rijksinstituut voor Volksgezondheid (nu RIVM) kwamen nooit bij TNO. Het aanvankelijke idee om een deel van het technologisch georiënteerde agrarisch onderzoek naar TNO over te hevelen is uiteindelijk evenmin gerealiseerd.

Bij het overlijden van De Mooij in 1970 schrijft prof. mr. W.F.J.M. Krul, op dat moment onder meer directeur van het toenmalige Instituut voor Gezondheidstechniek TNO, in *De Ingenieur*:

'Nog steeds hoor ik zijn vrolijke lach met een schouderklop na een gemeenschappelijk bezoek aan een Duitse hoogheid, waarbij wij een belangrijke medewerker, die reeds voor deportatie was aangewezen, wisten vrij te maken uit

hoofde van zijn onmisbaarheid voor de Nederlandse samenleving. Kerel, zei De Mooij in zuiver Zeeuws, ik herinner me niet dat ik in mijn leven ooit zo gelogen heb als vanmiddag.'

Eigen onderkomen

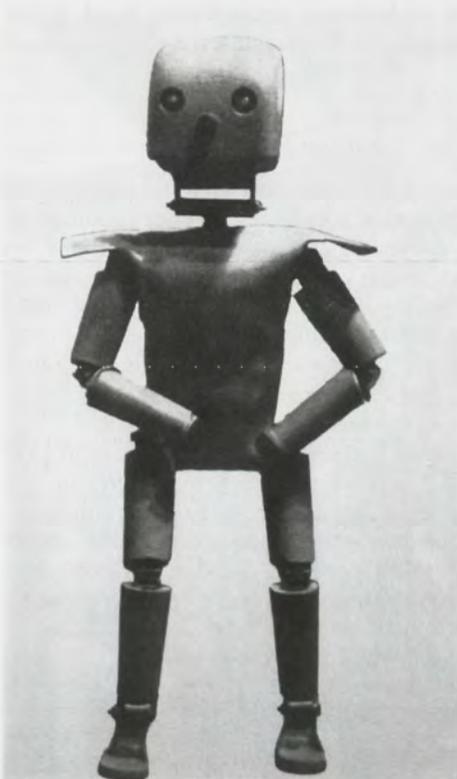
Veel TNO-onderdelen waren na de oorlog ingekwartierd bij afdelingen van de TH. De sterke expansie van TNO na de oorlog zorgde al snel voor ruimtenood. En geldnood. Geestig en leerzaam is de anekdote die prof.dr. H.W. Julius, op dat moment voorzitter van TNO, vertelt na het overlijden van De Mooij. Daarbij citeert hij De Mooij:

'Toen TNO een aantal tienduizenden guldens subsidie vroeg, heeft een der overheidsdienaren mij de vraag gesteld: De Mooij, De Mooij, waar gaat dat naar toe? Toen heb ik gezegd: Maakt u zich geen zorgen, boven de 7 à 8 ton zullen wij niet komen. Hoe het worden zou heb ik toen echt niet kunnen voorzien.'

Hoe het werd heeft hij nog net wel kunnen meemaken. Tot zijn vertrek in 1957 (75 jaar oud!) leidde De Mooij de grote nieuwbouwprojecten van TNO die ook in Delft hun sporen hebben achtergelaten. Zo startten in 1957 de voorbereidende werkzaamheden aan het TNO-complex Schoemakerstraat dat uiteindelijk op 27 juni 1968 officieel werd geopend door prins Bernhard. Het waren de jaren dat het allemaal niet op kon. TNO maakte in de jaren vijftig en zestig een sterke

In 1957 werd een begin gemaakt met de bouw van het TNO-complex Zuidpolder aan de Schoemakerstraat in Delft. Het werd uiteindelijk in 1967 officieel in gebruik genomen. Rond 1990 verscheen op deze locatie ook het nieuwe Centraal Kantoor TNO (groene gebouw) en verbuisde de centrale staf vanuit Den Haag naar Delft. Na de millenniumwisseling werden de oude laboratoriumgebouwen gesloopt.

Pinokkio, de eerste botsdummy van TNO. De pop was uitgevoerd in hout en betekende in de jaren zestig het begin van een belangrijk werkgebied van TNO: botsveiligheid. Op het complex Zuidpolder verscheen een grote botsbal. Een aantal jaren geleden is dit werk overgeplaatst naar Helmond.

groeit door. Op allerlei terreinen werden onderzoeksprogramma's gestart. Dat zou in de jaren zeventig langzaam maar zeker gaan veranderen. De oude discussies over de onafhankelijkheid van TNO zouden in volle omvang terugkeren [8]. Bij de reorganisatie van 2002 is het fenomeen TNO-instituut afgeschaft.

De Delftse TNO-instituten uit de jaren zeventig:

- Kunststoffen en Rubberinstituut TNO**
- Instituut voor Wegtransportmiddelen TNO**
- Houtinstituut TNO**
- Vezelinstituut TNO**
- Verfinstituut TNO**
- Instituut voor Reinigingstechniek TNO**
- Proefstation voor Papier en Karton TNO**
- Proefstation voor Verpakkingen TNO**
- Instituut voor Milieuhygiëne en Gezondheidstechniek TNO**
- Centraal Laboratorium TNO**
- Instrumentum TNO**
- Instituut TNO voor Werktuigkundige Constructies**
- Technisch Fysische Dienst- TNO-TH**

Literatuur

- [1] Faber, J., 'Het Nederlandse Innovatie Systeem, 1870-1990.' *NEHA Jaarboek* 2003: 208-232 (on-line: <http://www.neha.nl/publications/2003/2003-10faber.pdf>, geraadpleegd 27 febr. 2011).
- [2] Homburg, E., *Speuren op de tast: Een historische kijk op industriële en universitaire research*. Inaugurale rede bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Geschiedenis van Wetenschap en Techniek, en hun onderlinge samenhang, vanwege de Stichting Historie der Techniek aan de Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht. Maastricht: Universiteit Maastricht, 2003.
- [3] Kasteel, Th. J. van, *Een kwart eeuw TNO 1932-1957: gedenkboek bij de voltooiing van de eerste 25 jaar werkzaamheid van de organisatie TNO op 1 mei 1957*. Den Haag: TNO, 1957.
- [4] Lintsen, H.W., (red.), *Techniek in actie: Een geschiedenis van TNO Industrie en Techniek*, Delft: TNO; Eindhoven: Stichting Historie der Techniek, 2007.
- [5] Meer, C.L.J. van der, H. Rutten en N.A. Dijkveld Stol, *Technologie in de landbouw: effecten in het verleden en beleidsoverwegingen voor de toekomst*. Voorstudies en achtergronden technologiebeleid / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid; T2. Den Haag: SDU, 1991.
- [6] Nieuwenburg, C.J. van, 'De nationale organisatie van wetenschappelijk technisch werk,' *Chemisch Weekblad* 17 (7), 14 februari 1920.
- [7] RND jaarverslag 1985, Den Haag, 1986.
- [8] Rooij, A. van, 'Modellen van onderzoek: De oprichting van TNO 1920-1940.' *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geschiedenis* 4 (2007) 4: 136-160 (on-line: <http://www.tseg.nl/2007/4-vanrooij.pdf>, geraadpleegd 27 febr. 2011).
- [9] Schootbrugge, G.A. van de, *50 jaar TPD: Een halve eeuw natuurkunde voor de praktijk*. Delft: TNO, 1991.
- [10] Schootbrugge, G.A. van de, *Toen.Nu.TNO. 75 jaar TNO-onderzoek voor overheid, bedrijfsleven en samenleving*. Delft: TNO, 2007.
- [11] Vooyo, I.P. de, *Nota over de nationale Organisatie van Wetenschappelijk Technisch Werk*, 1920.
- [12] Went, F.A.F.C., *Rapport van de Commissie Went*. Delft: Algemeene Landsdrukkerij, 1925.
- [13] Wezenberg, P. van (red.), *Defensie en TNO: een vitaal partnerschap: 60 jaar toegepast onderzoek*, Delft: TNO, 2007.
- [14] Woerkom, P.Th.L.M. van, 'Deskundig, heldhaftig en vergeten: De V2 en het dubbelven van prof. J.W.H.Uytenbogaart,' *Delft Integraal*, 2004-2, blz. 30 e.v.

Fa. H. du Clou en Zonen

SCHILDERSBEDRIJF

DIRKLANGENSTRAAT 59

2611 HV DELFT

TELEFOON 015-2121352

Slijterij & Wijnhandel
“De Wijnstok”

1969

2009

Fred. Hendrikstraat 34 a, 2628 TC Delft
Webwinkel: www.de-wijnstok.nl

De Vereeniging Kunst aan het Volk: 1918-1940

Hoe de arbeider kon genieten van 'met oordeel gekozen kunst'

Wilma van Giersbergen

In het voorjaar van 1918 klaagde de heer L. Ehrbecker tijdens de vergadering van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) dat de Delftse arbeiders 'in 't algemeen zo weinig werkelijke kunst kunnen genieten.' Dat lag niet aan hen maar aan het ontbreken van mogelijkheden daartoe. Om ontvankelijk te zijn voor kunst moest men de behoefte daaraan voelen en dat moest worden aangeleerd. Ehrbecker schamperde over het 'geringe kunstgehalte van de voorstellingen' die de socialistische Vereeniging Ons Huis de arbeider bood. Het waren vooral de kaartavonden die zijn ergernis opwekten, aangezien deze niet bijdroegen aan de ontwikkeling van de arbeider.

Ehrbecker deed zijn beklag in een tijd dat de socialisten de kunst beschouwden als hét middel om de arbeider te verheffen. Ontwikkeling van het kunstgevoel vonden ze de voorwaarde voor beschaving, waarbij men niet de kunst tot het volk moest brengen maar het volk moest opheffen tot de kunst. Om bevordering van de kunstzin te bereiken, richtten particulieren in het hele land verenigingen op. De eerste ging in 1902 van start in Rotterdam onder de naam Voor de Kunst. Het was begrijpelijk dat Rotterdam, de stad die door de havenuitbreiding aan het einde van de negentiende eeuw uitgroeide van 90.000 tot 300.000 inwoners, als eerste het initiatief nam. Amsterdam volgde in 1903 met Kunst aan het Volk en Den Haag in 1907 met de Vereeniging tot Ontwikkeling van den Schoonheidszin bij het volk, kortweg Kunst aan Allen genoemd. Dergelijke verenigingen werden opgericht en geleid door welgestelde burgers, intellectuelen en kunstenaars die zich het lot van de arbeider aantrokken. Zij organiseerden concerten, toneelvoorstellingen, muziekuitvoeringen, tentoonstellingen en lezingen waarvan ze dachten dat die een verheffende invloed zouden hebben. Ook in Delft was het doel 'om het laag-bij-de-grondsche en banale wat de arbeiders, het volk, op het gebied van kunst als zoodanig werd aangeboden, te doen vervangen door goede, verheffende kunst en deze te brengen binnen het bereik van het volk.' Deze doelstelling was in Delft in de statuten opgenomen.

Samen met de heren Hendrik Zwang, A. Don en M.G. Warffemius richtte Ehrbecker in Delft Kunst aan het Volk op. Om zeker te zijn van hun bestaansrecht zonden ze circulaires naar vakverenigingen, zoals de Delftse Bestuurdersbond (DBB), de SDAP, de Bond van Nederlandse Ondernemers en nog enkele andere instellingen. Daarin werd het doel uiteengezet en, niet in de laatste plaats, verzocht om medefinanciering. De Delftse Bestuurdersbond organiseerde eind april 1918 een gecombineerde bestuursvergadering met de SDAP en de Coöperatieve Vooruit, waar tot definitieve oprichting werd besloten.¹ De DBB ver-

strekte een renteloos voorschot en realiseerde daarmee de feitelijke oprichting. Daarnaast ontving de kersverse vereniging van andere arbeidersorganisaties enige financiële steun maar vooral ook sympathie. Om te voorkomen dat de vereniging zou worden geassocieerd met de 'modern-georganiseerde' arbeiders benaderde het oprichtingscomité enkele gezaghebbende ingezetenen om de oproep tot de openbare vergadering, waarin de plannen aan de hele Delftse burgerij zouden worden uiteengezet, mede te ondertekenen. Hieraan werd gehoor gegeven door prof. A.W.M. Odé, hoogleraar boetseren en beeldhouwen aan de Technische Hogeschool, dominee G.J.W. Oldeman, E.G. Verkade, directeur van de Gist- & Spiritusfabriek, raadslid J.C. van Dijk en arts J. Thomee. Hiermee dacht Kunst aan het Volk het neutrale karakter van de vereniging te hebben gewaarborgd. Warffemius gaf kennis van de oprichting in de *Delftsche Courant*.

Standbeeld van sigarenmaker en idealist Hendrik Zwang (1875-1937) op het Frisoplein door beeldhouwer Henk Etienne. Etienne was lid van de Kunstkring Delft (Foto: René van der Krogt).

Voorlopige oprichtingsvergadering
der Vereniging:

"KUNST AAN HET VOLK"
op **Donderdag 6 Juni**
's avonds 8 uur in
STADS DOELN.

LEZING

met lichtbeelden te houden door
Mevr. **M. DE ROODE-HEIJERMANS**

Onderwerp:

De kunst in ons leven.
Toegang vrij.
HET VOORLOPIG KOMITEE.

Aankondiging voor de openbare vergadering van 6 juni 1918 in de 'Delftsche Courant' van 4 juni 1918 (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

Naast uitleg over het nut van kunstontwikkeling wees Warffemius er nadrukkelijk op dat de vereniging voor iedereen open stond, zowel voor hen die de afstand tussen kunstenaar en publiek wilden verkleinen als voor diegenen die 'van met oordeel gekozen kunst wilden genieten.' Hij benadrukte dat de vereniging geen politieke grondslag had. De bedoeling was om op het brede terrein van toneel, literatuur, muziek, grafische kunst, beeldhouwkunst en architectuur activiteiten te ontplooiën.²

De openbare vergadering vond plaats op 6 juni 1918 in de Stads Doelen en werd door tweehonderd inwoners bijgewoond.

Marie de Roode-Heijermans, socialistisch kunstenaar en mede-oprichtster van Kunst aan het Volk in Amsterdam, was uitgenodigd als spreekster. Deze internationaal vermaarde grootheid (zie kader) gaf een lezing

met als onderwerp *De kunst in ons leven*, waarmee ze ijverde voor zowel goede als bereikbare kunst voor iedereen. Met 'lichtbeelden' toonde ze aan hoe enerzijds de kunst maatschappelijke misstanden aan de kaak kon stellen en anderzijds het kunstwerk zelf kon uitnodigen om ervan te genieten. Dit ging echter niet vanzelf maar moest worden aangeleerd, zo hield ze haar publiek voor. Resultaat was dat aan het einde van de avond de vereniging zich kon verheugen in 166 nieuwe leden. Daarmee was Kunst aan het Volk in Delft officieel opgericht.³

De eerste algemene ledenvergadering volgde op 18 juli 1918 in het verenigingsgebouw Ons Huis, Oude Delft 201. Met verbazing stelde het bestuur vast dat zonder verdere propaganda het ledental al tot 250 was geklommen. Tijdens deze vergadering werd het bestuur gekozen met als voorzitter M.G. Warffemius. Eerste taak was het samenstellen van de Commissies van bijstand (programmacommissies). Zwang werd voorzitter van de afdeling Muziek, Warffemius van Toneel & letterkunde en H. Roelofs Heyrmans van Bouwkunde & schilderkunst.

Socialistisch kunstenaars: Marie de Roode-Heijermans (Rotterdam 1859-1937 Amsterdam)¹

De Rotterdamse Catharina Mariam (Marie) Heijermans was kind van het sociaal bewogen en getalenteerde gezin van journalist Herman Heijermans en Mathilda Moses Spiers. Marie was de oudste van tien kinderen, van wie er verschillende belangrijke posities zouden verwerven. Het meest bekend werd haar broer, de toneelschrijver Herman Heijermans. Zelf werd Marie een gepassioneerde socialistische kunstenaars. Marie volgde de HBS in Rotterdam, maar ze verliet de school om in het tekenvak verder te gaan. Ze behaalde de tekenaktes voor het lager en het middelbaar onderwijs. Ze werd tekenlerares, eerst in Den Haag, daarna in Rotterdam. Vanwege een conflict in Rotterdam over haar te moderne onderwijsopvattingen verhuisde ze naar Brussel. Haar schilderijen en tekeningen hadden vooral de sociale ongelijkheid en de prostitutie tot onderwerp. In 1897 werd ze in één klap bekend met het schilderij *Victime de la misère* (Slachtoffer van de ellende), dat de prostitutie aan de kaak stelde. Het werk, geëxposeerd op de Wereldtentoonstelling in Brussel, werd verwijderd tijdens het bezoek van koning Leopold II. Via een proces, waarmee Marie een rel veroorzaakte, trachtte ze haar werk herplaatst te krijgen, wat mislukte. Ze kreeg daarbij steun van de socialist en journalist Jan de Roode met wie ze in 1899 trouwde. Via hem en haar broer Herman had Marie zich in 1898 aangesloten bij de SDAP. Inmiddels woonachtig in Amsterdam was Marie medeoprichtster en jarenlang bestuurslid van de vereniging Kunst aan het Volk. Ze hield lezingen en organiseerde muziekuitvoeringen bij stakingen. Voor een tentoonstelling over huisindustrie reisde ze het hele land af om de bijbehorende ellende en armoede in kaart te brengen. Marie ontwierp ook tableaux vivants (levende schilderijen) met een sociaal-democratisch thema, die de SDAP-congressen verlevendigden. Ze werkte daarbij samen met de socialistische politieke tekenaar Albert Hahn. De arbeider kocht immers geen socialistische kunst, maar kon op deze manier daarvan toch kennisnemen. Toen haar echtgenoot in Zwitserland ging werken, leerde Marie veel politieke leiders kennen, die ze portretteerde. Haar zeventigste verjaardag was voor het socialistische stadsbestuur van Amsterdam de aanleiding het schilderij *Victime* voor het Stedelijk Museum aan te kopen. Het leidde opnieuw tot grote opschudding. In Delft werd het 15-jarig bestaan van Kunst aan het Volk in 1933 gevierd met Marie als eregast.

Marie de Roode-Heijermans overleed in Amsterdam op 26 september 1937. Toen ze werd begraven, was er een speciale trein nodig om de vele mensen uit het hele land te vervoeren.

Het eerste jaar 1918

De letterkundige Dirk Coster wilde het spits afbijten met het onderwerp *Inleiding tot de literatuur*. Dit was niet helemaal naar de zin van het bestuur, omdat het vermoedde dat de voordracht alleen een intellectueel ontwikkeld publiek zou trekken en daarmee zijn doel voorbij zou schieten. Coster verzekerde echter dat hij zijn lezing op een populaire wijze zou brengen, waarop hij liet volgen dat 'voor wien het dan nog te zwaar zou zijn, alle andere pogingen om hem kunst bij te brengen, ook wel tevergeefs zouden zijn.' De vereniging voelde echter meer voor een goede toneeluitvoering, maar het inhuren van een gezelschap was erg duur. Daarom deed ze een beroep op kapitaalkrachtige Delftse burgers, zoals de families Verkade, Hioolen en Spanjaard, met een positief resultaat. De toneelkeuze viel op *Nora of een poppenbuis* van Hendrik Ibsen en werd uitgevoerd door de Amsterdamse N.V. Toneelvereniging van de socialist Herman Heijermans. Het alternatief, *Allerzielen* van Heijermans, viel af omdat de Delftse burgermeester het bij een vorige gelegenheid had verboden. De voorstelling vond plaats op 17 september en voor de leden was er één lage toegangsprijs van 50 cent. Omdat de aanmeldingen niet vlot genoeg verliepen, werden na veel gedelibereer ook niet-leden toegelaten voor een bedrag van één gulden. Uiteraard was het de bedoeling dat zij ook lid werden. Uiteindelijk was de zaal toch uitverkocht en het ledenaantal steeg die avond tot 812. Met dit succes dienden zich meteen twee problemen aan: de beperkte capaciteit van de Stads Doelen die maar negenhonderd stoelen had, en de pauze waarna de zaal 'meest ongenietbaar is door het rooken.' Dit leidde tot een rookverbod, aldus verwoord: 'Rookt nimmer in de zaal bij onze uitvoeringen, hierdoor dragen de „Kunst aan het Volk“-avonden een apart cachet.' Het toneelstuk van Ibsen werd gevolgd door een lezing over *Nora*, zodat de arbeider begreep wat Ibsen met zijn werk bedoelde. 'Het geven van goede kunst alléén is niet voldoende om het te kunnen begrijpen, de bedoeling onzer Vereeniging is ook, het haar leden te leeren begrijpen', aldus het jaarverslag van 1919. Dat slechts 155 leden de achtergrond van *Nora* wilden leren begrijpen, was een grote teleurstelling.

Het eerste jaar werden een toneeluitvoering, twee muziekuivoeringen en twee lezingen gegeven. Niet alles was succesvol. Zo beschikte de bas-baritonzanger Thom de Nijs niet over een Hollands repertoire waardoor de avond aan degenen zonder kennis van de vreemde talen niet zo besteed was. Desondanks kwam het ledenaantal boven de duizend. Het jaar werd afgesloten met een tekort van 1000 gulden. Daarop vroeg de vereniging subsidie bij de gemeente in de veronderstelling dat ook zij volkswontwikkeling van groot belang zou vinden en de volle steun verdiende. Groot was de teleurstelling over de afwijzing. Ook een bedelbrief aan de gegoede Delftse burgerij leverde een mager resultaat en een oproep in de *Delftsche Courant* bracht zelfs de advertentiekosten niet op. De Delftse industrie droeg bij met ruim 220 gulden, daarentegen bracht de oproep aan de leden tot vrijwillige contributieverhoging slechts 50 gulden in het laatje. De contributie was op dat moment nog variabel, maar werd later vastgesteld naar inkomen. Leden met een jaarinkomen beneden 1000 gulden - wat voor veel arbeiders gold

- betaalden jaarlijks 50 cent contributie. Per 500 gulden meer aan inkomen werd de contributie met telkens 50 cent verhoogd, zodat een lid met een inkomen van 2500 tot 3000 gulden 2,50 gulden betaalde. Als bewijs kregen de leden een op naam gestelde lidmaatschapskaart, 'diploma' genoemd. Op 31 december 1918 telde de vereniging 1208 leden.

Het verloop van de activiteiten

In de daaropvolgende jaren bleek dat de toneelvoorstellingen en de muziekuivoeringen de meeste successen boekten maar dat ook de cursus letterkunde, de moderne danskunst en het cabaret het in Delft goed deden. In 1928 werd de wetenschappelijke film geïntroduceerd (over de ontwikkeling van de microscoop en Anthony van Leeuwenhoek; door zeshonderd bezoekers aanschouwd) en in de jaren dertig nog operettes en opera's, revues en excursies.

Beroemde toneelgezelschappen en acteurs passeerden Delft in de jaren twintig en dertig. Behalve het gezelschap Heijermans waren dat de Amsterdamsche Tooneelvereniging met Albert van Dalsum, het Centraal Toneel met Cees Laseur, het Rotterdamsch-Hofstadtooneel met Cor van der Lugt Melsert en zijn vrouw Annie van Ees, de Hagespelers met Ed. Verkade, het Nieuw-Schouwtooneel met Ko van Dijk en Het Masker van Else Mauhs en Ko Arnoldi. De tragédienne Mauhs had bij al deze gezelschappen gespeeld voordat ze in 1933 haar eigen gezelschap Het Masker oprichtte. Haar repertoire was overwegend modern en van Franse en Italiaanse, maar ook Russische herkomst. Andere destijds beroemde acteurs die Delft aandeden, waren Louis Bouwmeester, Willem Royaards en Esther de Boer-van Rijk. Verkade vertolkte rollen in *Hamlet* en *Macbeth*, Annie van Ees werd bekend als Boefje, en De Boer-van Rijk trad vele malen op als Kniertje in *Op Hoop van Zegen* van Heijermans. Vaak waren de Stads Doelen voor dit soort voorstellingen te klein, terwijl ze weer niet genoeg bezoekers trokken voor een tweede uitvoering. Van de leden kwam het initiatief bij gelegenheid de acteurs op het podium te huldigen, zoals in 1922 Louis Bouwmeester met zijn tachtigste verjaardag en Herman Heijermans met zijn 30-jarig jubileum als toneelschrijver, en in 1924 Esther de Boer-van Rijk met haar zeventigste verjaardag en haar 50-jarig toneeljubileum.

De vereniging bepaalde wat geschikt was voor de arbeider. Dit waren zeker niet de 'banale' voorstellingen zoals *Rooie Sien* en *Mooie Nel*, 'die met een schrijnende term „volks"-voorstellingen genoemd worden' en volle zalen trokken. 'Dan ligt voor ons streven, om door goede kunst te werken aan de culturele verheffing van het volk, nog een groot terrein braak', aldus het jaarverslag van 1925. Hoewel Kunst aan het Volk een besloten vereniging was, bleek de gemeente toch veel invloed uit te kunnen oefenen op de programmering. De Stads Doelen was namelijk haar eigendom en op die gronden verbood de burgemeester in 1935 de uitvoering van het door Van Dalsum geregisseerde toneelstuk *De Beul*, dat tot nationaal tumult had geleid. Het bestuur van Kunst aan het Volk was het er duidelijk niet mee eens en mopperde dat het stuk daarentegen wel opgevoerd mocht worden in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.

Censuur

Het toneelstuk *De Beul* is gebaseerd op een novelle van Pär Lagerkvist. In Scandinavië was het een succes, reden voor Albert van Dalsum en August Defresne het te regisseren. Het werd op 10 november 1935 in de Amsterdamse Stadsschouwburg opgevoerd. Een deel van het stuk speelt zich af tegen de achtergrond van oorlogsgeweld en rassenhaat met een duidelijke verwijzing naar het Duitsland van na 1933. Dat was de reden voor ordeverstoringen door NSB-ers tijdens de voorstellingen en een hoop recensies in de kranten variërend van solidariteit tot afgrijzen. Het tumult liep zo hoog op dat Van Dalsum op 21 december voor de radio verklaarde het stuk niet meer te spelen.²

Vanaf 1934 rees het aantal protesten tegen opvoering van maatschappijkritische stukken. Zo ageerde men in 1937 tegen het toneelstuk *De witte ziekte* van Karel Capek, in de uitvoering van Cor van der Lugt Melsert. Het was een aanklacht tegen dictatuur en totalitaire regimes en de daarmee samenhangende wantoestanden. Dit pacifistische stuk kwam overigens zowel in 1937 als in 1938 naar Delft. De inperking van vrije meningsuiting en censuur op uitvoering van (onderdelen van) toneelstukken leidde in 1938 tot het 'Manifest der Toneelspelers' dat ondertekend was door 85 acteurs. Kunst aan het Volk plaatste met grote instemming het Manifest in het januari-nummer van haar *Maandblad* als protest tegen de macht van een beperkte groep die kritische toneeluitvoeringen onmogelijk maakte.

Op muziekgebied was het Residentie Orkest een regelmatig terugkerende gast. De avonden 'vrolijke kunst' met Fien de la Mar, J.H. Speenhof en Louis Davids - de vertolker van de gevoelens van 'de kleine man' - kregen veel belangstelling. Jean Louis Pisuisse - wel de eerste conferencier van Nederland genoemd - trok met zijn cabaret maar liefst 1.836 bezoekers. In 1937 deed het *A.B.C. Cabaret* van Corry Vonk en Wim Kan met succes voor het eerst Delft aan. Ook de cursus letterkunde *Het doen herkennen en gevoelend begrijpen van literaire schoonheid*, die vanaf 1919 in acht avonden werd gegeven door Herman Poot, die daarvoor uit Groningen moest komen, trok jarenlang veel publiek. Tot slot mochten de avonden met moderne danskunst zich in grote belangstelling verheugen. De dansen werden onder andere

uitgevoerd door de internationaal befaamde Gertrud Leistikow en Raden Mas Jodjana, een Javaanse prins die op dat moment in Europa de beroemdste Javaanse danser was. Leistikow, die dans-

GERTRUD LEISTIKOW.

Moderne danskunst met Gertrud Leistikow. Verenigingsblad, maart 1923 (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

scholen leidde in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam, benadrukte de dans met haar lichaam. Het gezicht was daarbij van ondergeschikt belang en ze verborg dat al dansend achter sjaals, sluiers en maskers. Het bestuur wees erop dat de dansen door sommige groepen als 'stempel van zondigheid' werden gezien, maar het adviseerde zijn publiek ze passief te ondergaan en ze op zich te laten inwerken.

Minder geliefd waren de lezingen, bedoeld als toelichting op toneel-uitvoeringen. Zo was de opkomst voor de lezing *Utopia*, een toneelstuk van Thomas More, met 47 toehoorders bedroevend te noemen. Ook de door de toenmalig bekende kunstcriticus Just Havelaar gehouden lezing over de schilderkunst in de periode tussen Millet en Van Gogh genoot nauwelijks belangstelling. Omstreeks 1923 kwam de vereniging dan ook tot de conclusie dat men de kunstontwikkeling bij de Delftse arbeider moest aankweken door zien, en niet door uitleg, en voorlichting moest geven middels kunstgenot, en niet middels begrip. Maar ook het 'zien' en het beleven van 'kunstgenot' ging de Delftse arbeider minder goed af. De expositie met werk van Delftse kunstenaars zoals Hans Beers, Cor van Oel, Carl Feldmann en L. de Wit trok weinig belangstelling evenals die van schilder- en beeldhouwwerken in de bibliotheek van de Technische Hogeschool in 1920.

Affiche met aankondiging van de tentoonstelling met werk van Hans Beers en Carl Feldmann (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

Van 21 december 1925 tot 3 januari 1926 was de Delftse inwoner in de gelegenheid om in de Technische Hogeschool een expositie te bekijken met werk van Vincent van Gogh. Dankzij H.P. Bremmer, H. Tutein Nolthenius en enkele anderen kon de vereniging maar liefst twintig schilderijen en twaalf tekeningen van Van Gogh laten zien, waaronder *De Aardappeleters* en een zelfportret uit zijn Franse tijd. Bremmer, de kunsthistoricus die Van Gogh in Nederland bekend maakte, hield een lezing met 'lichtbeelden' over de tentoonstelling.⁴ Desondanks was de belangstelling matig.

Was Kunst aan het Volk met de programmering van moderne danskunst en

toneelstukken vooruitstrevend te noemen, met haar tentoonstellingen was ze dat zeker niet. Over de expositie in 1936 met werk van onder anderen Cees Bolding, Vilmos Huszar, Martin Monnickendam en Dirk Nijland oordeelde schrijver en journalist Cornelis Veth dat de schilders niet tot de allernodigsten behoorden die 'den beschouwer voor raadsels plaatsen.' Daarmee bedoelde hij dat ze geen abstracte voorstellingen schilderden, maar realistische. De enige schilder die een tijdlang tot de abstracten behoorde, was Huszar, lid van De Stijl, maar ook hij was 'thans teruggekeerd tot de tastbare werkelijkheden om hem heen.'

De enige tentoonstelling die een enorme publiekstrekker werd, was die over smaakvolle woning-inrichting. Van 22 december 1920 tot 2 januari 1921 vond ze plaats in drie huisjes van de vereniging Volkshuisvesting, waar ruim 2700 bezoekers op af kwamen. Ze kreeg zelfs buiten de vereniging veel aandacht. Een vervolgexpositie over meubilering met aankleding van meubelfabriek L.O.V. uit Oosterbeek, gehouden in enkele huizen van de Christelijke Bouwvereniging Ons Huis, werd weer veel minder druk bezocht. De belangstelling voor de daaraan gekoppelde tentoonstelling van 'goede en goedkope platen' als wandversiering was evenmin groot. Bij het 20-jarig bestaan van de vereniging in 1938 hadden de arbeiders kunnen genieten van totaal 135 toneelvoorstellingen waaronder 2 kindervoorstellingen en 1 openluchtspel, 100 concerten, 55 voordrachten en lezingen, 32 (wetenschappelijke) films, 20 danskunstavonden, 12 tentoonstellingen, 13 cabaretavonden, 11 opera's en operettes en 3 excursies. Aan de excursies deden soms wel vierhonderd à vijfhonderd leden mee. Ze werden in de verschillende delen van de stad met bussen opgehaald en weer teruggebracht.

Gratis Maandblad

Al spoedig na oprichting nam de vereniging initiatief tot uitgave van een gratis maandblad. Dit verscheen voor het eerst in oktober 1922 en werd tien maal

KUNST AAN HET VOLK DELFT

TENTOONSTELLING SCHILDERIJEN EN TEKENINGEN

van

CEES BOLDING
AREND HENDRIKS
VILMOS HUSZAR
Prof. J. H. JURRES
Prof. HUIB LUNS
MARTIN MONNICKENDAM
DIRK NIJLAND
HERMAN VREEDENBURGH

Gebouw Afdeling Bouwkunde
van de Technische Hoogeschool Oude Delft 39a

Van 23 December 1/m 3 Januari dagelijks geopend van 2-5
Op Zon- en Feestdagen van 10 tot 12 en van 2 tot 5 uur

TOEGANG VRIJ

TOEGANG VRIJ

*Affiche met aankondiging van de
tentoonstelling in 1936 (Foto: Erfgoed Delft
e.o., collectie Gemeentearchief Delft).*

per jaar uitgegeven. Redacteur werd Warffemius. In het tweede nummer werd betoogd dat kunst zonder volk zijn doel miste. Als voorbeeld besprak men de enige moderne gevelsteen die Delft op dat moment kende. Ze was door de vereniging Volkshuisvesting ingemetseld in een huis op de hoek van het Frisoplein. Een tweegesprek moest duidelijk maken hoe de arbeider deze gevelsteen moest interpreteren. ' 't Is zeker modern, omdat je niet zien kan, wat het voorstelt?', waarop de uitleg volgde hoe naar zo'n modern kunstwerk te kijken. Boven in de steen waren twee arbeiders met de koppen tegen elkaar, de ruggen gekromd, met kracht en hartstocht aan het graven in het nog amper ontgonnen terrein van de volkshuisvesting (de Woningwet dateert van 1901). De slapende figuur op de grond stelde het zinnebeeld Rust voor dat nog niet tot de arbeid was gewekt. 'Dit is de maffer, die nog onbewust is van zijn plicht tot werken.' 'Ze' ligt op de buik daarbij steunend op de elleboog. Aldus was de gevelsteen te 'vertalen': boven De Arbeid, het Zwoegen, daaronder de Rust, de Slaap, die nog ten gunste van

het arbeidsethos moest ontwaken. Op deze wijze wilde Kunst aan het Volk de beschouwer inwijden in en begrip kweken voor de moderne kunst.

De maandbladen bevatten veelal artikelen over kunst, grafische technieken, oude en nieuwe gebouwen in Delft, Delfts plateel en besprekingen van toneelstukken, boeken, muziek enzovoort. Verschillende nummers werden voorzien van foto's van de hand van bestuurslid en fotograaf Pieter Stek en van hout- en linoleumsneden van bijvoorbeeld Hans Beers en Cor van Oel. In 1923 gaf Kunst aan het Volk een eigen kalender uit met houtsneden van Van Oel, die konden dienen als artistieke wandversieringen. Later volgden nog diverse premieplaten en premieuitgaven, die de leden voor een lage

Gevelsteen aan het Frisoplein. Onderin is het woord 'Huisvesting' gebeiteld. De steen is niet meer aanwezig. Verenigingsblad nr. 1, oktober 1922 (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

Logo's van het verenigingsblad in 1922 en 1924 (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

HET GEMEENLANDSWISS
Bekant by No. 2 van Kunst van het Volk
 Mei 1923

*Gemeenlandsbuis Delft
 door Rijk van Lavieren.
 Verenigingsblad mei 1923
 (Foto: Erfgoed Delft, collectie
 Gemeentearchief Delft).*

prijs konden aanschaffen. Zo waren in 1934 de prenten vervaardigd door Cor van Oel (*Leeuw, Zonnebloemen en Wateringsche Vest*), C.J. Mension (*Leeuwin met welpen*) en Suze de Lint (*Brabantse schuur*). E. Warffemius ontwierp drie glas-in-lood raambangere voorstellende *Uil, Kaketoë* en *Maanvis*. Prijs: 5,50 gulden per stuk. Met de premie-uitgaven, die gretig aftrek vonden, wilde de vereniging 'kits' bestrijden, 'zodat hierdoor een ontelbaar aantal huiskamers, vooral van de arbeiders, zijn verfraaid.'

*De drie raambangere door
 E. Warffemius als premie.
 Verenigingsblad, juni 1934
 (Foto: Erfgoed Delft e.o.,
 collectie Gemeentearchief
 Delft).*

Tentoonstellingszaal

Delft had geen goede expositieruimte, zodat het bestuur in 1923 het plan opvatte om een grote tentoonstellingszaal te bouwen waar kunstenaars zowel konden exposeren als verkopen.

Als locatie had het een pakhuis aan de Phoenixstraat voor ogen. De verbouwingkosten bedroegen 9000 gulden. De vereniging wilde via een loterij het geld bijeenbrengen. Daarop vroeg ze kunstenaars in het hele land gratis hun werk af te staan. In recordtijd verwierf de vereniging een verzameling kunstvoorwerpen ter waarde van het toentertijd enorme bedrag van 4000 gulden.

Tekening van de
tentoonstellings-
zaal naar ontwerp
van J.D. Terborgh.
Verenigingsblad,
februari 1923
(Foto: Erfgoed
Delft e.o., collectie
Gemeentearchief
Delft).

Bijna alle Delftse kunstenaars stonden werk af, en buiten Delft waren dat er nog eens 25, onder wie Willem van Konijnenburg en Willy Sluiter. Daarnaast werden kunstvoorwerpen geschonken door De Porceleynse Fles, plateelbakkerij Zuid-Holland te Gouda en witglasfabriek Leerdam. De laatste stelde werk beschikbaar van gerenommeerde ontwerpers zoals K.P.C. de Bazel, Cornelis de Lorm, Chris Lanooy enzovoort. Het moet een mooie collectie zijn geweest, die onder de Delftse bevolking werd verloot. Er waren zesduizend loten à 1 gulden per stuk, waarvan er circa 3500 werden verkocht. In 1924 kwam er tot stomme verbazing van het bestuur nog een nagekomen gift van de gemeente van 27,50 gulden voor de zaal, maar de zaal zou er nooit komen. Nog in 1935 hield de gemeente de boot af en in 1939 was de zaal definitief van de baan. De 3500 gulden werd overgedragen aan de commissie van Delftsche Kunstenaars, die daarvoor een hypotheek op museum Huis Paul Tetar van Elven gaf, waarmee Kunst aan het Volk een ruimte in het museum kreeg.⁵

Politieke kleur

Hoewel de vereniging zichzelf neutraal vond, was de politieke kleur vanaf het begin duidelijk 'rood' en ze kreeg dan ook spoedig dat etiket opgeplakt. De vereniging werd fel bestreden. Zo negeerde de katholieke *Nieuwe Delftsche Courant* al haar activiteiten. In katholieke kerken werd tegen de vereniging gewaarschuwd. Omdat Kunst aan het Volk herhaaldelijk benadrukte dat ze geen groepen wilde uitsluiten, rees er binnen de vereniging bezwaar tegen het feit dat de uitvoering van *Eva Bonheur*, met het gezelschap Heijermans, in de vastentijd plaatsvond. Dan mochten de katholieken immers geen uitvoeringen bijwonen. Maar dit argument was al snel onhoudbaar nadat bleek dat de katholieken de

uitvoeringen van Kunst aan het Volk helemaal niet bijwoonden. De vereniging deed haar best haar neutraliteit te borgen en benadrukte dat ze werkte in het belang van de culturele verheffing van de arbeider en niets te maken had met hun strijd tegen het kapitalisme. Elke richting had recht zich in Kunst aan het Volk te laten horen, mits zij over de kunst iets 'wezenlijks goeds' had te zeggen. Daarom programmeerde de vereniging in 1919 een lezing *Het lezen in den Bijbel*, waarvoor ze het socialistische Tweede-Kamerlid A.B. Kleerekooper uitnodigde. Een rel was geboren. De neutraliteit was door de keuze van het onderwerp inderdaad gewaarborgd, maar de vereniging had zich verkeken op de kleur van de spreker. Dominee Th.G. Stellwag reageerde in de *Delftsche Courant* 'dat Rooie Tinus en zijn kameraads' bij Kunst aan het Volk de lakens uitdeelden. Na een weerwoord van Warffemius trok hij zich schielijk terug onder het mom dat hij in het algemeen sprak. Wel was hij lid van de vereniging geworden maar alleen om invloed te kunnen uitoefenen, zodat het bestuur 'eens evenredig zou worden samengesteld.'⁶ Op dat moment waren de belangrijkste bestuursleden, Warffemius, Zwang en Spek, allen SDAP-lid. In 1926 wist Warffemius te melden dat zelfs zeven van de negen bestuursleden socialistische partijgenoten waren.⁷ Door uitnodiging van socialistische gezelschappen, die de arbeiders kwamen verheffen, werd het etiket 'rood' alleen maar versterkt. 'Onze vermeende eenzijdigheid' was volgens het bestuur de reden dat de gemeente geen subsidie toe-kende en vanaf 1924 was haar argument dat de organisatie zo groot was, dat ze geen subsidie meer nodig had. Volgens dominee Stellwag was de reden dat de amusementkunst de boventoon voerde en niet de ernstige kunst.

Verkwanseling diploma en andere zaken

Om inkomsten te genereren benaderde de vereniging jaarlijks zo'n veertig bedrijven en vakverenigingen binnen en buiten Delft. De opbrengst was over het algemeen mager, zo'n 450 à 500 gulden. De belangrijkste donateurs waren de Gist- & Spiritusfabriek en Calvé, die respectievelijk 250 en 100 gulden bijdroegen. Het ledenaantal bleef stijgen; in december 1922 al ruim 1560 leden, eind 1924 ruim 3000, hetgeen tot 1940 ook het maximum zou zijn.

De vereniging had in de Stads Doelen rangen noch vaste plaatsen. Voor het bemachtigen van een goede plaats had men een eerlijk systeem bedacht. Er werd geloot via een roulatiesysteem waarvoor het 'diploma' moest worden ingestuurd. Veel Delftse inwoners voelden zich aangetrokken tot het programma, maar wilden of konden om wat voor reden ook geen lid worden. Meermalen moest de toegang worden geweigerd aan personen die met het 'diploma' van een lid trachtten binnen te komen. 'Wanneer onze leden, in plaats van hun diploma te verkwanselen aan klaploopers, die personen lid van onze vereeniging maken, kan 1923 weer een gelijke toename geven', aldus het bestuur. Toen een waarschuwing niet hielp, ging de vereniging over tot roeyement van de betreffende leden.

Ondanks het succes leed de vereniging regelmatig verlies door de hoge kosten voor inhuur van toneel- en muziekgroepen en door het verstrekken van het gra-

Het winnende diploma, prijsvraag in 1926. Het drukwerk werd altijd ontworpen door J. Dubois. Kunst aan het Volk schreef de prijsvraag uit om andere kunstenaars een kans te geven. Daarop kwamen 27 ontwerpen binnen. De eerste prijs was voor G. van der Veen, de tweede voor J. Dubois en de derde voor een zekere Wijnmalen. *Verenigingsblad*, december 1926 (Foto: Erfgoed Delft, collectie Gemeentearchief Delft).

Oorkonde door de leden aangeboden uit dankbaarheid aan het bestuur. Alle leden kregen een foto van de oorkonde (Foto: Erfgoed Delft, collectie Gemeentearchief Delft).

tis maandblad. Daarom ging men in 1928 van de jaarlijkse 32 avonden terug naar 17. Wel werden vanaf 1929 ook jeugdleden toegelaten tussen 14 en 18 jaar. In de crisisjaren kwam de vereniging werkloze leden tegemoet door hen geen contributie te laten betalen terwijl ze met hun echtgenotes alle voorstellingen gratis mochten bijwonen. Eveneens werd gratis toegang verleend aan de cursisten van de Werkloozen-Vakschool wanneer niet alle plaatsen bezet waren. Veel leden betaalden in de crisisjaren slechts het minimum en de entreprijzen werden verlaagd. Vanaf 1934 was het grootste deel van het programma vanwege de populariteit gewijd aan toneel. Daarnaast werden er kleine avonden gehouden voor muziek, ballet en lezingen, waren de wetenschappelijke films een succes, en vond er een excursie plaats naar het spiksplinternieuwe Haags Gemeentemuseum van H.P. Berlage. Ondanks de crisis groeide het ledental in 1933 van 2506 naar 2846 maar daalde in 1935 naar ruim 2600. De leden toonden hun dankbaarheid door het bestuur in 1934 een oorkonde aan te bieden en een boek met hun handtekeningen: bijna 1400 stuks.

*Schildering van
C.J. Mension (Coll.
Museum Het
Prinsenhof, Delft).*

De Stads Doelen

Gaandeweg kwam er veel kritiek op de gebrekkige entourage van de Stads Doelen. Er was geen toneelgordijn noch toneelvloerkleed en ook over het gebrek aan een oplopende zaal kwamen klachten. Veel bezoekers trokken naar Den Haag of Rotterdam die veel beter uitgeruste schouwburgzalen hadden. Uiteindelijk werd in 1938 de Stads Doelen verbouwd. Kunst aan het Volk trok C.J. Mension aan voor een wandschildering met als onderwerp de negen muzen. Doel was deze de Delftse burgerij aan te bieden.⁸ De schildering, aangebracht aan de hoofdingang van het gebouw, stelde de 'kunstlievende mensch' voor, klaar om met het gevleugelde, door gouden stralen omgeven ros Pegasus naar hogere sferen te stijgen. Wegens ruimtegebrek werden maar zes muzen afgebeeld met op de voorgrond Epos, de muze van het heldendicht die op het punt staat de mens een brandende toorts, het vuur der inspiratie, te overhandigen. De andere muzen waren Terpsichore, de muze van de dans, de treurspelmuze Melpomene, de muze van de lyrische poëzie Euterpe, de muze van het gewijde lied Polyhymnia en de muze van het blijspel Thalia. De overdracht van de wandschildering door Kunst aan het Volk aan de gemeente vond plaats in 1939.⁹ Deze wandschildering was min of meer voor de eeuwigheid bedoeld, maar jammer genoeg werd ze door vocht aangetast waardoor ze vervaagde en uiteindelijk verdween.

Stadsschoon

Op 23 mei 1919 hield de socialistische Rotterdamse uitgever en schrijver M.J. Brusse (auteur van *Boeffje* (1903) dat hij tot toneelstuk bewerkte; het werd in Delft in 1933 opgevoerd) een lezing over Stedenschoon. Aanleiding was het plan van de gemeente om 'eenige mooie Delftsche grachten, om gezondheids- en andere redenen te dempen.' Daartegen hadden Delftenaren protest aangekend. Brusse hekeldde op geestige en rake wijze de diverse aanslagen die achtereenvolgende stadsbesturen op verschillende gebouwen hadden gepleegd of zich hadden voorgenomen nog te plegen. Hij toonde hoe de pittoreske plekjes in Delft eruit zouden zien na demping van de grachten.

Wat Kunst aan het Volk zeker op haar conto mag schrijven, is het behoud van het 'oude huisje', hoek Kerkstraat/bruggetje over 't Vrouwenrecht. Het stond

Het Beiaardiershuisje aan de Kerkstraat met op de voorgrond de Vrouwe van Rijsburgerbrug, door fotograaf J. Waltman (Foto: Erfgoed Delft e.o., collectie Gemeentearchief Delft).

in 1925 te koop met grote kans op afbraak. Kunst aan het Volk haalde onder haar leden 147 gulden op, de Verfraaiings-Vereeniging Delfia (voorloper van het VVV) zegde 100 gulden toe en tot slot kwam er nog een particuliere gift van 1000 gulden. Daarop werd het huisje door de vereniging aangekocht. De Rijksoverheid gaf in 1926 een subsidie van 500 gulden voor de restauratie in de verwachting dat de gemeente eenzelfde bedrag zou storten, wat uiteindelijk ook gebeurde.¹⁰ Toen na een gift van de gemeente van 225 gulden koopsom en restauratie toch meer bleken te bedragen dan de vereniging aan subsidies en giften had binnengehaald, nam de gemeente in 1928 het huisje in eigendom over.¹¹ Ze vestigde er een beiaardierschool in.

Concurrentie

In 1923 werden de Kunstkring Delft en de Vereniging De Nieuwe Cultuur opgericht. De Kunstkring Delft, een samenwerkingsverband van Delftse kunstenaars, was kleinschalig met zo'n 25 leden en een dertigtal kunstlievende leden, en had duidelijk een andere doelgroep dan Kunst aan het Volk.

De Nieuwe Cultuur behandelde op zondagochtend allerlei onderwerpen op het gebied van kunst, literatuur, wijsbegeerte, godsdienst, maatschappelijke stromingen enzovoort. De katholieken richtten in 1925 de R.K. Vereniging De Violieren op, die geschikte toneel- en kunstavonden voor de eigen geloofsge-

nog tot in de jaren zeventig bestaan. Ook in de naoorlogse periode kwamen de leden uit alle lagen van de bevolking, hoewel de elite beter vertegenwoordigd was dan de arbeidersbeweging. De naoorlogse geschiedenis is zeker een onderzoek waard, maar valt buiten dit kader.

Verantwoording

Het artikel is gebaseerd op het archief Kunst aan het Volk (beheersnummer 279), de jaarverslagen en het *Maandblad* van de Vereniging Kunst aan het Volk. Andere bronnen zijn vermeld als eindnoten.

Noten

1. *Het Volk*, 25 april 1918.
2. *Delftsche Courant*, 1 juni 1918.
3. *NRC*, 17 juni 1918.
Het NRC noemt 162 leden, het archief 166.
4. *NRC*, 21 december 1925.
5. *Het Vaderland*, 19 juli 1939.
6. *Delftsche Courant*, 12 december 1919 en 16 december 1919.
7. M.G. Warffemius, 'Kunst of wetenschap voor de arbeiders?', overdruk uit *De Socialistische Gids* (jaargang XI) maart 1926.
8. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 27 juli 1939.
9. *Het Vaderland*, 14 september 1939.
10. *Het Vaderland*, 4 januari 1927 en 6 januari 1927.
11. *NRC*, 6 april 1928 en *Het Vaderland*, 7 april 1928.
12. Zie noot 8.

Vraag of laat ontdek je het...

De naam Stads Koffyhuis komt van een oud logement dat was gevestigd net achter het oude Stadhuis. Maar Sinds april 1966 hebben al heel wat gasten ons gezellige Koffyhuis aan de Oude Delft ontdekt. Er zijn mensen die uit alle delen van de wereld komen en bij ieder bezoek aan Delft, ook het Stads-Koffyhuis niet overslaan.

Logement Stads-Koffyhuis

De deur van Kleyweg's Stads-Koffyhuis staat dus voor iedereen open. Nog steeds hangt er iedere maand een andere expositie aan de muur, maar er is ook nog steeds die gezellige huiskamersfeer. Waar je aan de stamtafel rustig een krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie, cappuccino, koffie verkeerd, Delftse leut.....

In 1966 aan de "stamtafel"...

Oude Delft 133
2611 BE Delft
tel:015-2124625
www.stads-koffyhuis.nl

Het Kleyweg's Stads-Koffyhuis van nu

De student die hier vroeger kwam, komt nu een lekker broodje eten met zijn gezin, Opa komt pannenkoeken eten met zijn kleinkinderen, twee vriendinnen drinken samen koffie en een verliefd stelletje heeft zijn eerste afspraakje.....

Alex' Keus: Het Aller-Lekkerste Broodje van de afgelopen 25 jaar

...die er nog steeds staat

 KLEYWEG'S
STADS
KOFFY
HUIS

Tapijt

Vinyl

Marmoleum

Karpetten

Laminaat

Lamellen

Jaloezieën

Verf

Rolgordijnen

Behang

Doe-het-zelf artikelen

Zonneschermen

Rolluiken

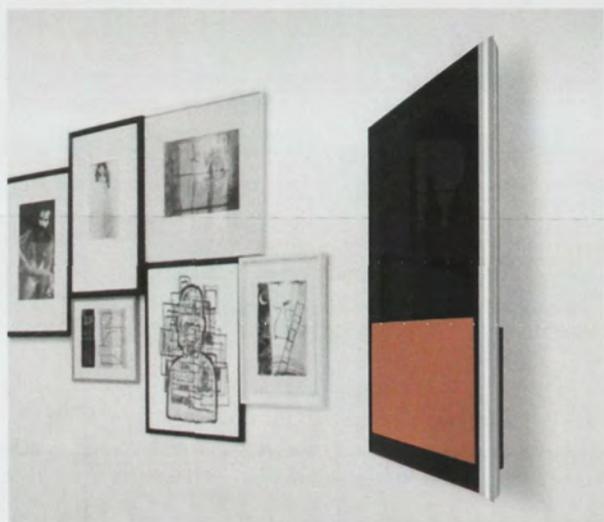
Hubo Delft BV

Wateringsevest 9

2611 AV Delft

Tel.: 015 - 214 26 48

Fax: 015 - 214 48 46

HET NIEUWE MEESTERWERK

Bij Bang & Olufsen is elk product dat wij creëren ontworpen om uw kijk- en klankervaring te verhogen, zonder dat het zich opdringt in uw omgeving. De BeoVision 10 vormt hierop geen uitzondering. Hij is de platste 40" flatscreen televisie die wij ooit gecreëerd hebben, ontworpen om aan de wand te hangen en discreet in uw decor op te gaan. Om dit doel te verwezenlijken, hebben wij het op zichzelf al slanke frame nog verder verfijnd met het gebruik van reflecterende oppervlakken en hoeken, zodat het nog slanker oogt dan het in werkelijkheid al is: bijna onzichtbaar wanneer u het van opzij bekijkt. Ook hebben wij de grenzen van de hoogglanzende afwerking verlegd door middel van een 'spiegeleffect'. Tel daarbij dan nog de op maat gemaakte audioinnovaties aan de binnenkant op, die klank verschaffen die men allesbehalve plat kan noemen. Op die wijze krijgt u nog meer dan een geavanceerde High-Definition-televisie met onovertreffen technische prestaties. Met alleen maar een technologisch geavanceerde flatscreen-televisie namen wij geen genoegen. De BeoVision 10 is zo'n mooi apparaat dat u hem met trots aan de wand zult hangen, tussen al uw andere kunstwerken.

Prijs: 6.045,-

...a step further

BANG & OLUFSEN

Elektrotechnisch bureau
van **Kapel**

Audio - Video - Verlichting - Huishoudelijk apparatuur
Hugo de Grootstraat 118-136 • 2613 TX Delft
telefoon: 015 - 212 08 17 • telefax: 015 - 213 60 92
e-mail: info@vankapel.nl • internet: www.vankapel.nl

De Le Comteprijs 2009

Wim Weve

De Commissie voor de Le Comteprijs inventariseerde achttien projecten die in aanmerking zouden kunnen komen voor een nominatie voor de prijs over het kalenderjaar 2009. Daarvan werden er acht aangemeld door leden van de vereniging, maar geen daarvan bracht het tot een nominatie. De vijf nominaties die de commissie koos, waren zeer uiteenlopend van karakter, en in drie gevallen bovendien uniek te noemen. De restauratie van een voorgevel en het vervangen van een lelijke winkelpui door een nieuw fraai exemplaar, behoorden tot een soort verfraaiingen dat al vaker voor de Le Comteprijs in aanmerking kwam. Maar de bouw van een geheel nieuw grachtenpand in de hoofdvorm van een traditioneel grachtenpand, maar dan uitgevoerd in volstrekt afwijkende architectuur en materialen, was nog nooit eerder genomineerd. En dat zelfde gold het aanbrengen van teksten van de Delftse schrijver Dirk Coster op een flat uit de jaren zeventig, en de restauratie van een historische lantaarnpaal, de oudste van Delft. De vijf nominaties zijn:

Nominatie 1

W. Meyer Beheer en Clinckenburg b.v. voor de renovatie en nieuwbouw van Achterom 165

De verbinding tussen het Achterom en de Zuiderstraat werd in de jaren zestig verbreed door twee pandjes op de hoek van die twee straten af te breken. Ongeveer dertig jaar later werd die locatie met drie, door de gemeente aangekochte,

Gevelwand 1960-1961 (Foto: Gemeente Delft).

Achterom 165.

aangrenzende panden gekozen als één van de locaties waarop een nieuw stadstheater zou kunnen verrijzen. In 1995 werd het theater niet aan het Achterom maar op enige afstand daarachter gebouwd. In 2004 schreef de gemeente een openbare projectprijsvraag uit voor een ontwikkeling op de nu niet meer voor het theater nodige locatie. De winnaar was het ontwerp van architectenbureau Kroner in samenwerking met ontwikkelaar Meyer Beheer en Clinckenburg b.v. te Warmond. De drie bestaande panden werden gerenoveerd. In twee ervan kwamen appartementen. Op de kop kwam een nieuw pand dat met het aangrenzende pand werd samengevoegd ten behoeve van een horecafunctie:

aanvankelijk een wijnhuis, maar later het restaurant Maxime. Het nieuwe pand kreeg de contour van een traditioneel grachtenpand met zadeldak maar werd in geheel andere materialen en architectuur uitgevoerd. De wanden en het dak bestaan uit een frame met forse glaspanelen en zijn aan de buitenzijde omgeven door een houten latwerk. De nieuwbouw werd uitgevoerd door het Haagse aannemersbedrijf Bakels en Ouwkerk Bouw.

Achterzijde.

Het is vooral het nieuwe pand dat als bijzondere verfraaiing van het stadsbeeld beschouwd kan worden. Het sluit de bebouwing op de noordelijke kop van Achterom en Asvest op een fraaie wijze af. Het vormt door zijn verschijningsvorm die oud en nieuw combineert een interessante overgang van de oude bebouwing aan het Achterom naar het stadstheater en de andere nieuwe bebouwing van Zuidpoort.

Nominatie 2

C.M. van der Woude voor de restauratie van de pui van Brabantse Turfmarkt 46-48

Het dubbelpand Brabantse Turfmarkt 46-48 is in 1909 gebouwd naar een eigen ontwerp uit 1908 van de Delftse aannemer C. Vlasblom. De voorgevel is uitgevoerd in een eclectische stijl met neorenaissancetrekjes. Opvallende elementen zijn het kleine, louter decoratieve, trapgeveltje middenop de voorgevel, bekroond met een smeedijzeren windwijzer en het siermetselwerk met kleurige steen van de gevelbeëindiging en de ontlastingsbogen boven de gevelopeningen.

Brabantse Turfmarkt 46-48 in 2002
(Foto: Gemeente Delft).

Tijdens renovatie.

Brabantse Turfmarkt 46-48, gereed.

Op de begane grond bevinden zich links en rechts deuren die toegang geven tot twee bovenwoningen. Daartussen bevonden zich oorspronkelijk twee bredere dubbele deuren van een bedrijfs- of stallingsruimte. In 1972 vestigde T. Simons zijn snackbar in het pand waarvoor de pui werd gemoderniseerd. Die werd gepleisterd, voorzien van een luifel over de volle breedte, en een even brede gevelreclame erboven. Op de begane grond werden de brede gevelopeningen voorzien van een nieuwe invulling. Op de verdiepingen werden de schuifvensters vervangen door vensters met een vaste tussendorpel.

De modernisering van toen zijn in tegenwoordige ogen een aantasting, ook voor de huidige eigenaar. Hij besloot de pui zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat te laten herstellen. Het verbouwingsplan werd gemaakt door de Schiedamse architect M. Treytel. De werkzaamheden werden uitgevoerd door Euroconstruct uit Zoetermeer terwijl het gevelherstel van de pui geschiedde door het Delftse bedrijf Steenks. Toen de pleisterlaag werd verwijderd bleek het metselwerk er zeer sterk beschadigd onder tevoorschijn te komen. Met heel veel moeite is het Ton Steenks gelukt het oorspronkelijke beeld van het metselwerk met de ontlastingsbogen te reconstrueren. Vanwege de aanwezigheid van het brandwerende verlaagde plafond konden de nieuwe vensters helaas niet de oorspronkelijke hoogte terugkrijgen. De reconstructie van het decoratieve metselwerk van de pui waardoor de opvallende architectuur nu weer tot zijn recht komt, betekent een enorme verfraaiing van het pand, en daarmee ook van een stukje stadsbeeld.

Dirk Costerplein (Foto: René van der Krogt).

Nominatie 3

**Woningcorporatie
Woonbron voor
het aanbrengen
van citaten van
Dirk Coster op de
borstweringen van
de galerijflat aan het
Dirk Costerplein**

De Dirk Costerflat is de hoge galerijflat aan het Dirk Costerplein, gelegen in de wijk Voorhof waar straten vernoemd zijn naar schrijvers. De Delftenaar Dirk Coster (1887-1956) schreef in tal van geschriften en redevoeringen en in

een toneelstuk over Willem van Oranje over de historie en de schoonheid van Delft. Van Dirk Coster prijkt een bescheiden standbeeld in de tuin van het Meisjeshuis. De corporatie Woonbron besloot de flat aan het naar hem genoemde plein te renoveren en die daarbij in een zichtbaar monument voor de schrijver

Dirk Costerplein, de nieuwe gevel.

Tijdens de schemering.

De montage.

om te vormen. In het kader van de grootscheepse renovatie van het flatgebouw werden de borstweringen van de galerijen aan alle zijden voorzien van glazen platen waarop door middel van zeefdruk citaten van Dirk Coster zijn aangebracht. De panelen en de letters zijn, per citaat, in verschillende zachte tinten uitgevoerd waardoor het gebouw een fris kleurig landmark is geworden voor een ieder die via de Kruithuisweg en de Voorhofdreef Delft binnenkomt. Als bijzonderheid geldt dat enkele tekstregels worden verlicht door middel van ledverlichting waarvoor de energie wordt opgewekt door zonnepanelen aan de zuidgevel van het trappenhuis. De verlichting brandt alleen bij duisternis maar niet tussen 24.00 en 07.00 uur. Het ontwerp voor de renovatie en de platen met de citaten is gemaakt door het Delftse bureau DE Architecten. De glazen platen van de borstweringen werden geleverd door AGC Flat Glass uit Tiel, het montagesysteem door Bovema Glas uit Milsbeek en de ledverlichting door Armada Outdoor uit Eindhoven.

Door de teksten aan te brengen krijgt een belangrijk Delfts schrijver die veel over Delft schreef er een bijzonder monument in de stad bij. Het project getuigt van grote vindingrijkheid waarmee op een unieke moderne wijze een Delfts historisch persoon wordt geëerd.

Nominatie 4

P. Kokx, van het vakteam Mobiliteit van het Cluster Wijk en Stadszaken van de gemeente Delft. Voor de restauratie van de historische hardstenen lantaarnpaal met gietijzeren armatuur aan het Heilige Geestkerkhof

Vanaf het derde kwart van de zeventiende eeuw verschenen er lantaarnpalen in Delft met daarop een olielantaarn van het type dat door Jan van der Heyden was uitgevonden. Die dikke palen met vierkante doorsnede waren van hout of natuursteen. Op het Heilige Geestkerkhof stond lange tijd

*Heilige Geestkerkhof,
lantaarn
(Foto: Gemeente Delft)*

Plaatsing van de paal.

De paal in lijmklemmen.

De nieuwe lantaarn.

matuur volgde in 2009. Afgebroken ijeren onderdelen van de manchet aan de onderzijde werden daarbij in staal gereconstrueerd. Het aangelaste armpje werd verwijderd en het oorspronkelijke ophangprincipe hersteld. De restauratie werd uitgevoerd door het Delftse bedrijf Archeoplan dat er vanwege het bijzondere karakter van het project uiteindelijk meer tijd en aandacht aan besteedde dan waarin de opdracht voorzag.

Door de restauratie is een zeldzaam stuk straatmeubilair, met een interessante historie, weer in alle glorie hersteld.

een hardstenen lantaarnpaal die vermoedelijk uit de achttiende eeuw dateerde. In tweede helft van de negentiende eeuw kreeg die een gaslantaarn op een decoratieve gietijzeren krularm. Dergelijke krularmen werden op veel plaatsen in Delft toegepast maar meestal in combinatie met tegelijkertijd vervaardigde gietijzeren lantaarnpalen. De hardstenen paal aan het Heilige Geestkerkhof werd hergebruikt en bleef uiteindelijk als enige bewaard. In de twintigste eeuw werd de gaslantaarn vervangen door een elektrisch exemplaar dat op een aangelaste armpje iets hoger werd geplaatst. De paal werd enige decennia geleden stuk gereden en daarna vervangen door een slechte kopie. Ook die kopie sneuvelde door een aanrijding. De originele oude gebroken paal was gelukkig bewaard gebleven en kon nu, dank zij moderne technieken, gelijmd en gerestaureerd worden. De kern werd doorboord zodat de stroomtoevoer onzichtbaar door de paal heen kon worden gevoerd. In 2008 werd de paal weer bij de Oude Kerk geplaatst, maar nu iets verder af van de rijweg. De restauratie van het gietijzeren krular-

Nominatie 5

Monumentenvennootschap Cesare Borgia voor de vervanging van de lelijke winkelpui van Nieuwstraat 6 door een nieuwe fraaie pui in historische vormen

De Nieuwstraat is vanouds een winkelstraat. Daarin detoneerde het winkelwoninghuis Nieuwstraat 6 lange tijd door de zeer lelijke pui die bovendien slecht werd onderhouden. Die pui was slecht van verhoudingen, met een portiek tussen een kleine en een grote etalage. De pui was erg 'magertjes', zonder enige decoratie en voorzien van een lelijk rolluik en geheel blauw geschilderd. Hij straalde slechts een verkeerde 'goedkoopte' uit, wat mogelijk wel paste bij de dumpzaak die er enige decennia geleden in was gevestigd, maar niet bij het karakter van de straat en de aardige andere winkelpuien in de omgeving. Gelukkig werd de pui in 2009 vernieuwd als onderdeel van een renovatie ten behoeve

Nieuwstraat 6 voor de verbouwing.

Nieuwstraat 6 met nieuwe pui.

van een herbestemming van het pand. Het ontwerp daarvoor werd gemaakt door het Delftse bouwkundig bureau Markant. Aannemer was Geo Bouw uit Voorburg. De oudere puilijst bleef uit praktische overwegingen gehandhaafd maar daaronder kwam een geheel nieuwe pui, met in het midden een brede etalage geflankeerd door twee deuren. De linkerdeur leidt naar de bovenwoning; de rechterdeur naar de winkel. De pui is uitgevoerd in de eclectische stijl van laat negentiende-eeuwse winkelpuien, die daarmee goed in het historische stadsbeeld past zoals velen dat ervaren. De nieuwe pui kreeg houten stijlen, versierd met lijstwerk en zogenaamde diamantkoppen. De gemetselde borstwering onder de etalage en de neuten onder de stijlen werden uitgevoerd in Belgische

hardsteen. De pui kreeg traditionele kleuren, wit met donkergroene deuren. Door de vernieuwing van de pui onderging het pand een opmerkelijke metamorfose en werd het straatbeeld van de Nieuwstraat en daarmee van de binnenstad aanzienlijk verfraaid.

Tijdens de jaarvergadering op 26 mei 2010 lichtte Wim Weve de vijf nominaties kort toe. Daarna sprak de secretaris van de vereniging, Dami van Doorninck, een lofrede uit waarin hij de vijf nominaties in fraaie woorden kort karakteriseerde. Tot slot maakte hij bekend dat het bestuur C.M. van der Woude als winnaar van de Le Comteprijs 2009 had gekozen voor de restauratie van Brabantse Turfmarkt 46-48. Voorzitter Greetje van Walsum reikte hem vervolgens de prijs uit. Van der Woude kreeg ook de publieksprijs van *Delft op Zondag*. Redacteur Jasper Neeleman van deze huis-aan-huiskrant vertelde daarbij dat de restauratie van het pand aan de Brabantse Turfmarkt na een nek-aan-nekrace nipt had gewonnen van de restauratie van de historische lantaarnpaal op het Heilige Geestkerkhof.

De heer Van der Woude ontvangt de Le Comteprijs 2009 (Foto: René van der Krogt).

Indien niet anders vermeld, zijn de foto's vervaardigd door de auteur.

VAN DER LEEUW

BRILLEN

CONTACTLENZEN

ZONNEBRILLEN

Oude Langendijk 1, hoek Koornmarkt
Delft, Tel. (015) 214 08 80
www.vdleeuwoptiek.nl
info@vdleeuwoptiek.nl

Archeologische kroniek over 2010

J.P. Bakx, S.H. Jongma en M. Kerkhof

Spoorzone - S.H. Jongma

1. Kernboring door de stadsmuur ter hoogte van de Kloksteeg
(Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Stadsmuur

Binnen het project Spoorzone is in aanloop naar de ontgraving van de tunnelbak tijdens voorbereidende werkzaamheden een groot aantal archeologische waarnemingen gedaan. Zoals in 2009 al eerder gebeurde, is in het voorjaar van 2010 door de civieltechnisch uitvoerder een aantal zoek sleufjes aangelegd om te kijken welke omvang en diepte de verwachte stadsmuur had. Deze sleufjes zijn aangelegd bij de Bagijnstoren, voor de Kamer van Koophandel, Cepezed, het gemeentekantoor en ter hoogte van de Kloksteeg onder begeleiding van archeologen van Archeologie Delft. Tegen de verwachting in werd slechts op één locatie daadwerkelijk de stadsmuur aangetroffen, namelijk ter hoogte van de Kloksteeg. Hier bevond zich circa 75 cm onder het maaiveld de top van een zware muur met een breedte van bijna een meter. Om de diepte van deze muur in kaart te brengen werd een kernboring in het midden van de muur gezet (afb. 1). Hieruit bleek het muurwerk tot circa drie meter diepte door te lopen. Op de andere zoek sleuflocaties werden alleen ophogingen van de stadswal en aangrenzend de met zand gedempte stadsbuitengracht aangetroffen.

Sint Michielsbrug

Bij graafwerkzaamheden ter hoogte van de Binnenwatersloot werden de resten van de voormalige Sint Michielsbrug aangetroffen. Archeologisch onderzoek wees uit dat er drie fases in de geschiedenis van deze brug zijn te herkennen die goed overeenkomen met historische gegevens. In 1847 werd de Waterslootse Poort verkocht voor de prijs van f 3000,- en vervolgens gesloopt ten behoeve van het spoorwegplan. De oude route over het bolwerk en de ophaalbrug verdween om plaats te maken voor de aanleg van het station. Een nieuwe brug verbond de Phoenixstraat met een nieuwe weg over de noordelijke rand van het Bolwerk en kreeg de naam Sint Michielsbrug. Deze naam was ontleend aan de

voormalige Sint Michielstoren die ter hoogte van de Kloksteeg had gestaan. De brug was een licht geconstrueerde draaibrug. Enige tientallen jaren later werd de brug vervangen door een sterkere dubbele basculebrug met bredere doorvaartopening. In 1930 is ook deze brug vervangen omdat die niet meer toereikend was voor het nog steeds toenemende wegverkeer. Het scheepvaartverkeer kon sinds 1893 via het provinciaal kanaal varen en door de Westsingelgracht hoefden alleen nog maar kleine schuiten te varen. Daarom kon de beweegbare brug plaatsmaken voor een brede vaste brug van gewapend beton. Op een foto gemaakt bij het begin van de bouwactiviteiten is de tijdelijke noodbrug zichtbaar en ook de verkeersdrukte die de oorzaak van de vernieuwing was (afb. 2). Voor de aanleg van het spoorviaduct in de jaren zestig van de twintigste eeuw werd de stadsgracht gedempt zodat het spoor tijdelijk kon worden verlegd. Hierdoor werd de Sint Michielsbrug overbodig en dus gesloopt.

2. De Sint Michielsbrug tijdens de sloop in 1930 met de tijdelijke noodbrug. Foto richting het westen genomen (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

3. Fundering van het bruggenhoofd van de Sint Michielsbrug (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Deze bouwfasen waren in de archeologische sporen goed herkenbaar (afb. 3). De oudste muur, uit fase 1, eindigt bij een rij zware palen. Vijf meter naar het westen ligt een volgende rij houten palen. Over de constructie van de eerste Sint Michielsbrug was nauwelijks iets bekend maar op basis van deze informatie lijkt het te gaan om een eenvoudige brug die op houten palen was gebouwd, waarbij alleen het bruggenhoofd in steen was aangelegd. In de tweede fase is het bruggenhoofd verder naar het westen uitgebreid en steekt dus verder in de stadsgracht. De bouwnaad tussen beide fasen is opgevuld met losse bakstenen. Om scheuringen te voorkomen, is de buitenzijde verstevigd met een zware metalen balk. De hoeken zijn verstevigd met blokken van natuursteen. Tijdens latere grondwerkzaamheden kwamen ook nog resten van de derde en laatste fase van de brug tevoorschijn: de betonnen fundamente van de brug uit 1930.

Bruggenhoofd bolwerk Houttuinen

In juni 2010 is bij werkzaamheden aan de Houttuinen de fundering van het voormalige bruggenhoofd blootgelegd dat de Houttuinen verbond met het Bolwerk (afb. 4). Om vroeger ter hoogte van de Binnenwatersloot de stad binnen te komen, passeerde men een aantal onderdelen van de stadsverdediging. Men moest eerst van de Houttuinen het Bolwerk op voordat men via een klein voorpoortje door de grote Waterslootse Poort de stad binnenkwam. Om van buiten de stad op het Bolwerk te komen moest men over een ophaalbrug, waarna men op een landhoofd kwam dat zich van het Bolwerk naar de Houttuinen uitstrekte. De eerste kadastrale kaart uit 1832 laat de situatie goed zien (afb. 5). Het deel binnen het rode vierkant is blootgelegd. In het muurwerk zijn verschillende bouwfases aangetroffen die iets vertellen over de ontwikkeling van deze verbinding tussen stad en buitengebied. Het onderzoek wees uit

4. Fundering van het bruggenhoofd op de Houttuinen (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

dat het bruggenhoofd niet in verband met de kademuur is gemetseld en later moet zijn aangelegd. Er zijn tot in de late negentiende eeuw verschillende reparatiewerkzaamheden uitgevoerd, met name aan de buitenzijde van het bruggenhoofd, maar ook aan de kademuur zelf. Hierbij werden stenen van oudere fases hergebruikt en stenen met afwisselend een gele en rode kleur laag op laag gemetseld. Op de hoekpunten van het muurwerk zijn zware houten palen gevonden die onderdeel zijn geweest van de constructie van de brug. De rest van de kade is reeds gesloopt bij de herinrichting van het gebied rond 1847 toen het spoor en het eerste station hier werden aangelegd. Aangezien dit deel altijd onder het parkeerterreinje voor dansschool Wesseling in de grond zat, is dit tot nu toe bewaard gebleven.

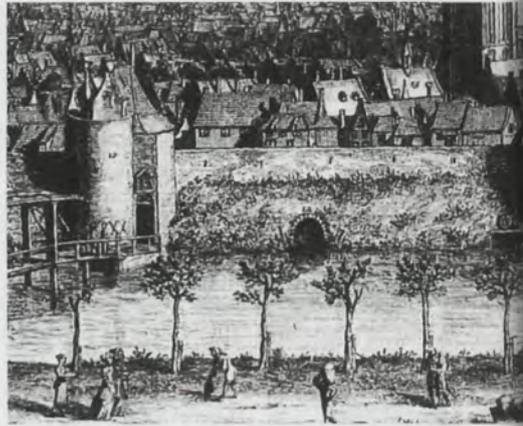

5. Locatie van de gedocumenteerde sporen aangegeven op de kadastrale minuut van 1832 (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Overkluising Sint Agathaplein

Ter hoogte van het Sint Agathaplein werden resten van een overkluising door de stadswal aangetroffen. Deze overkluising diende ter bevoorrading van het voormalige Sint Agathaklooster, het huidige Prinsenhof en is nog goed herkenbaar op een aantal oude kaarten (afb. 6). De fundering kwam aan het licht tijdens voorwoelen ten behoeve van de aan te leggen diepwanden van de tunnelbuis. Hoewel de resten (nog) niet zijn verwijderd, was er gelegenheid om de bovenkant bloot te leggen en alvast te documenteren (afb. 7). Hierdoor kon nog niet de onderkant van het spoor worden gedocumenteerd, maar dit zal bij het ontgraven van de tunnelbuis alsnog gebeuren.

De uitmonding in de stadsbuitengracht is derhalve niet aangetroffen aangezien deze hoogstwaarschijnlijk op een dieper niveau verder naar het westen ligt. Er is geen dateerbaar materiaal aangetroffen, maar op basis van de gebruikte bakstenen lijkt het spoor in de vijftiende eeuw te dateren.

6. Uitsnede uit een aanzicht op de kaart figuratief van 1675 met de overkluising door de stadswal naar het Sint Agathaplein (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

7. De aangetroffen resten van de overkluising (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Molen De Roos

Binnen molen De Roos zijn de grondwerkzaamheden op meerdere momenten begeleid. In de molen en de aanliggende woningen is de vloer verwijderd en deels uitgegraven. Hierbij is een aantal archeologische sporen gedocumenteerd die op afbeelding 8 met volletters zijn aangegeven en hier achtereenvolgens kort besproken worden. Tegen de westgevel van de woning (A) werd bij ontgraving een gootje aangetroffen dat door de fundering heen liep en in de stadsbuitengracht afwaterde. Dit gootje was opgetrokken uit plavuizen

8. Overzicht van de waarnemingen binnen Molen de Roos. De volletters komen in de tekst aan de orde (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

9. Dichtgezet schietgat in de muur van het ronddeel dat als fundering van de bebouwing rondom Molen de Roos is gebruikt (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

met enkelsteens muurwerk. Deze watergang werd afgedekt door hergebruikte tegels van verschillende afmetingen en een fragment van een molensteen. De doorgang door de wand zorgde voor een zwakke plek in de muur en is aan de buitenzijde van de gevel nog steeds herkenbaar aan een ter versteviging gemetseld steunbeertje. Het meest bijzonder was wel dat de gevel van het woonhuis als fundering gebruik maakte van het middeleeuwse ronddeel dat onderdeel uitmaakte van de stadsverdediging. Het muurwerk van dit ronddeel bestond nog uit opgaand werk waarin zelfs twee schietgaten van de onderste weergang te herkennen waren (afb. 9).

In een andere ruimte (B) werd nog een stuk van dit ronddeel aangetroffen dat in verbinding heeft gestaan met eerder genoemd muurwerk. Aan de oostkant

10. Keldermuurtje en natuurstenen funderingsresten in de zuidoostgevel van de bebouwing rondom Molen de Roos (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

van deze ruimte was nog een stuk van de stadsmuur zichtbaar dat ook dienst deed als fundering van het huidige gebouw. Het was duidelijk dat de aanhechting tussen de stadsmuur en de aanzet van het rondeel niet met elkaar in verband stonden. Het lijkt er op dat het rondeel op een later moment aan de stadsmuur is gemetseld. In de zuidelijke wand van deze ruimte werd nog een klein oventje aangetroffen.

Aan de buitenzijde van de bebouwing rond molen De Roos (C) is een obstakel in de bodem verwijderd waarbij muurwerk bloot kwam te liggen. Aan deze zijde is dezelfde stadsmuur als in ruimte B aangetroffen, waardoor kon worden vastgesteld dat ook hier de dikte van de muur circa 1 meter was. Er was echter nog

11. Tegelwand van een dichtgestorte kelder in Molen de Roos

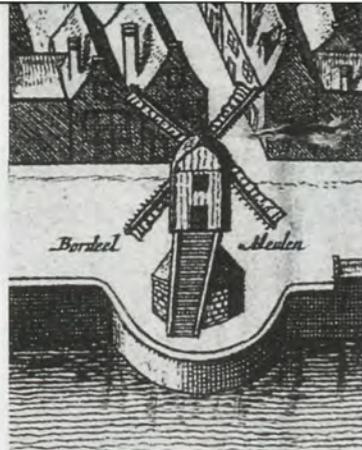

maar een klein stukje van over. Naast deze middeleeuwse resten waren enkele sierstukken van natuursteen hergebruikt in de fundering van het gebouw (afb. 10). Haaks op deze muur stond een ander muurtje uit gele IJsselsteen. Dit moet de zuidmuur van een keldertje zijn geweest, getuige de aangestreeken kalkpleister aan de noordzijde ervan. Het muurtje was incompleet zodat de omvang van deze kelder niet kon worden achterhaald. Het was in elk geval koud tegen de stadsmuur gemetseld.

Bij ontgravingen in ruimte D kwam het restant van een in pandig keldertje aan het licht dat bekleed was met majolica wandtegels (afb. 11). De trap daalde van

12. Poeren van een voorganger van de huidige zeskantige stellingmolen. Deze behoorden tot een ander type molen, de zogenaamde standermolen (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

13. Uitsnede uit de kaart figuratief uit 1675 met de voorganger van Molen de Roos: de Bordeelmolen (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

zuid naar noord af naar een met rode plavuizen beklede vloer waarvan nog een klein deel resteerde. De tegels tonen verschillende taferelen, waaronder veel dieren. Opvallend zijn enkele exotische dieren zoals een olifant en kamelen. De tegels zijn als archeologische vondsten geborgen.

Spectaculair waren de funderingen die binnen de molen zelf (E) tevoorschijn kwamen. Na verwijderen van de betonnen vloer werden de resten van vier rechthoekige poeren zichtbaar die de fundering vormden van een voorganger van Molen de Roos, de zogenaamde Bordeelmolen (afb. 12 & 13). De poeren zijn de zogenaamde *teerlingen* van een standermolen, een type molen waarvan de gehele opbouw naar de wind moest worden gezet, in tegenstelling tot de boven-

Erfgoed Delft Archeologie).

kruiers waarbij alleen de kap met het wickenkruis in het horizontale vlak kan draaien. Deze poeren zijn deels vergraven bij de aanleg van de huidige zeskantige stellingmolen en de restauratie daarvan in de jaren negentig van de vorige eeuw. Ze waren desondanks nog voldoende intact om vast te stellen dat het middelpunt van deze poeren niet in het midden van de huidige molen ligt. Molen de Roos is enkele meters naar het westen verschoven ten opzichte van zijn voorganger. De poeren hebben elk een afmeting van 2,60 m x 1,70 m en waren nog ca. 60 cm hoog. Doordat de funderingen deels vergraven waren, kon worden vastgesteld dat het metselwerk een kleinere, oudere voorganger had ingekapseld. De

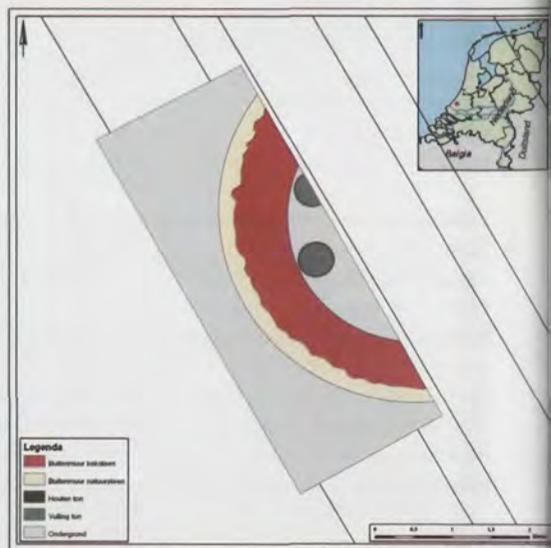
afmetingen hiervan waren 1,60 m x 1,20 m. Er werd geen dateerbaar materiaal aangetroffen maar op basis van de steensoort (21 x 10 x 4,5) zijn de funderingen globaal in de vijftiende eeuw te plaatsen.

Aan de noordzijde (F) werden tenslotte een vloerniveau en enkele lichte muren aangetroffen. Deze sporen lijken ook op een kleine kelder te duiden, mede gezien de aanzet van een trap. Deze resten lagen direct onder het maaiveld en verkeerden in slechte staat van conservering.

Sint Hiëronymustoren

Bij werkzaamheden aan de diepwanden werden onder de inrit van de Phoenix Parkeergarage resten van de Sint Hiëronymustoren aangesneden. De naam Sint Hiëronymustoren is ontleend aan het fraterhuis Sint Hiëronymusdal dat vlak achter deze toren lag. Helaas lag de voorkant van de toren precies in het tracé zodat een relatief groot deel van de toren verwijderd is (afb. 14). Er is daarentegen wel speciale aandacht besteed aan het zo min mogelijk schade toebrengen aan muurwerk dat tussen de diepwanden ligt. Het deel van de fundering dat in de weg lag, werd eerst met boringen losgemaakt van het andere muurwerk. De rest van de toren wordt namelijk bij het uitgraven van de tunnelbak opgegraven en zit nu nog in de bodem.

Een deel van de buitenzijde van de toren was gemetseld met natuursteen. Omdat baksteen bij ijsvorming gemakkelijk kapot gaat, werd het contactpunt van de waterlijn en de muur in natuursteen uitgevoerd. Dit materiaal is veel harder dan baksteen en daardoor beter bestand tegen de schadelijke werking van het ijs. Naast de muur, aan de binnenzijde van de toren, werden twee houten tonnen aangetroffen. Deze waren ingegraven, maar de exacte functie ervan is onduidelijk. Aan de inhoud kon in ieder geval niets worden afgeleid. Waarschijnlijk is het goed mogelijk om het hout van deze tonnen te dateren aan de hand van jaarringonderzoek. Aan de buitenzijde van de toren, in de stadsgracht, werd veel vondstmateriaal aangetroffen, zoals aardewerk, glas en kleipijpen.

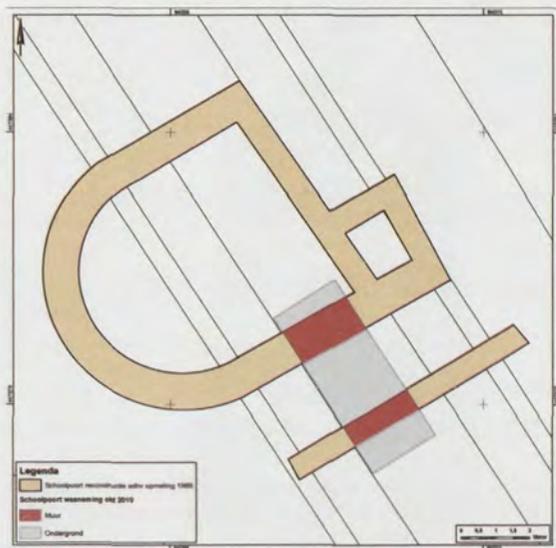

14. Opmeting van de aangetroffen resten van de Sint Hiëronymustoren (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Schoolpoort

Ook bij de aanleg van de diepwanden bij de Schoolstraat werd muurwerk aangetroffen. Dit maakte onderdeel uit van de Schoolpoort. In 1968 zijn de funderingen opgemeten toen ze bloot kwamen te liggen bij de herinrichting van het gebied. Een combinatie van de archeologische opmeting van de muren maakt duidelijk dat de fundering van de Schoolpoort nog redelijk gaaf in de bodem moet zitten (afb. 15). Daarnaast toont het de kwaliteit van de toenmalige landmeter gezien de exacte overeenkomst tussen beide metingen. Ook deze resten zijn eerst met boringen losgemaakt van de overige funderingen,

15. De aangetroffen fundering van de Schoolpoort geprojecteerd op de opmeting uit 1968 (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

zodat het verwijderen van deze muren geen schade toebrengt aan de rest van de sporen (afb. 16). Deze zullen nader archeologisch worden onderzocht op het moment dat de tunnelbak wordt uitgegraven. Ze zitten nu nog in de bodem.

16. Om zo weinig mogelijk muurwerk te verstoren, werden stukken muur die verwijderd moesten worden voor de diepwanden eerst losgezaagd. Op die manier blijft de rest van het muurwerk binnen de tunnel in tact tot het opgegraven kan worden (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

17. De Bagijnnetoren na vrijlegging van de funderingen. De rand met mos geeft het oude maaiveld aan (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Bagijnnetoren

Tenslotte werd binnen en rondom de Bagijnnetoren graafwerk verricht ter voorbereiding van de verplaatsing. Binnen de toren werd een achttiende-eeuws gemetseld riool aangetroffen dat haaks op de Phoenixstraat afwaterde in de stadsbuitengracht. Aan de buitenzijde werden de funderingen voor zover die zichtbaar waren, ingemeten en gefotografeerd. Bij restauratie in de jaren dertig van de vorige eeuw is de toren grondig verbouwd. De fundering aan de achterkant van de toren toonde als enige nog de resten van de middeleeuwse deel van de funderingen. Het vijftiende-eeuwse muurwerk dat hier zichtbaar was, is waarschijnlijk de aanzet van een boogconstructie die toegang gaf tot de begane grond van de toren. Deze was alleen toegankelijk via een doorgang onder het lichaam van de wal door. Deze is in de negentiende eeuw op een lager niveau dichtgezet met ook een boogconstructie. Vanaf de wal zelf waren vroeger de hoger gelegen verdiepingen bereikbaar, maar na ontgraving van de wal moest de ingangspartij gewijzigd worden. Na verplaatsing van de toren zullen de dieper gelegen funderingen blijven zitten tot de tunnelbak wordt ontgraven.

Inventariserend veldonderzoek TenneT-tracé Delft - M. Kerkhof

In opdracht van TenneT TSO B.V. heeft Archeologie Delft een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in het tracé van de 150kV-verbinding Delft. Dit tracé bevindt zich naast het Sint Maartensrechtpad, direct ten zuiden van de woonwijk Tanthof en vormt een aftakking van het nieuwe hoogspanningstracé Randstad. Het onderzoek vond plaats in de Lage Abtswoudsepolder en de Kerkpolder in het buitengebied van Delft en bestond uit een combinatie van boor- en proefsleuven. Het tracé doorsnijdt enkele AMK-terreinen waar zich archeologische resten uit de Romeinse tijd en late middeleeuwen bevinden. Buiten deze terreinen gold een middelhoge tot hoge verwachting voor het aantreffen van resten uit deze perioden.

Op basis van het booronderzoek is aangetoond dat de bodemopbouw in het plangebied nog intact is. Er werden echter geen archeologische indicatoren aangetroffen. Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn twee perceelsgreppels uit de

Romeinse tijd gevonden. Deze sporen sluiten aan bij een groter verkavelingsstelsel dat bekend was op basis van eerder uitgevoerd onderzoek. Tenslotte zijn er twee kleinere perceelsgreppels aangetroffen, die op basis van hun oriëntatie geplaatst kunnen worden binnen het verkavelingsstelsel dat vanaf de middeleeuwen is gevormd (afb.18).

18. Sfeerfoto van de proefsleuven campagne naast het Sint Maartensrechtpad
(Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Pijnacker, hoek Kerkweg, Oostlaan - M. Kerkhof

19. Archeologische begeleiding, met op de voorgrond (en naar boven buigend) de beschoede sloot die de buisplaats heeft begrensd
(Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

In het centrum van Pijnacker wordt een nieuw winkelcentrum met bijbehorende parkeergarage gebouwd. Op historisch kaartmateriaal is op deze locatie bebouwing afgebeeld. Een proefsleuvenonderzoek uit 2006 heeft aangetoond dat grote delen van het plangebied ernstig verstoord waren, maar ook dat in de relatief onverstoorde delen nog veel sporen voorkwamen. Omdat archeologische informatie over het vroegste Pijnacker nog schaars is, werd besloten de civieltechnische graafwerkzaamheden in het meest intacte deel van het plangebied archeologisch te begeleiden.

De begeleiding werd in april 2010 uitgevoerd. In een werkput van circa 50 x 30 meter zijn de nog aanwezige archeologische resten onderzocht en gedocumenteerd. Het merendeel van de aangetroffen sporen houdt verband met de woning, een boerderij, die al bekend was van historisch kaartmateriaal. Van de woning

20. Het
aangetroffen
greppelsysteem
(Foto:
Erfgoed Delft
Archeologie).

zelf zijn nog enkele muurrestanten aangetroffen. Op het erf van de woning zijn drie waterputten en verschillende greppels en kuilen aangetroffen. Het erf werd begrensd door een brede sloot (afb. 19). Deze sloot was gedeeltelijk beschoeid met staakjes en planken, die in tenminste twee fasen zijn aangebracht.

In de binnenste vulling van de beschoeide sloot is zeer veel vondstmateriaal aangetroffen, met name keramiek, maar ook bouwmaterialen, metaal, glas, leer en consumptieafval zoals mosselen en dierlijk bot. Het merendeel van het aangetroffen aardewerk is afkomstig uit de periode 1650-1850. De hoeveelheid materiaal lijkt te bevestigen dat er op de vindplaats maar één huishouden heeft gewoond.

Naast de resten van deze woonplaats uit de Nieuwe Tijd is er in de werkput een stelsel van enkele greppels aangetroffen (afb. 20). Deze greppels zijn ouder dan de bovengenoemde boerderij. De functie van het systeem is voornamelijk onduidelijk. Het is mogelijk dat het verband houdt met landontginning of de constructie van de oudste bewoning op de vindplaats.

Hoogspanningsverbinding Randstad 380kV Zuidring, Delft - J.P. Bakx

Archeologie Delft heeft van TenneT TSO B.V. opdracht gekregen een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven uit te voeren op twee locaties binnen het tracé van de toekomstige ondergrondse hoogspanningsverbinding Randstad 380kV Zuidring tussen Wateringen en Zoetermeer. Deze locaties waren aan de hand van een archeologische bureaustudie geselecteerd en liggen respectievelijk in de gemeenten Delft en Midden-Delfland. Als gevolg van het feit dat de verwerving van de locaties met enige vertraging verloopt, heeft in 2010 alleen

archeologisch onderzoek plaatsgevonden in het Abtswoudsebos te Delft.

Ter hoogte van deze onderzoekslocatie werden sporen uit de Romeinse tijd verwacht. Doel van het onderzoek was om de omvang, complexiteit en waardestelling van de op het terrein aanwezige archeologische sporen en vondsten te bepalen. Aan de hand van deze gegevens kan een strategie worden ontwikkeld hoe verder met deze eventuele archeologische resten moet worden omgegaan, voordat de hoogspanningsverbinding op deze plek wordt gerealiseerd.

Het puttenplan is aangelegd daar waar in de toekomst het noordelijke leidingtracé van de hoogspanningsverbinding wordt ontgraven. Aangezien bij archeologisch onderzoek in de jaren negentig het westelijke deel van deze locatie reeds door middel van een proefsleuf was onderzocht, concentreerde onderhavig onderzoek zich op het oostelijke deel. Over een lengte van 270 m is in totaal circa 495 m² in vijf werkputten onderzocht.

Tijdens het onderzoek zijn enkele greppels en kuilen aangetroffen. Op basis van oriëntatie en opvulling dateren acht greppels en vermoedelijk één kuil/depressie uit de Romeinse tijd. In alle gevallen zijn de sporen uit deze periode opgevuld met een vegetatiehorizont, de zogenaamde woudlaag. Deze donkerblauwe, donkergrijze laag is tijdens het onderzoek bijna overal direct onder de bouwvoor waargenomen. Daar waar deze laag ontbrak is zij opgenomen in de bouwvoor. Zes greppels hebben een noordwest-zuidoost oriëntatie en twee greppels een noordoost-zuidwest oriëntatie. Op basis van de resultaten van het onderzoek dat in de directe omgeving van deze proefsleuven heeft plaatsgevonden, kan worden gesteld dat na extrapolatie van de gegevens vijf greppels te vervolgen zijn aan de noord- en/of zuidzijde van de proefsleuf. Geen enkele van de greppels heeft vondstmateriaal opgeleverd.

De overige vier greppels en twee kuilen dateren mede op basis van keramisch vondstmateriaal uit de Nieuwe Tijd. Geen van de aangetroffen greppels staat afgebeeld op de kaart van Kruikius (1712). Hetgeen betekent dat deze sporen ruim vóór of na de kaartvervaardiging zijn aangelegd.

Samenvattend kan gesteld worden dat er alleen sporen van verkaveling zijn aangetroffen die niet direct te koppelen zijn aan een nederzettingsterrein. Deze verkavelingsporen zijn afdoende gedocumenteerd, zodat binnen het te ontgraven leidingtracé van deze locatie geen nader archeologisch onderzoek nodig is.

Harnaschpolder, Midden-Delfland - J.P. Bakx

De archeologische onderzoeken van de afgelopen jaren in de Harnaschpolder kregen in 2010 een vervolg in het gebied ten noorden van de Woudselaan.

Het Scharnier, Woudselaan

In april is in opdracht van Volker Wessels Vastgoed BV in het oostelijke gedeelte van het ontwikkelingsgebied Het Scharnier nabij Den Hoorn, tegenwoordig Buurtschap Harnas Molen geheten, een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd. Door middel van zes proefsleuven is 760 m² ontgraven en onderzocht.

21. Een blik op de opgraving met op de voorgrond een profiel door de grote greppels die aan de bovenzijde zijn opgevuld met schone grond (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Tijdens het onderzoek zijn op basis van de oriëntatie en opvulling drie verkavelingsporen uit de Romeinse tijd aangetroffen. Na extrapolatie van de gegevens zijn deze sporen te verbinden met greppels en een sloot die bij eerder onderzoek in de directe omgeving van het plangebied zijn vastgelegd. Deze sporen maken onderdeel uit van een hier al eerder aangetoond grootschalig en gefaseerd Romeins verkavelingssysteem dat volgens een vaste regelmaat lijkt te zijn uitgezet.

Achter huisnummer 4 aan de Woudselaan zijn enkele tientallen sporen uit de late middeleeuwen aangetroffen. De sporen bestaan uit (erf)greppels, kuilen en één dierbegraving. Op basis van de sporendichtheid en het vondstmateriaal werd duidelijk dat hier sprake is van een laatmiddeleeuwse woonplaats. De bewoningsperiode van de vindplaats dateert in de dertiende tot en met vijftiende eeuw. Wat betreft de omvang is zowel aan de noord-, oost- en zuidzijde de begrenzing van de woonplaats in kaart gebracht. De westelijke begrenzing van het terrein wordt gevormd door een nog bestaande sloot. Het meeste nederzettingafval in de vorm van aardewerk en dierlijk botmateriaal komt uit de (erf)greppels. Gelet op de resultaten was er ter hoogte van de laatmiddeleeuwse woonplaats sprake van een behoudenswaardige vindplaats. Aangezien voor het totale, te ontwikkelen plangebied behoud in de bodem niet tot de mogelijkheden behoorde, is in overleg met de opdrachtgever beslist dat de behoudenswaardige vindplaats moest worden opgegraven.

In de periode van eind mei tot begin juni is ter hoogte van de laatmiddeleeuwse vindplaats circa 1700 m² door middel van een opgraving onderzocht. Tijdens het onderzoek is onder andere een stelstel van vier parallelle sloten aangetroffen die het nederzettingsterrein in een cirkelvorm hebben omsloten, maar waarvan

een kwart cirkel als gevolg van de huidige topografie kon worden opgegraven. Deze erfgreppels zijn aan de bovenzijde opgevuld met schone grond, zodat ze bij de aanleg van het vlak vaak niet duidelijk zichtbaar waren (afb. 21). Het is nog onduidelijk of deze sloten gelijktijdig dan wel gefaseerd hebben opengelegd. De schone opvulling van de greppels duidt er op dat deze in één keer zijn dichtgegooid. Dit doet vermoeden dat er mogelijk een herindeling van het terrein heeft plaatsgevonden. Aan de zuidoostzijde van het erf lijkt sprake van een toegang tot het erf. Deze toegang wordt naar het zuiden toe aan weerszijden begrensd door een sloot. Eén van deze sloten lijkt na extrapolatie in verbinding te hebben gestaan met een sloot die is aangetroffen ter hoogte van een 150 m zuidelijker gelegen, mogelijk gelijktijdig laatmiddeleeuws erf.

Zowel in de open binnenruimte als daarbuiten zijn meerdere kuilen aangetroffen. Een groot deel daarvan dateert uit dezelfde tijd als het erf, maar een ander deel valt vermoedelijk samen met een latere bewoningsfase die mogelijk verband houdt met een tweetal grote sloten/grachten (circa 5 m) die direct ten oosten van het erf zijn aangetroffen. Uit deze sloten is ook het meeste vondstmateriaal geborgen, zoals vele bakstenen (onder andere kloostermoppen) en aardewerk. Binnen de omgreppeling van de woonplaats zijn geen daadwerkelijke overblijfselen van een plattegrond van een boerderij aangetroffen. Dit heeft vermoedelijk te maken met de methode van funderen. Mogelijk werden de palen op (houten) sloffen geplaatst en werden de buitenwanden op liggende grondbalken gefundeerd. Bij een dergelijke bouwwijze is het niet nodig om de fundering of het gebinte diep in te graven. De sporen die deze bouwmethode in de bodem achterlaat, zijn nihil en voor zover ze er zijn geweest, zijn deze sporen in de bouwvoor opgenomen. Anderzijds is het ook goed mogelijk dat de boerderij zich buiten het opgegraven areaal heeft bevonden. Behalve de vele kuilen zijn ook een waterput en mogelijke mestvaalt op het binnenterrein aangetroffen. De waterput was door het veen tot op een diepte van bijna 5 m uitgegraven.

Onderin waren verticaal houten planken tegen elkaar geplaatst om ervoor te zorgen dat de put niet instortte. De onderste 2 m van de put waren helemaal volgestort met vloeibare mest. Er zijn in de put verder geen vondsten gedaan. Dit in tegenstelling tot de mogelijke mestvaalt waarin onder andere een complete pot van grijs aardewerk was gedeponerd.

Daarnaast zijn verspreid over het terrein nog enkele dierbegravingen aangetroffen. Het vondstmateriaal bestond hoofdzakelijk uit aardewerk, baksteen en bot. De vondst van een ijzeren pijlpunt van een kruisboog mag opmerkelijk genoemd worden (afb. 22).

22. De pijlpunt van een kruisboog en een sleutel (Foto: Erfgoed Delft Archeologie).

Bovenstaande bevindingen, zoals de mogelijke herinrichting van het erf, de brede sloten of mogelijke grachten, de vele bakstenen en ook de vondst van de pijlpunt, lijken te verwijzen naar de aanwezigheid van een begraven hofstad, een omgreppelde of omgrachte woonplaats van een welgeboren familie. Deze is dan gelegen in de jurisdictie Woudharnasch, het gebied dat de graaf van Holland al vrij vroeg aan vertrouwelingen in leen had gegeven. Aan de hand van historische bronnenmateriaal moeten de aparte bezittingen, zoals grafelijke lenen, zijn te achterhalen. Echter de versnippering van de ambachtsrechten en de globaal aangegeven begrenzingen zorgen er voor dat de ligging van de aparte bezittingen moeilijk is vast te stellen. Een apart historisch onderzoek zal ons hier in de toekomst wellicht meer over kunnen vertellen, waarbij sprake kan zijn van een mooie symbiose tussen de archeologische gegevens en het bronnenonderzoek.

Sionsdreef

Medio november 2010 jaar is in opdracht van het Bedrijvenschap HarnaschPolder en de gemeente Midden-Delfland direct ten zuiden van de Afvalwaterzuiveringsinstallatie Haagse Regio (AHR) en ter hoogte van de toekomstige Sionsdreef een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Voor met name het oostelijke deel van het te onderzoeken gebied bestond op basis van een vondstmelding uit de jaren zeventig een hoge verwachting op sporen uit de Romeinse tijd die wellicht onderdeel zouden kunnen uitmaken van het nederzettingsterrein dat tijdens het archeologisch onderzoek voor de realisatie van de AHR is aangetroffen.

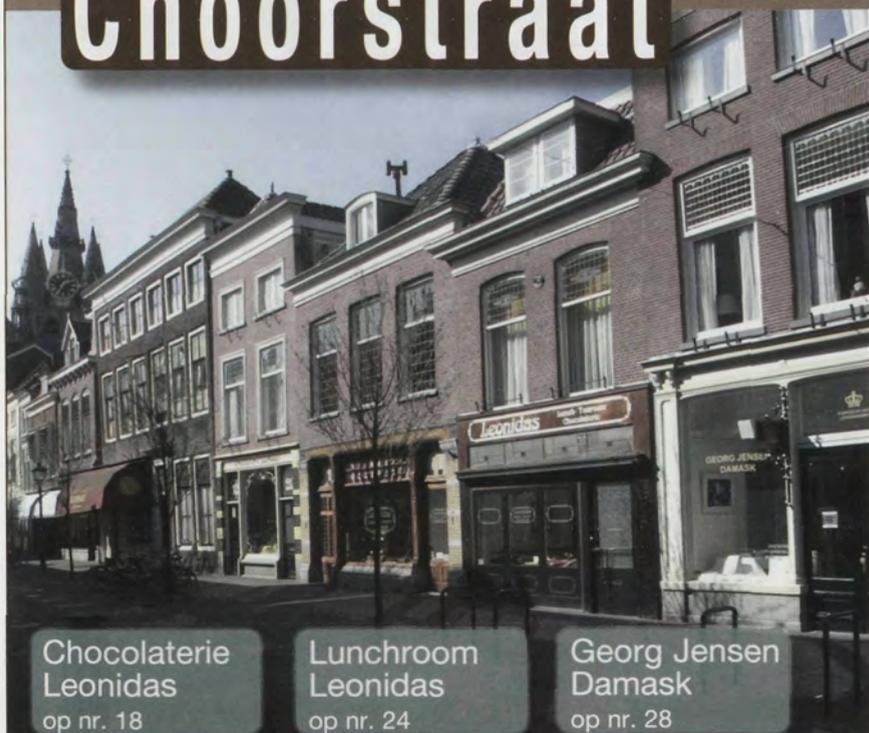
Tijdens het onderzoek zijn 17 werkputten gedocumenteerd met een totale oppervlakte van 970 m². Gedurende de werkzaamheden werd al snel duidelijk dat ter hoogte van het terrein met een hoge verwachting geen sprake was van een nederzetting. Wel zijn er net zoals in de overige delen van het te onderzoeken gebied, Romeinse greppels en sloten aangetroffen die onderdeel uitmaken van het grootschalige verkavelingspatroon dat vóór de Romeinse tijd in de Harnaschpolder is aangetoond. Bijna alle greppels en sloten zijn te verbinden met reeds eerder aangetroffen verkavelingsporen. Daarbij zijn nu wel enkele duidelijke oversnijdingen waargenomen die een fasering in het systeem mogelijk maken. De greppels en sloten bevatten over het algemeen geen vondstmateriaal. Hier en daar zijn slechts enkele scherven Romeins en inheems aardewerk verzameld.

Topzaken

in de

Choorstraat

**Chocolaterie
Leonidas**
op nr. 18

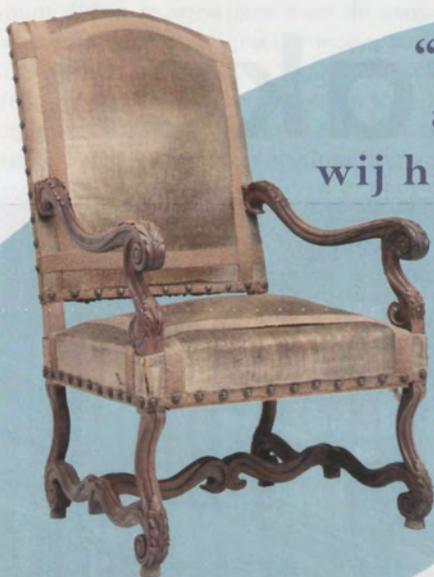
Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2142598

**Lunchroom
Leonidas**
op nr. 24

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
Tel.: 015-2157821

**Georg Jensen
Damask**
op nr. 28

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2159993

“Gefascineerd
aanschouwen
wij het verleden..”

“.. vanuit een
comfortabel
heden.”

Sadatweg 129
2622 PC Delft (Tanthof-west)
015-2850549
na afspraak altijd welkom
www.zorgdrager.eu

Zorgdrager
gezond zitten

Delfiana 2010

Max van Noort

De rubriek *Delfiana* bespreekt aan Delft gerelateerde objecten die in 2010 onder de hamer gekomen zijn, zoals Delftse prenten en schilderijen, boeken, zilver, aardewerk enzovoort. Waar mogelijk is getracht bij de voorwerpen wat meer achtergrondinformatie te verstrekken dan voorheen.

Een Delfts stadsgezicht

*(Foto: Pygmalion
Beeldende Kunst,
Maarssen)*

Na achttien jaar werd er van 23 tot en met 26 september 2010 in het Delftse museum Het Prinsenhof weer een Oude Kunst- en Antiekbeurs gehouden. Pygmalion Beeldende Kunst uit Maarssen had een schitterend olieverf op board in de verkoop van de kunstschilder Waalko Jans Dingemans sr. (1873-1925). Wij zien hier de achterzijde van de huizen van de Markt, de Nieuwe Kerk, de Volders-

gracht met paard-en-wagen, de Kruyersbrug, het bloemenvrouwtje, kortom een en al kleurenpracht. De afmetingen: 38 x 48 cm. Prijsindicatie € 1.000 - € 5.000. Dingemans, veelal senior genoemd ter onderscheiding van zijn zoon die eveneens het beroep van kunstschilder uitoefende, was zeer begaan met het behoud van het Nederlands cultureel erfgoed, zoals de typisch Hollandse landschappen en stadsgezichten. Een ander favoriet onderwerp van deze kunstenaar was het paard. Omdat het schildersleven, zeker een eeuw geleden, een onzeker bestaan vormde, volgde Dingemans vanaf 1892, naast een dagopleiding aan de Academie van Beeldende Kunsten 'Minerva' te Groningen, in de avonduren lessen voor de belastingdienst. Voor deze laatste opleiding was hij toegelaten omdat hij de HBS had bezocht. Hij voltooide beide opleidingen tegelijkertijd. In 1900 vestigde hij zich in het Zeeuwse Aardenburg waar hij ontvanger der directe belastingen werd. Hij huwde in 1903 Henriëtte Numans, een schilderes van hoofdzakelijk bloemstillevens. In 1911 kreeg Dingemans een aanstelling als ontvanger van de Rijksbelastingen voor de buitengemeenten rond Gorinchem, maar hij bleef als schilder actief. Hij exposeerde regelmatig en in die tijd verschenen er verschillende positieve recensies. Dr. P.H. Ritter jr. noemde hem 'een ongewoon krachtig tekentalent' en de criticus J.H. de Bois sprak van 'een welonderlegd en bekwaam schilder'.

De drukke werkzaamheden eisten op den duur hun tol en in 1917 werd Dingemans om gezondheidsredenen afgekeurd. In 1919 keerde hij terug naar Zeeland. Hij bezat in Westerschouwen een huisje waar hij vaak langere tijd met zijn gezin verbleef. Hier wijdde hij zich volledig aan zijn kunst. Lang heeft hij niet van deze vrijheid kunnen genieten want in 1925 overleed hij, slechts 52 jaar oud.

Pygmalion Beeldende Kunst, Langegracht 44, 3601 AJ Maarssen.

Bronnen en literatuur

Versteegh, J.F.M. *Nederland op zijn mooist: het vergeten oeuvre van de schilder Waalko Jans Dingemans sr.*, Kunstpedia 2009 (on-line beschikbaar <http://www.kunstpedia.com/articles/nederland-op-zijn-mooist---het-vergeten-oeuvre-van-de-schilder-waalko-jans-dingemans-sr.html>, geraadpleegd 27 febr. 2011).

Scheen, P.A. *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*. Den Haag: Kunsthandel P.A. Scheen, 1970.

Delftse slaolie en Blauwbaard

Iedereen kent wel het authentieke sprookje van Blauwbaard dat is opgetekend door Charles Perrault in *De sprookjes van Moeder de Gans*. De jonge vrouw van de kasteelheer Blauwbaard mag alle kamers bezoeken op een na. Haar nieuwsgierigheid kan zij echter niet bedwingen. In de verboden kamer vindt zij de dode lichamen van haar voorgangsters en bijna loopt het ook met haar slecht af. Op basis van dit onderwerp maakte Jacques Zon circa 1900 het grote affiche *Moet er nog slaolie wezen* (70 x 179 cm) voor de Delftsche Oliefabriek waarbij

het de vraag is of die beter geslaagd is dan de beroemde Art Nouveau slaolieposter van Toorop uit 1894 (zie *Jaarboek Delfia Batavorum* 1996, blz. 99, en 2008, blz. 168-169). De poster van Jacques Zon is een eerlijk en betrouwbaar ontwerp, maar over het effect kan men op zijn minst de nodige twijfels hebben. De ontwerper blijkt de geschiedenis van Blauwbaard in gedachten te hebben gehad en heeft hiervan de laatste en belangrijkste gebeurtenis weergegeven. De wanhoop van Blauwbaards ongelukkige jonge vrouw wordt in dit geval veroorzaakt doordat zij een fles slaolie heeft gebroken en zuster Anna, hoog op de kantelen van het indrukwekkende kasteel, ziet in de verte haar redders op hun paarden al naderen met hoog opgeheven de begeerde fles slaolie! Critici vonden destijds deze quasi-middeleeuwse afbeelding, die weinig of niets zei over het aangeprezen product, voornamelijk koddig.

Het affiche werd aangeboden op de veiling van 29 mei 2010 te Hoorn bij Van Sabben Auctions tegen een richtprijs van tussen de € 3.500 en € 5.000. Maar dit bleek te hoog gegrepen. Niet verkocht derhalve.

Vermeldenswaard is dat Jacob Abraham (Jacques) Zon (Den Haag 1872 - Den Haag 1932) een tamelijk bekend schilder, tekenaar en lithograaf was die vooral ontwerpen voor reclames maakte. Zijn opleiding had hij genoten aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag, de Tekenaadademie in Antwerpen en hij deed praktijkervaring op in het atelier van de Parijse schilder Ferdinand-Anne Cormond. In 1897 woonde hij in Brussel. Zoals veel kunstbroeders maakte hij studiereizen naar Frankrijk en Italië. Tenslotte was hij lid van Arti et Amicitiae te Amsterdam.

Van Sabben Auctions, Appelsteeg 1, 1621 BD Hoorn, 29 mei 2010.

Literatuur

Dooijes, D., en P. Brattinga, *A history of the Dutch poster 1890-1960*. Amsterdam: Scheltema & Holkema, 1968.

Scheen, P.A. *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*. Den Haag: Kunsthandel P.A. Scheen, 1970.

(Foto: Van Sabben Auctions, Hoorn)

Een vermaaklijk reisje door Zuid Holland

(Foto: René van der Krogt)

Voluit is de titel van dit uiterst zeldzame boekje *Vermaaklijk reisje van een gezelschap Heeren en Juffrouwen door Zuid Holland*. Het kwam op 21 september 2010 onder de hamer bij veilinghuis De Eland in Diemen met een richtprijs tussen de € 200 en € 300. Het formaat is klein (ongeveer 10 x 16 cm) en het bevat twaalf alleraardigste prentjes door K.F. Bendorp op een totaal van 212 pagina's. Zeventien pagina's zijn gewijd aan de tocht per trekschuit van Rotterdam naar Delft en geven zowaar ook nog enige informatie over onze prinsstad.

J.B. Elwe gaf het boekje in 1789 uit, maar van de schrijver was en is geen spoor te bekennen, zelfs bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag niet. Wat is namelijk het geval? De autoriteiten hadden het boekje verboden omdat er hier en daar voor die tijd wat gewaagde taferelen werden beschreven en bovendien was de inhoud anti-orangistisch met als gevolg dat er nu nog maar enkele (universiteits)bibliotheeken zijn die een exemplaar bezitten.

Een aantal heren had er met hun dames te laat aan gedacht de roef van de schuit in Rotterdam te bespreken waardoor er bij het instappen al een dame en een heer in deze ruimte aanwezig waren. 'Wij vonden het juffertje, dat van een bevallig voorkomen was, in de armen van den heer, een jongeling, die naast haar zat; zij zat met haar hoofd op zijne borst, en ontving eene menigte kuschjes, die zij in geen minderen getale terug gaf; vóór het verliefde paar stonden eenige fleschen wijn, waarvan zij reeds gedronken hadden, benevens een twee à drie ponds zak met banket: de bezigheid waarmede het jonge paar zig onledig hield. Het duurde niet lang of de heeren werd een glaasje wijn, en de dames een stukje banket aangeboden; beide werden geweigerd. Maar vooral het dametje ging voort het ééne glaasje voor, en het andere na, naar binnen te jagen; en de wijze waarop de dame zulks verrichtte, gaf duidelijk te kennen dat het een vrouwtje van de laagste soort moest weezen.'

Het verhaal krijgt na een aantal pagina's zijn ontknoping als een van de heren te-

Den volgenden dag, bragten wij door met het bezichtigen der stad en de openbaare gebouwen; onze geleider vergat bovenal niet het graf der Prinsen van Orange; 't Prinsenhof, en in één der muuren van 't zelve de tekens van den schoot, waarmede WILLEM DE EERSTE door BALTHAZAR GERARD, 'in dit hof omgebragt is; wij bezagen ook 't graf van den beroemden HUGO DE GROOT, enz.; de ligging der stad behaagde ons by uitnemendheid, en wij zouden dezelve zekerlijk niet zonder tegenzin verlaaten hebben, had ons niet het volgende geval bejegend.

Wij sliepen allen op een zelfde kamer; begaven ons, als den avond te voeren, vrolijk en vergenoegd naar bed, en sliepen gerustlijk in; dan, omtrent ten twee ure in de nacht, riep mevrouw LOUISE, of

Q 3

gen zijn vrouw zegt: 'Zie daar Marianne, daar is nu de allemans hoer, die onze neef L.... in haare strikken gelokt had, en bezig was hem te plunderen. Wij zullen het dametje de les leezen: gij zult den juwelen ring dien gij aan uw vinger hebt afdoen want het is een ring van mijn neef die ik hem bij gelegenheid van zijn agttiende verjaardag geschonken heb. Het vloekende en schuimbekkende juffertje zweeg voor een tel, waar-schijnlijk van vermoedheid, want zij hijgde als een afge-reeden postpaard.'

Uiteindelijk arriveert men in Delft. 'De eerste avond dien wij te Delft doorbragten was de aangenaamste dien wij op onze geheele reis doorge-bragt hebben; 't was vollen maan met een helderen hemel, en een zoel windeken verfrischte de lucht, die op den afgeloopen dag door den hoogen graad van warmte, eenigzins drukkend geweest was, wij deden daarna eene verrukkelijke wandeling. Den volgenden dag bragten wij

door met het bezichtigen der stad en de openbaare gebouwen; onze geleider vergat bovenal niet het graf der Prinsen van Orange; 't Prinsenhof, en in één der muren van 't zelve de tekens van den schoot, waarmede Willem de Eerste door Balthazar Gerard in dit hof omgebragt is; wij bezagen ook 't graf van den beroemden Hugo de Groot, enz. en de ligging der stad behaagde ons bij uitnemendheid.'

Het boekje verwisselde van eigenaar tegen de prijs van €400 exclusief 29% veilingkosten.

Veilinghuis De Eland, Weesperstraat 110, 1112 AP Diemen.

'Dan liever de lucht in'

Vrijwel iedereen kent deze laatste woorden die Jan van Speijk (1802-1831) op 5 februari 1831 uitgesproken zou hebben toen hij zijn, in de Schelde bij Antwerpen varende, kanonneerboot opblies op het moment dat Belgische opstandelingen zijn schip dreigden te enteren.

Het was tussen Nederland en België een roerige periode die een half jaar later zijn beslag kreeg in de Tiendaagse Veldtocht. Op die bewuste dag had Van Speijk opdracht gekregen naar Oosterweel te varen om scheepsladingen te controleren, zoals zovele malen die winter, maar een harde noordwestenwind en een slecht werkend anker hadden de kleine kanonneerboot naar de oever van de Schelde gedreven. Het verhaal gaat dat Van Speijk een brandende lont in een

(Foto: veilinghuis Christie's, Amsterdam)

vat buskruit stak, waardoor zijn schip ontplofte en waarbij 28 van de 31 bemanningsleden, waaronder Van Speijk zelf en een onbekend aantal Antwerpenaars het leven lieten. Een dag voor zijn dood had hij zijn overjas aan zijn bemanningslid De Gelder gegeven die naar het Zeeuwse Fort Bath zou reizen. Na de ramp begreep De Gelder dat hij letterlijk historie in handen had. Hij knipte een donkergroene reep vilt uit de jas en bevestigde deze met twee lakzegels op een brief waarin hij de geschiedenis van het bijzondere stukje stof vastlegde.

Sinds een aantal jaren is Paul Buyse verzamelaar van alles wat met Van Speijk te maken heeft. Hij is een Amsterdamse sloepenbouwer en voor een richtprijs tus-

sen de € 300 en € 400 wilde hij op 22 september 2010 bij het Amsterdamse veilinghuis Christie's wel een bod uitbrengen. Maar dat wilde het Delftse studentenhuus Jan van Speijk aan de Trompetstraat 19 ook wel. De bewoners hadden nogal wat oud-huisgenoten aangeschreven en met een oorlogskas van wel € 700 toog men naar het veilinghuis. Maar er mag dan recessie zijn, ook in de vaarwereld, tegen het finale bod van € 5.000 van de sloepenbouwer was niemand opgewassen. 'Het stukje jas laat ik inlijsten en krijgt een mooi plekje op de werf'.

Het Delftse studentenhuus Jan van Speijk bestaat ongeveer vijftieng jaar en is, zoals eerder vermeld, gevestigd aan de Trompetstraat waarvan de stadsbeschrijver Van Bleywijck in 1667 als verklaring van de naam opgaf dat er op de hoek een trompetter woonde die zijn instrument als uithangteken aan zijn huus had gehangen. De liederen uit 1831 van de vermeende heldendaad van Jan van Speijk worden op gezette tijden door de bewoners van het studentenhuus nog steeds met eerbied bezongen, maar zij vertonen hun vocale kunsten ook in hun sociëteit CSR (Civitas Studiosorum Reformatorum) aan het Oude Delft 9 en bij andere gelegenheden, bijvoorbeeld aan de kade van Antwerpen en wanneer een van de huusgenoten in het huwelijk treedt. Aardig is nog te weten dat bij Koninklijk Besluit nr. 81 van 11 februari 1831 door koning Willem I is bepaald dat er altijd een schip bij de Koninklijke Marine zal varen dat Van Speijk heet. De studenten zijn eveneens geïnviteerd bij het Koninklijk Instituut voor de Marine in Den Helder waar voor het hoofdgebouw de zogenaamde Van Speijk-mast staat. Dendrochronologisch onderzoek in 1994 bracht aan het licht dat deze mast van Amerikaans grenen is en dat in 1831 hier nog geen Amerikaans grenen beschikbaar was. Ooit heeft hier wel de 'echte' mast gestaan waarvan de echtheid in een proces verbaal in 1832 werd vastgelegd en om de mast te kenmerken zijn toen aan boven- en onderzijde een uitholling gemaakt en daarin een zegel aangebracht. Overigens zijn die bij de recente onderhoudsbeurten niet teruggevonden. Hoe het ook zij, de mast in de voortuin van het KIM zal toch altijd de Van Speijk-mast worden genoemd, zeker zolang niet onomstotelijk is vastgesteld dat hij het niet is.

Onze stadgenoten houden op alle mogelijke en ludieke manieren de geschiedenis levend aan deze zeeman die wij eigenlijk alleen maar kennen van de in de aanhef genoemde zin: 'Dan liever de lucht in.'

Veilinghuis Christie's, Amsterdam, 22 september 2010.

Literatuur en bronnen

Mondelinge informatie bewoners Delfts studentenhuus Jan van Speijk.

Acda, G.M.W., et al, *Het instituut: Honderdzeventig jaar opleiding tot marineofficier 1829-1999*. Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2000.

Krogt, Peter van der. *Straatnamen van Delft*. Delft: Gemeentearchief, 2000.

Rovers, F. 'Dan liever de lucht in!': *Jan van Speijk en de Belgische Opstand*. Hilversum: Verloren, 2000.

Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek

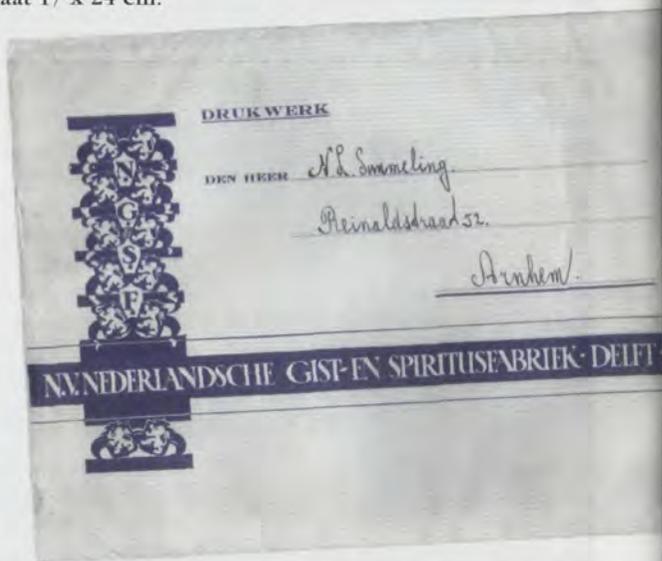
Bij Zwiggelaar Auctions in Amsterdam kwam op 1 november 2010 onder de hamer een reclamedrukwerk van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek, daterend van rond 1933 en bestaande uit 16 dubbelzijdig bedrukte bladzijden, die aaneen geniet zijn. In de catalogus wordt gesproken over 32 pagina's, waarvan vele met foto's. Formaat 17 x 24 cm.

Heel bijzonder is de aanwezigheid van de originele envelop waarop de naam van den heer N.L. Sommeling, Arnhem. Richtprijs: € 50-80.

De reclamebrochure bevat foto's en teksten van bijvoorbeeld het ketelhuis, de elektriciteitscentrale, de graansilo's, de proefbakkerij, maar wij beperken ons hier tot het kernthema gist en spiritus en wat daarmee samenhangt.

Gist, zo lezen wij, is niets meer dan een eencellige schimmel die met het blote oog onzichtbaar is (1 kilogram bevat er ongeveer 12 biljoen) en die zich onder bepaalde omstandigheden door afsplitsing van nieuwe cellen vermeerdert. De meest geschikte voedingsstoffen voor de gistbereiding werden van oudsher uit verschillende graansoorten verkregen als gerst en mais. In 1885 werd de merknaam Koningsgist al geregistreerd. De niet afgescheiden graanresten evenals enige na de gisting overgebleven opgeloste graanbestanddelen vormden een waardevol veevoeder: de spoeling. Bij onvoldoende afzet in de zomer werd deze 'natte' spoeling in halfnatte vorm verkocht als bostel, soms geheel gedroogd, in zakken afgewogen en als droogvoer opgeslagen voor verkoop in binnen- en buitenland. Als bijproduct werd alcohol gewonnen, bestemd voor technische, medicinale en consumptiedoeleinden.

De gist zoals die vroeger werd gebruikt, bestaat nog steeds in klein- en grootverpakkingen, zij het dat deze vormen minder worden toegepast doordat de Gistfabriek er al meer dan 25 jaar geleden in slaagde met behulp van enzymtechnologie een droge gist te ontwikkelen onder de naam Fermipan, die wereldwijd wordt gebruikt. DSM, die de Gistfabriek in 1998 overnam, verkocht de bakkerijactiviteiten in 2005 aan Associated British Foods die op haar beurt een breed scala van producten onderbracht bij de onderneming AB Mauri.

De brochure werd afgehamerd op € 70 exclusief veilingkosten.

Veilinghuis Zwiggelaar Auctions, Groningen/Amsterdam, 1 november 2010.

Literatuur en bronnen

Informatie AB/MAURI Benelux, <http://www.abmauri.nl>.

De Sigaren- en Tabaksfabriek A. Hillen

De afgebeelde honderd jaar oude wisselbrief trof de samensteller van deze rubriek aan op een internetveiling en hij was zo gecharmeerd van het fraaie briefhoofd dat onmiddellijk tot aanschaf werd overgegaan. Temeer daar het hier een Delfts bedrijf betrof dat Gerrit Hillen in 1770 stichtte aan het Oude Delft, hoek Pepersteeg. Van de gemeente Delft kreeg Hillen echter pas in 1772 toestemming om zijn producten te verkopen, maar op alle briefhoofden en rekeningen staat niettemin: opgericht in 1770. Het 150-jarig jubileum werd evenwel gevierd in 1922; toen werd dus de datum van de verkregen toestemming aangehouden en niet die van de oprichting.

Gerrit Hillen, de oprichter van de fabriek, stond bij zijn overlijden in 1805 bij aardig wat leveranciers in het krijt. Het was zijn zoon Albertus (1774-1834), die de zaak vanuit een diep dal weer omhoog heeft gestuwd en van nieuwe impulsen heeft voorzien. Naar hem is het bedrijf genoemd. De Franse overheersing zette de ontwikkeling tijdelijk op een laag pitje, maar nadat in 1813 de onafhankelijkheid was herkregen, werd tot grote opluchting van Albertus Hillen en onder

NAAML VENN. **A. HILLEN'S** Sigaren-en Tabaksfabriek

GEVESTIGD SEDERT 1870

T. A. HILLEN
TELEFOON N° 87

A. B. C. CODE 4° & 5° EDITIE
IN GEBRUIK

Delft

25 April 1911.

B.

Nederlandsche Handelmaatschappij

Amsterdam.

B26

Mijne Heeren,

Wij hebben het genoegen U hierbij de documenten over onze
verscheppingen per S.S. „O p t i r.“ te doen toekomen, bestaande uit connossementen
in triplo, polissen en wissels:

1)- 8659 **B.G.S.** # 2050 = 1 kist sigaren

Batavia

uit te leveren aan Gan Tjaj Seng, Weltevreden tegen acceptatie van bijgaanden € m/z
wissel ad f. 132,70. Op dezelfde eene kwitantie ad f. 25 ter betaling aan te bieden
op den vervaldag van den wissel;

2)- 8701 **B.G.S.** # 2052 = 1 kist sigaren

Semarang

uit te leveren aan H. J. Nijland te Toeban tegen acceptatie van bijgaanden € m/z wissel
ad f. 140,79. Op dezelfde eene kwitantie ad f. 25 (zie boven).

Hoogachtend,

N. 9790. Naaml. Venn. A. HILLEN'S
Sigaren- en Tabaksfabriek.

J. J. Hillen

bijlagen
AANGETEKEND.

Zie ook blz. 75.

gejuich van het gehele personeel het verplichte Franse schild vervangen door dat van het *Rode Anker*, de naam van de winkel en van het bedrijfspand. Die naam werd het grote handelsmerk. De zaken liepen goed. Nieuwe bedrijfspanden in de Pepersteeg werden aangekocht en de sigaren vonden hun weg over het gehele land.

De grote bloeiperiode begint onder leiding van Martinus Hioolen (1834-1905) wanneer die met financiële steun van zijn oom Willem de firma kan overnemen. Hij was het die een netwerk van eigen winkels opzette waardoor Hillen een ijzersterke binnenlandse positie kon opbouwen. Meer dan honderd jaar geleden had Hillen in zijn Haagse vestiging aan de Hoogstraat nr. 1 al een speciale Havanakelder die vele malen groter was dan de klimaatruimtes van een aantal huidige gerenommeerde sigarenwinkels in het land.

Van de zonen van Martinus Hioolen was het uiteindelijk Cornelis Nicolaas Johannes (1873-1947) die het werk van zijn vader voortzette en uitbreidde. Onder zijn leiding braken de echte gloriejaren aan. De toch al forse panden aan de Pepersteeg werden veel te klein en dus werd een nieuw pand gebouwd langs de spoorlijn Rotterdam-Delft aan de Crommelinlaan. De opening vond plaats op 6 september 1909 en wie het briefhoofd aandachtig bestudeert, ziet hoe groot het pand eigenlijk wel was. Er werkten toen vijfhonderd mensen waarvan tweehonderd sigarenmakers.

Hioolen betaalde zijn sigarenmakers een voor die tijd hoog salaris waardoor er voor hen geen noodzaak bestond om na werktijd te gaan bijverdienen. Maar zoals elk bedrijf kende ook Hillen zijn *ups* en *downs*. In de Eerste Wereldoorlog kondigde Duitsland een in- en doorvoerverbod af op sigaren en in 1921 trad de tabaksaccijnswet in werking. Vele sigarenmakers zaten werkloos thuis en begonnen heimelijk wat huisnijverheid. Toen bovendien via een landelijke staking een kortere 45-urige werkweek werd afgedwongen, betekende dat een lagere productie waarbij de hogere salariëring voor de sigarenmakers bovendien een extra strop betekende. Toch werd er in 1922 nog feest gevierd vanwege het 150-jarig bestaan en met de aanschaf van moderne Amerikaanse machines hoopte men met de fabricage van vooral goedkope sigaren de concurrentie het hoofd te kunnen bieden. De directie probeerde werkelijk van alles om de verliezen te beperken. Maar achteraf was het misschien een combinatie van factoren: crisistijd, goedkope sigaren waaraan de rokers (te) hard moesten trekken om er de brand in te houden. Ook de opkomst van de concurrerende sigaret speelde natuurlijk een rol. Men verloor zienderogen marktaandeel en wat je kwijt bent, win je niet gemakkelijk meer terug. Een groot deel van de nog overgebleven zestig winkels moest worden opgeheven. We zitten al in de jaren dertig van de vorige eeuw toen duidelijk werd dat het einde van een van de meest bekende Delftse ondernemingen naderbij kwam. Surseance van betaling werd aangevraagd en in juni 1937 beëindigd, waarna liquidatie volgde. Na de liquidatie is het fabrieksgebouw opgekocht door de firma F.W. Braat. In 1972 brandde het toen reeds vervallen pand geheel af.

De aanschaf van de wisselbrief bedroeg € 13,43 exclusief kosten.

Bron

Deze tekst is voor een groot gedeelte een vrijwel letterlijke weergave van de studie van ons lid Louis F.J.R. Bracco Gartner, *De geschiedenis van de Delftse tabaksnijverheid en de historie van de oudste sigarenfabriek A. Hillen* (Delft: Gemeente Musea Delft en Louis F.J.R. Bracco Gartner, 2000).

Een begerenswaardige vaas

Soms wordt er wel eens een kunstvoorwerp geveild waarvan je denkt 'tja dat zou bij mij thuis ook niet misstaan.' In dit geval geen vaas uit bijvoorbeeld de Mingperiode, maar gewoon van de Koninklijke Porceleyne Fles. Toch bijzonder, want de maker was niemand minder dan H.J. (Henk) Tieman (1921-2001), een begenadigd kunstenaar bij de 'Fles'. Deze vaas van 19 cm hoog werd bij het Haagse Venduehuis der Notarissen in de halfjaarlijkse Kunst- en Antiekveiling van november 2010 aangeboden met de beschrijving 'Een Nieuw Delfts aardewerk vaas jaren '60, gemerkt De Porceleyne Fles, ontwerp Henk Tieman, balustervormig model met een ruw mat glazuur en met een ingegrift decor van gestileerde vogels en planten in bruine, groene en blauwe tinten.' Richtprijs € 250-€ 350.

Tieman volgde zijn opleiding aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Hij was een leerling van Oswald Wenckebach (beeldhouwen) en Frits Eschauzier (decoratieve kunst) aan de TH Delft.

Al op jonge leeftijd ving zijn loopbaan aan op de afdeling Bouwaardewerk. Deze afdeling maakte na de Tweede Wereldoorlog een enorme groei door vanwege de toenemende belangstelling voor de monumentale kunst in de architectuur. Hij ontwierp en produceerde op grote schaal keramiek voor talloze gebouwen in heel Nederland. Veel van die gebouwen zijn inmiddels gesloopt en je vraagt je wel eens af wat er met die aan de gevels ingemetselde of vastgenagelde kunst is gebeurd. Gesteld kan worden dat Tieman een allround kunstenaar was. Hij was keramist, beeldhouwer, tekenaar, vervaardiger van mozaïek en glasschilder. Van dit laatste was er tot 2007 een mooi voorbeeld aanwezig in de Openbare Bibliotheek DOK te Delft. Na de verhuizing naar een nieuw gebouw bleek het kleurrijke kunstwerk *Met de vliegende boeken* niet in het zojuist gereedgekomen onderkomen te passen. Uiteindelijk vond het een schitterende plek in de Tresor Leeszaal van de bibliotheek van de TU Delft. Trouwens: als u in het winkelcentrum Poptahof Zuid/Voorhof bent en u ziet ter hoogte van Blokker het alleraar-

(Foto: Eduard van der Worp)

digste bronzen beeldje uit 1967 van twee-haasje-over spelende kinderen, weet dan dat ook dit gemaakt is door Henk Tieman.

In het dagblad *Het Vrije Volk* van 1 november 1966 stond een interview met hem waarvan hier een klein citaat: 'Het bakken van geglazuurde klei is zo'n beetje toto spelen: je begint eraan en je moet maar afwachten wat er van komt. Als het bakproces afgelopen is, zou je direct de oven open willen doen om te zien hoe het is geworden, maar dat kan niet. Je zou letterlijk en figuurlijk je vingers branden: de oven is nog gloeiend heet en een stroom koude lucht zou de klei doen barsten.'

Zijn de vazen die hij met zorg draaide en meestal versierde met abstracte of figuratieve tekeningen nu om te gebruiken of om bekeken te worden? De geschiedenis van de keramiek toont duidelijk aan, dat de mens, ook de prehistorische mens, zijn gebruiksvoorwerpen van aardewerk altijd versierde om er beschouwend mee om te gaan.

De opbrengst was uiteindelijk € 400 wat inclusief 27,5% opgeld neerkwam op € 510. Aardig in dit verband is het te weten dat bij een expositie in 1957 te Hilversum een vaas van hem, ook van die hoogte maar zonder nadere aanduiding, omgerekend € 29,50 moest kosten.

Venduehuis der Notarissen, Den Haag, november 2010.

Literatuur en bronnen

Archief Porceleyne Fles in Gemeentearchief Delft, leggers 830-840 en 864-868.

Dagblad Het Vrije Volk, 1 november 1966.

Galema, Wijnand, *Goede Sier Gemaakt: monumentale kunst in Den Haag Zuidwest, 1945-1970.* Den Haag: De Nieuwe Haagsche, 2008.

Scheen, P.A. *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950.* Den Haag: Kunsthandel P.A. Scheen, 1970.

Rectificatie

Bij de foto behorende bij het artikel in het *Jaarboek 2009* 'Een gekleurde Delftse cloisonné tegel' op pagina 207 diende te staan: (Foto: *Het Vendu Notarisbuis Rotterdam*)

Hoogheemraadschap van Delfland

Het hoogheemraadschap van Delfland werd in 1289 gesticht door graaf Floris V. Het gebied wordt in het westen tussen Hoek van Holland en 's-Gravenhage begrensd door de Noordzee, in het noorden tussen 's-Gravenhage en Zoetermeer door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Rijnland en in het oosten resp. zuidoosten door de landscheiding met het hoogheemraadschap van Schieland en de Schie en in het zuiden door de Nieuwe Waterweg en het Scheur. Vanouds heeft het schap de zorg voor de buitenwaterkering, sinds 1977 ook voor de binnenwaterkeringen en de zorg voor het waterbeheer in de boezem. In het laatste kwart van de 20^e eeuw is aan deze taken nog de waterzuivering toegevoegd.

Archief

Bij het archief van het hoogheemraadschap worden de archieven van het hoogheemraadschap en zijn rechtsvoorgangers, de polders, bewaard. In deze archieven treft u naast informatie over waterstaatswerken ook geografische- en genealogische gegevens aan. Aangezien het hoogheemraadschap tot de overheid behoort, is op deze archieven de archiefwetgeving van toepassing waardoor zij grotendeels openbaar zijn en kosteloos door belangstellenden kunnen worden geraadpleegd. Een bijzonder onderdeel van de archieven vormen de kaarten en tekeningen. Naast 16^e eeuwse kaarten kunt u ook kaarten uit het laatste kwart van de 20^e eeuw raadplegen.

Hoogheemraadschap van Delfland

Bibliotheek en foto's

De bibliotheek bevat circa 7000 titels. Onderwerpen zijn het beheersgebied en de geschiedenis van Delfland en de waterstaat in het algemeen. Naast 17^e eeuwse werken kunt u hier ook recent materiaal aantreffen. De catalogus van de bibliotheek is met behulp van een computer te raadplegen. Tevens beschikt het hoogheemraadschap over een collectie van c. 3000 foto's betreffende onderdelen van de taakuitoefening, uiteenlopend van personen tot gemalen.

Waar en wanneer

De ingang van het hoogheemraadschap is te vinden aan de Phoenixstraat 32. Het archief is geopend van maandag tot en met vrijdag. De openingstijden zijn 9.30 tot 12.15 en van 13.30 tot 16.30 uur. Bezoek bij voorkeur na voorafgaande afspraak. Op diensten, zoals het laten verrichten van onderzoek en het verstrekken van kopieën zijn de geldende tarieven van de Legesverordening van Delfland van toepassing.

Hoogheemraadschap van Delfland

Fred Nijs Fotografie

**PORTRET-, REPORTAGE-
EN BEDRIJFSFOTOGRAFIE
COMMERCIEËLE FOTOGRAFISCHE
ILLUSTRATIES
BRUIDSREPORTAGES
EIGEN STUDIO**

Mobiel: 06 558 171 57

Privé: 015 261 44 16

Voor bruidsreportage's:

Fred Nijs Junior: 06 557 252 29

Nieuwe straatnamen in Delft 2010

Peter van der Krogt

In 2010 zijn verdere namen vastgesteld voor het deelgebied Voordijkshoorn, tussen de Hoornse Hof en de Dijkshoornseweg, voor de nieuwbouw aan het Poptahof-Zuid en enkele andere namen. De namen in de Hoornse Hof betreffen kastypen, die in het Poptahof werelderfgoed.

De Commissie Straatnaamgeving was in 2010 als volgt samengesteld: Voorzitter: Bas Verkerk; leden: René Dings, Peter van der Krogt, Gerrit Verhoeven en Bas van der Wulp; secretaris: Marc-Jan de Bruijn.

Straatnaamgeving Hoornse Hof

Voor een deel van de straatnamen in de Harnaschpolder is aansluiting gezocht bij thema's als 'glastuinbouw', 'Westland' en 'het licht van Delft'. Het leek de commissie daarom passend om voor de straatnamen gebruik te maken van de aanduidingen voor de verschillende soorten kassen die de laatste 150 jaar in deze regio in gebruik zijn geweest.

Van 1850 tot 1940 was de druif het belangrijkste Westlandse product dat in de kassen werd gekweekt. In de beeldvorming naar het publiek toe stond het Westland dan ook synoniem voor 'druivenland'. In het Westland bouwden de tuinders tot 1880 zogenaamde **druivenmuren** om het gevoelige gewas te beschermen tegen gure winden. Die bescherming was niet voldoende. Later probeerde men de teelt veilig te stellen door het plaatsen van '**schietramen**' tegen de muur. Rond 1890 kwamen de '**lessenaars**': een halve kas met luchtramen tegen een muur. Maar de tuinder kon er niet rechtop in staan. Daarom werd deze zogeheten lessenaar verhoogd. Zo ontstond de **kopkas**. Van onze zuiderburen werd de eerste 'echte kas' afgekeken, een geheel glazen huis, aangeduid als **serre**. De stenen muur was verdwenen.

Net voor de eeuwwisseling ontstonden de eerste verwarmde kassen. Hierdoor konden ook andere producten worden gekweekt. In 1950 telde het Westland bijna 1.300 hectare glas, waarvan 20 procent werd verwarmd. De **druivenserre** was inmiddels opgevolgd door het **warenhuis**, een kas met loodrechte gevels. Hierdoor konden veel grotere kassen worden gebouwd.

Tot 1960 werd nog op grote schaal gebruik gemaakt van platglas of platte **broeibakken**. De bakken werden afgedekt met **eenruiters** of Lentse ramen. Platglas wordt nu bijna alleen nog door volkstuinters en hobbyisten gebruikt.

Tegenwoordig zijn er kassen in allerlei soorten en maten. Standaard is de **Venlokas** (of **traliESPantkas**). Minder algemeen is de zogenaamde **breedkapper** (of **breedkapkas**), een bredere en hogere kas. Nieuw is de gesloten kas, een zeer energiezuinig en efficiënte kas zonder luchtramen.

Breedkapper

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

De breedkapper is een kas met een hoge en brede kap. Ze worden gebruikt voor het kweken van potplanten en rozen.

Busplein

Besl. B&W 25 mei 2010

Het tijdelijke busstation 'achter' het station zal geruime tijd in functie zijn en het was daarom noodzakelijk er een officiële naam aan te geven.

Druivenmuur

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

Gemetselde muur die druiven tegen de westenwind moest beschermen. Vroeger, toen de glastuinbouw nog in de kinderschoenen stond, waren er veel van deze druivenmuren in het Westland en werden er met succes druiven geteeld.

Druivenmuur (Foto: Anne-Marie van Noort, zie ook Jaarboek 2009, blz. 13).

Eenruiter

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

Broeibak met één ruit. Rijen met eenruiters werden ook wel platglas genoemd.

Kniekas

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

De Westlandse kniekas met schuin staande onderste ruiten, die vooral geschikt was voor het telen van druiven.

Eenruiter (archief fam. Van der Krogt).

Nijverheidsdwarsstraat

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

Een nieuwe zijstraat van de Nijverheidstraat.

Nijverheidsplein

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

Nieuw plein bij de Nijverheidstraat.

Oudelaanmolenslootpad

Besl. B&W 28 september 2010

Wippolder (28)

Het pad naar de IJsmestertunnel - de fietstunnel onder de A13 - loopt langs de Oudelaanmolensloot. De naam is het resultaat van een prijsvraag.

Pad van Troje

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

De stad Troje was lange tijd alleen bekend uit verhalen uit de Griekse mythologie, voornamelijk de heldendichten van Homerus. Heinrich Schliemann wordt algemeen gezien als de archeoloog die Troje in 1870 'gevonden' heeft in de buurt van de Turkse stad Hissarlik. Archeologisch Troje staat sedert 1998 op de UNESCO-werelderfgoedlijst.

Palmyraplaats

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

Palmyra of Tadmur, bijgenaamd Stad van Duizend Zuilen, was een oase in de Syrische woestijn gelegen op de zijderoute. Thans is het de meest bezochte bezienswaardigheid van Syrië. De site staat sedert 1980 op de UNESCO-werelderfgoedlijst.

Palmyra (Foto: Wikipedia).

Persepolishof

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

Persepolis is een door Darius I gebouwde hoofdstad van het Perzische Rijk, omstreeks 500 voor Christus. Eigenlijk heette de stad Parsa, maar de Grieken noemden het Persepolis - Stad van de Perzen. De site staat sedert 1979 op de UNESCO-werelderfgoedlijst.

Poptahof

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

Poptahof is vastgesteld als de nieuwe officiële naam van het park in de buurt Poptahof. Op den duur zullen de straatnamen Poptahof-Noord en Poptahof-Zuid verdwijnen en op deze wijze is de naam 'Poptahof' toch bewaard.

Schietglas

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

Kastype, ontwikkeld als een variant van de druivenmuur. Vóór de muur is dan loodrecht glas geplaatst om de gewassen tegen de wind te beschermen.

Tuindersvaart

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

Straat met watering door de wijk Hoornse Hof, waar alle straatnamen met de tuinderij te maken hebben.

Venlokas

Besl. B&W 28 september 2010

Voordijksboorn (14) Hoornse Hof

De Venlo-kas is wereldwijd het meest gebouwde kastype, gebouwd van glas met een skelet van verzinkt staal en aluminium. De Venlo-kas typeert zich van oorsprong door een kapbreedte van 3,20 m, alhoewel inmiddels ook diverse andere breedtes gebouwd worden. De hoogte van de poten is in de loop der jaren toegenomen naar 6 meter. Doorgaans steunen twee, drie of vier kappen op één horizontale overspanning (tralie), zodat in de kas de vrije ruimte tussen de dragende poten veel groter is: 8 tot 12,80 m. Venlo-kassen vooral in gebruik bij telers van groenten (tomaten, paprika en komkommer) en ook wel snijbloemen.

Venlokas (Foto: Tuinmarkt.com).

IJsmestertunnel

Besl. B&W 28 september 2010

Voorhof (24)

De naam van deze tunnel onder de A13 is ontleend aan het straatnaamthema 'oude beroepen' van de aangrenzende wijk Delfgauw (Pijnacker-Nootdorp) en de nabijheid van een voormalige ijsbaan.

Op 25 mei 2010 is het bereik van het Lokomotiefpad veranderd en zijn de namen Lipkensbrug en Middeljeubrug ingetrokken.

Op 28 september 2010 is het bereik van Pophof-Zuid verkleind en van Papsouwselaan uitgebreid.

Publicaties over Delft of door Delftenaren 2010

samengesteld door J.A. Meter Hagg, bibliothecaris Erfgoed Delft e.o.

Op 1 oktober 2006 gingen de drie gemeentelijke musea, het vakteam archeologie en het gemeentearchief samen als Erfgoed Delft en omstreken. Hierdoor ontstond ook één grote bibliotheek op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft in ruime zin, het Huis van Oranje-Nassau en zeventiende-eeuwse en moderne kunst.

Erfgoed Delft e.o. probeert door een actief aanschafbeleid een representatief beeld te geven van de cultuurhistorische en de sociaal-economische ontwikkeling van Delft en omgeving door de eeuwen.

Bezoekers kunnen delen uit de collectie aanvragen en lezen in de studiezaal van het gemeentearchief maar publicaties worden niet uitgeleend. Medio januari 2011 kunt u ruim 45.000 beschrijvingen van publicaties zoals artikelen, monografieën en tijdschriften vinden in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. De afdeling Registratie voegt hier op termijn ook de gegevens aan toe van de kaartjes uit de alfabetische catalogus.

Uit de gegevens die vóór 31 december 2010 zijn ingevoerd in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus zijn een aantal publicaties geselecteerd. U vindt deze hieronder, alfabetisch geordend op de naam van de eerste auteur of de uitgevende instantie.

Andere criteria voor opname in dit overzicht zijn:

- zelfstandig verschenen publicaties of artikelen,
- uitgegeven vanaf 1990 en niet eerder in deze jaaroverzichten verschenen,
- met als onderwerp (de geschiedenis van) Delft in brede zin,
- fictie vervaardigd door Delftenaren.

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven (tijdschriften) van Delftse instellingen of verenigingen,
- wetenschappelijke publicaties van de TU Delft.

Erfgoed Delft e.o. verzoekt auteurs die over (de geschiedenis van) Delft publiceren vriendelijk een exemplaar van hun boek of (overdruk van hun) artikel aan de bibliotheek te schenken. Wij nemen deze publicaties op in de collectie van Erfgoed Delft e.o. zodat ook andere onderzoekers daar gebruik van kunnen maken.

Kent u publicaties die voor onze collectie van belang kunnen zijn of heeft u vragen over de collectie, dan kunt u contact opnemen met de afdeling Registratie, Documentatie, Bibliotheek & Mediatheek van Erfgoed Delft e.o. in het Delfts gemeentearchief.

- Abdolah, Kader**, *De boodschapper: een vertelling* – 2e dr. Breda: De Geus, 2008. 382 blz.
Levensbeschrijving van de profeet Mohammed door de Delftse auteur K. Abdolah.
- Adrichem, Arnoud van**, *Vis*. Amsterdam: Contact, 2009. 66 blz. Debuutbundel van de Delftse dichter, bekroond met de Hugues C. Pernathprijs 2008, een tweejaarlijkse poëzieprijs voor Nederlandstalige dichters tot 43 jaar. Gedeeltelijk eerder verschenen in literaire tijdschriften.
- Akker, Dries van den**, Katholieke pastorale zorg voor het Westland in de zeventiende eeuw. In: *Delft 12* (2010): 16-19. Beschrijft o.a. de Delftse geestelijken Sasbout Vosmeer (1548-1614), Joannes Stalpart van der Wiele (1579-1630) en Lodewijk Makeblijde (1565-1630).
- Akker, Pim van den**, *Floral design*. [S.n.]: Stichting Kunstboek, 2008. 126 blz.
- Akkerman, R. (red.)**, *Mislukkingen in de techniek*. [Delft]: KSV Sanctus Virgilius, 1998. 60 blz. Uitgave bij de gelijknamige tentoonstelling georganiseerd door de KSV Sanctus Virgilius i.s.m. het Techniek Museum Delft t.g.v. het 100-jarig bestaan van Sanctus Virgilius.
- Altena, P.S.L.**, *Gerrit Paape (1752-1803): levens en werken: een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Letteren*. Nijmegen: [de auteur], 2011. 655 blz. Proefschrift Nijmegen 2011.
- Bakx, J.P., et al.**, Archeologische Kroniek. In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 179-196.
- Beck, Henk van der**, *Terug in de tijd: herinneringen van Henk van der Beek: Dl. 1: Een gelukkige jeugd in het Westerkwartier*. Delft: Wätzëgüh?!, 2010. 112 blz.
- Bloemendal, Jan (red.)**, *Een tempel voor Hugo de Groot: een rede van Jacob Ploos van Amstel uit 1774*. Amersfoort: Florvallis, 2010. 126 blz. Publicatie voortgekomen uit de herdenking van de uitgave van Hugo de Groot's *Mare Liberum* in 1610. Oorspr. uitgave van de rede van J. Ploos van Amstel: 1774.
- Bos, Susan**, *Schatkamers vol ergoed: een ontdekkingsstocht door Zuid-Hollandse musea*. Zutphen: De Walburg Pers; Delft: Erfgoedhuis Zuid-Holland, 2009. 224 blz. - Beschrijft o.a. het Legermuseum, Museum Het Prinsenhof & Museum Paul Tetar van Elven.
- Buijsen, Edwin, & Geerte Broersma**, *De jonge Vermeer*. Zwolle: Waanders, 2010. 92 blz. - Uitgave bij de gelijknamige presentatie in het Koninklijk Kabinet van Schilderijen Mauritshuis, Den Haag, 12 mei - 22 aug. 2010; Gemäldegalerie Alte Meister, Staatliche Kunstsammlungen, Dresden, 3 sept. - 28 nov. 2010; National Gallery of Scotland, Edinburgh, 10 dec. 2010 - 13 mrt. 2011.
- Bult, Epko J.**, Het groene verleden. In: *Delft 12* (2010) 1: 4-6.
- Claessens, Marion**, Een familiearchief met puzzelstukjes. In: *Delft 12* (2010) 1: 25-26. Artikel over 16^e en 17^e eeuwse archiefstukken van de familie Van den Heuvel verworven door het gemeentearchief Delft.
- Clason, Rolf**, Grensgevallen: gedichten. Charleston, SC [USA], 2009. 50 blz. Bundel van Delfts raadslid & dichter.
- Dijk, Ria van**, *Een overzicht van werk van Ria van Dijk: overzicht van batijkschilderijen en droge naald*. [Delft: Van Dijk]; Zoetermeer: Hema, 2008. [40] blz: ill. Selectie gebaseerd op de expositie in Museum Nusantara in Delft, 28 juli 2007 - 24 febr. 2008.
- Drury, Paul**, *Audley End*. English heritage guidebooks. London: English Heritage, 2010. 56 blz. In 1607 kreeg de Delftse tapijtwever François Spiering de opdracht enkele tapijten te vervaardigen voor Audley End met als thema Hannibal en Scipio.
- Eckhardt, Fred J.**, *Mijn eerste vader, Alexander Leonardus Cornelis van der Meer*. Delft: [de auteur], 2010. 40 blz.

- Exaltus, Richard, & Joep Orbons**, *Rotterdamseweg, nieuwbouwlocatie studentenbuisvesting gemeente Delft: inventariserend Veldonderzoek (IVO); Bureauonderzoek en kartierend booronderzoek*. ArcheoPro archeologisch rapport; nr. 758. Maastricht: ArcheoPro, 2008. 21 blz.
- Eyffinger, Arthur**, *Hugo de Groot 'De vrije zee': een uiteenzetting over het recht van de Nederlanders om handel te drijven in Oost-Indië*. Den Haag: Jongbloed Juridische Boekhandel, 2009. 264 blz. Uitgave t.g.v. 400 jaar Mare Liberum, 1609-2009. Bevat ook de tekst in het Latijn met daarnaast de vertaling in het Nederlands.
- Fortuin, Marjolein**, *De weg naar Itbaka: psychologische roman*. Zoetermeer: Free Muskeeteers, 2009. 393 blz. Roman van Delftse auteur.
- Gemeente Delft**, *Natuurlijk tuinieren 2010*. Delft: Gemeente Delft. 2010. 24 blz. Extra uitgave van de natuur- en milieukalender uitgegeven door gemeente Delft i.s.m. de Delftse natuur- en milieuorganisaties.
- Giersbergen, Wilma van**, Tandem Fit Surculus Arbor: Eens wordt de loot een boom: het Delftse tekengenootschap 1828-1864. In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 97-126.
- Ginkel; Evert van**, *Onze oude burenen: vondsten en verballen uit de bodem van de stad*. [S.l.]: Convent van Gemeentelijke Archeologen, 2003. 73 blz. Beschrijft o.m. de vondst van een aantal tinnen borden en enkele tinnen kannen in een beerput achter de Wijnhaven in Delft (blz. 48).
- Haag, Sabine, et al. (red.)**, *Vermeer, die Malkunst: Spurensicherung an einem Meisterwerk*. Wien: Residenz Verlag, 2010. 335 blz. Tentoonstelling Kunsthistorisches Museum, Wenen, van 26 januari tot 25 april 2010.
- Ham, Gijs van der**, De boekenkist van Hugo de Groot (1621), blz. 76-79 in: *Verzameld verleden: veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*, red. Els Kloek. Hilversum: Verloren, 2004.
- Harst, Gert-Jan van der**, De Buitenwatersloot, het blauwe lint naar de glazen stad. In: *Delf 12* (2010) 1: 8-11.
– De Delftse Hout. In: *Delf 12* (2010) 1: 16-17.
- Harst, Gert-Jan van der, & Wim Weve**, C.J. de Bruyn Kops, een eclectisch architect, 1856-1891: gemeentearchitect leende uit diverse bouwstijlen. In: *Delf 12* (2010) 3: 8-11.
- Hart, Huub van 't, & Hanneke Kloosterman**, *Inventarisatie en waardestelling cultuurhistorisch groen: 16 groene parels in Delft als spiegels van de tijd*. Delft. KNNV. Afd. Delfland, 2009. 81 blz.
- Heijden, Theo van der**, Een geuzenlied van de Delftse rederijders uit 1629. In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 45-56. Betreft de Delftse Rederijderskamer De Rapenbloem.
- Heijdt, Theo van der**, *1959-2009: de geschiedenis van een 50-jarige*. Delft: Fotoclub '59, 2009. 138 blz.
- Helmus, Liesbeth M.**, 1550, Jan van Scorel en Delft, blz. 248-259, 426-427 in: *Schilderen in opdracht: Noord-Nederlandse contracten voor altaarstukken, 1485-1570*. Utrecht: Centraal Museum, 2010.
- Hendriksen, Annika**, De botanische tuin bloeit: een interview met directeur Bob Ursem. In: *Delf 12* (2010) 1: 29-31.
- Hoek, A.J.L. van der**, *Bus naar Rotterdam terug bij RET*. Delft: [de auteur], 2009. 10 blz. Over de busverbinding tussen Delft en Rotterdam.
- Hoekstra, Jaap**, *Veertig-jarig bestaan van woonblok Roland Holstlaan 924-1146 te Delft*,

- wijk Voorhof II West*. Delft: [de samensteller], 2010. 30 blz. Hoofdzakelijk foto's.
- Hockstra-Klein, Wik, Rouaen**, ook genoemd vanaf 1715: *Het Lage Huys, 1605-1742; Het Hooge Huys, 1650-1742; Plateelbakker Thomas Jansz. van Boonen, ca. 1586-† ca. 1649*. Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen; 16. Delft: Erfgoed Delft e.o., 2009. 172 blz.
- *De Metalen pot, 1670 - 1770/75; De Hollandsche Daelder, 1696 - 1708/21; Plateeldraaierij 'Buitenwatersloot', circa 1669 - 1717-32; Theepotbakkerij 'De Gecroonde Theepot', 1689 - 1724*. Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen; 17. Delft: Erfgoed Delft e.o., 2010. 179 blz.
- Houtzager, H.L.**, Delftse rariteitenverzamelingen in de zeventiende en achttiende eeuw. In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 59-71. Bevat o.a. een korte beschrijving van de collecties van het chirurgijngilde, van stadsdoctor Hendrick d'Acquet en van Cornelis Isaacsz. 's Gravesande.
- Janssen, Geert H.**, De moord op Willem van Oranje (10 juli 1584), blz. 59-62 in: *Verzameld verleden: veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis*, red. Els Kloek. Hilversum: Verloren, 2004.
- Jongma, Steven H.**, *Abtsoude 40: een inventariserend veldonderzoek middels proef-sleuven in Delft*. Delftse archeologische rapporten; 94. Delft: Erfgoed Delft e.o. Afd. Archeologie, 2010. 43 blz.
- De St. Michielsbrug: bouwresten gevonden bij werk voor Spoorzone. In: *Delft 12* (2010) 3: 14-16
- Jongstra, Jaap**, *Oranjoed! vier eeuwen Oranje-Nassau op keramiek*. Leeuwarden: Keramiekmuseum Prinsessehof, 2010. 71 blz. Uitgave t.g.v. de gelijknamige tentoonstelling van 18-04 t/m 14-11-2010.
- Joustra, Arendo (red.)**, *Erflaters: portretten en biografieën van 100 Nederlanders die onze samenleving hebben vormgegeven*. (Elsevier. Speciale bijlage). Amsterdam: Elsevier, 2010. 106 blz. Bevat korte biografische informatie van o.a. de volgende met Delft verbonden personen: Antoni van Leeuwenhoek, Hugo de Groot, Maarten Harpertsz. Tromp, Piet Heyn en Willem van Oranje.
- Kempen, Gemmeke van, & Wilma Heijting-van Leeuwen**, *Honderdvijfentwintig jaar vooruit: Roeivereniging De Delftsche Sport, 1885 - 1985 - 2010*. Delft: DDS, 2010. 160 blz.
- Kemper-van Eendenburg, Els**, Hofjes: met de witte was op het groene gras. In: *Delft 12* (2010) 1: 18-20. Beschrijft Hofje van Gratie, Hofje van Pauw en Klauwshofje.
- Kreuger, Fred H.**, *De vijf omgekomen broeders van Loge Silentium tijdens de bezetting 1940-1945*. Delft: [de auteur], 2010. 15 blz. Betreft: H.W.G. van Gils (1908-1940), R.L.A. Schoemaker (1886-1942), M. van Hoorn (1891-1943), A.J. Kooperberg (1896-1944) en R. Spanjaard (1876-1944).
- Krogt, Peter van der, & Max van Noort**, *Delft in oude ansichten*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek; AD Nieuwsmedia, 2010. 48 blz.
- Krogt, Peter van der, Max van Noort & René van der Krogt**, *Delft in oude ansichten deel 1*. Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2010. 94 blz.
- Kruidhof, C.N.**, *Midden Delfland Zuidrand: onderzoeksgebieden Poldervaart, Akkerdijk-Zuid, Woudboek en Holterboekse polder, gemeenten Rotterdam, Delft, Schiedam, Vlaardingen: archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (booronderzoek, proef-sleuven en archeologische begeleiding)*. RAAP-Rapport; 1804.

- Weesp: Raap Archeologisch Adviesbureau, 2009. 164 blz. + cd-rom + kaartbijlagen.
- Kruk, Piet van der**, *Gerard Cornelis van der Kruk: van Monster naar Batavia en niet meer terug: een genealogisch verhaal over een KNIL militair geboren in Monster (1856) overleden in Semarang (1930)*. Nootdorp: [de auteur], 2010. 61 blz.
- *Het geslacht Van der Kruk, een Indische tak: van Honselaarsdijk via Delft naar Batavia en weer terug*. Nootdorp: [de auteur], 2010. 106 blz.
- Vader en zoon, beiden ridder der militaire Willemsorde. In: *Mededelingenblad / NGV. Afd. Delfland* 19 (2010): 1626-1629. Betreft Johannes en Johannes Adrianus van der Kruk.
- Leeuwen, Hendrik van**, *Overleven: Jan Rijnders* 75. Delft: Stichting Delftse Momenten, 2010. 144 blz. Uitgave in samenhang met drie tentoonstellingen in Delft van 18 september t/m 21 november 2010.
- Lelie, Christo**, Gerestaureerd orgel Maria van Jessekerk klinkt mooier dan ooit: Maarschalkerveerd-orgel in oude luister hersteld. In: *Delf* 12 (2010) 3: 21-23.
- Lesger, Clémens Maria, Marco van Leeuwen & George Buzing**, Residentiële segregatie in Delft: een verkenning van ruimtelijke patronen in 1832, blz. 52-61. In: *Tijd en ruimte: nieuwe toepassingen van GIS in de alfawetenschappen*. Utrecht: Matrijs, 2009.
- Lindeloof, Jos van de**, Twee parken in Engelse landschapsstijl gerenoveerd. In: *Delf* 12 (2010) 1: 10-13. Beschrijft het Agnetapark en het Wilhelminapark.
- Marrewijk, Leo van**, Koepoort Delft: de bouw van de garage in beeld gebracht door bewoners. Delft, 2010. 62 blz. Omwonenden fotografeerden vanaf begin 2005 de bouw van de Koepoortgarage en de invloed hiervan op hun buurt.
- Meer, Ria van der**, Na honderd jaar: Agneta naast Jacobus in het park. In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 147-152. Artikel over het gedenkteken voor Agneta van Marken-Matthes in het Agneta-park, onthuld op 5 okt. 2009.
- Mörke, Olaf, Willem van Oranje (1534-1584): Vorst en 'vader' van de Republiek. Amsterdam, 2010. 328 blz.**
- Moerman, Jacques**, *Sion, klooster, buitenplaats en tuinbouwgebied: de rijke historie van het Rijswijkse Sion*. Rijswijkse Historische Projecten; 21. Rijswijk: Stg. Rijswijkse Historische Projecten, 2010. 116 blz.
- Stad en platteland hebben elkaar nodig: historische relaties tussen Delft en Delfland. In: *Delf* 12 (2010) 4: 20-23.
- Molema, Jan, & Suzy Leemans**, *Jan Albarda en de Groep van Delft: moderniteit in een behoudende omgeving*. Heijningen: Jap Sam Books, 2010. 368 blz. Betreft een stroming in de architectuur ontstaan rond de Delftse hoogleraar Jan Albarda in 1933.
- Mourik, Pieter van, & Gerard van der Veen**, Start en wedergeboorte van de Delftse Hortus. In: *Delf* 12 (2010) 1: 26-27.
- Nagtegaal, H.K.**, *Wapenboek van het Hoogbeemraadschap van Delfland: wapens en biografieën van de baljuws, dijkgraven en hoogbeemraden van Delfland (1282-1780)*. Rotterdam: Hollandse Vereniging voor Genealogie Ons Voorgeslacht, 2010.
- Neidhardt, Uta (red.)**, *Der frühe Vermeer*. Dresden: Staatliche Kunstsammlungen, 2010. 184 blz. Uitg. bij de gelijknamige tentoonstelling in de Gemäldegalerie alte Meister, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, 3 sept. - 28. nov. 2010.
- Noort, Max van**, Delfiana 2009. In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 197-218. Artikel over in 2009 op veilingen aangeboden werken (aardewerk, gravures, schilderijen etc.) met een relatie tot Delft.

- Penning, Bas, & Lotte Bekkers, Hendrik Casimirstraat - Professor Telderslaan te Delft: archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek middels grondboringen.** Delftse archeologische notities; 1. Delft: Erfgoed Delft e.o., 2009. 13 blz.
- Penning, Bas, Lotte Bekkers, & Jean Paul Bakx, Poptabof veld 5, 6 & 10 te Delft: archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek middels grondboringen.** Delftse archeologische notities; 9. Delft: Erfgoed Delft e.o., 2010. 13 blz.
- Penning, Bas, & Ronald Bijl, Glenn Millerstraat te Delft: archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek middels grondboringen.** Delftse archeologische notities; 11. Delft: Erfgoed Delft e.o., 2010. 13 blz.
- Plas, Janneke, Verdieping van het verleden: een stadsarcheologische presentatie in Museum Het Prinsenhof in Delft.** Delft: Museum Het Prinsenhof, 2009. 95 blz. Masterscriptie Museumstudies Universiteit van Amsterdam, 25 juli 2009.
- Raczynski-Henk, Y., & C.N. Kruidhof, A4 Delft - Schiedam: Gemeenten Delft, Midden-Delfland, Schiedam en Vlaardingen: Programma van Eisen; inventariserend veldonderzoek; verkennend en karterend booronderzoek.** Weesp: RAAP Archeologisch Adviesbureau, 2010. 31 blz.
- Schade van Westrum, Lia, Oud-Katholieke kerken: drie eeuwen verborgen erfgoed van een eigenzinnige geloofsgemeenschap.** Zutphen: Walburg Pers, 2010. Met hoofdstuk 'De Oud-Katholieke kerk van de H.H. Maria en Ursula te Delft' (blz. 50-59).
- Schaft, Maarten van der, Ton Immerzeel, John Sillevius & Leo van Heijningen, Schilders van het Westland, van 1500 tot heden.** Naaldwijk : Genootschap Oud-Westland; Schiedam: Scriptum Art, 2010. 191 blz.. Uitgave bij de gelijknamige tentoonstelling, Museum Het Prinsenhof, 17 dec. 2010 t/m 13 mrt. 2011.
- Schoemaker, Marga, Fossielen van de natuur.** In: *Delft* 12 (2010) 1: 25. Over het werk van bloemsierkunstenaar Pim van den Akker.
- Het Westland verbeeld. In: *Delft* 12 (2010) 4: 4-7. Over de tentoonstelling Schilders van het Westland, van 1500 tot heden, Museum Het Prinsenhof, 17 dec. 2010 t/m 13 mrt. 2011.
- Slechte, E.H., Der Mythos des Vaterlandes: die Veränderung des Bildes von Wilhelm von Oranien zwischen 1814 und 1830.** In: *Praxis Geschichte* 13 (2000) 6 (nov.): 26-30.
- Smallenburg, Sandra, Vermeer and Delft, blz. 48-85 in: Art + travel Europe: Step into the lives of five famous painters,** red. Heather Corcoran & Stef Schwalb. New York: Museyon Guides, 2010.
- Smit, Peter, Twee steden, twee werelden: 's-Gravenzande, zusterstad van Delft.** In: *Delft* 12 (2010) 4: 12-15.
- Stift, Ruud, Rob van den Berg et al., Nooit saai ... altijd wat.** Pijnacker: Telstar, 2009. 212 blz. Levensverhaal van Martin Stoelenga.
- Struijk, Aart, De laatste veldwachter van Vrijenban.** In: *Jaarboek Delfia Batavorum* 19 (2009): 131-142. Artikel over Willem Pieter van Oosten (1884-1959).
- Terwen, Pier A., Is getekend: Pieter 't Hooft: Pieter Adriaans 't Hooft en Piet Heyn, een opmerkelijke bijdrage tot Hooft's oeuvre.** In: *Heemschut* 85 (2008) 2: 14-17.
- Tigges, Jimmy, Delftse toeren: van Tee Set tot VanVelzen: Delftse muziekhistorie in 90 singles.** Delft: Tigro, 2010. 192 blz.
- Verhoeven, Gerrit, & Kathryn M. Rudy, Eindelijk... Delfts handschrift is weer thuis.** In:

Delf 12 (2010) 2: 4-8. Artikel over een in 2010 door Erfgoed Delft e.o. verworven brevier, oorspr. vervaardigd in het St. Agnesklooster in Delft.

Vesseur, Nico, *Zeven dagen*. Zoetermeer: Free Musketeers, 2009. 244 blz. Roman van Delftenaar.

Vrins, Jan, Delft en de Elckerlyc, een bijzondere band. In: *Jaarboek Delfia Batavorum 19* (2009): 155-166.

Walsum, Huib van, De cholera als aanjager van de volksgezondheid. In: *Jaarboek Delfia Batavorum 19* (2009): 75-92.

Wees, Trudy van der, Cultuur en identiteit centraal in lustrum Delfia Batavorum: 75-jarig jubileum van historische vereniging. In: *Delf 12* (2010) 3: 24-25.

– Gemeenschappelijke tuin verdient comeback. In: *Delf 12* (2010) 1: 28.

Weve, Wim F., Lustoorden rond de stad. In: *Delf 12* (2010) 1: 7-9.

– Kalveren op de Nieuwe Plantage. In: *Delf 12* (2010) 1: 22-24.

– Vervagende letterresten: reclame op het stadskoffiehuis. In: *Delf 12* (2010) 2: 22-23.

– Behang, spiegel van de negentiende-eeuwse smaak, 1800-1850: oude behangresten tevoorschijn gekomen. In: *Delf 12* (2010) 3: 17-21.

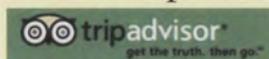
– De Le Comteprijs 2008. In: *Jaarboek Delfia Batavorum 19* (2009): 169-176.

Zwaan, Nelly de, *Nederland museumland: 101 markante musea*. 's-Graveland: Fontaine, 2010. 127 blz. Beschrijft o.a. Museum Het Prinsenhof, Museum Nusantara en Museum Paul Tetar van Elven.

23 knusse hotelkamers, 2 authentieke woonwagens
en de kamer van Johannes Vermeer
op een historische plek in Delft.

www.emauspoort.nl

Het gemeentebestuur van Delft in 2010

Burgemeester:

Bas (G.A.A.) Verkerk

Gemeentesecretaris:

H.G.L.M. Camps

Wethouders:

Saskia C.C.M. Bolten (GroenLinks)

Pieter Guldemon (STIP)

Milène C. Junius (CDA)

Raimond M. de Prez (PvdA)

Lucas P. Vokurka (D66)

De Delftse bevolking

Op 31 december 2010 telde Delft 97.699 inwoners, 51.655 mannen en 46.044 vrouwen.

Bron:

Gemeente Delft, Informatiediensten/O&S

Raadsleden (vanaf maart 2010):

D66

Christine I. Bel (2010)

Huib Halsema* (2010)

Kim Huijpen (2010)

Pauljan F. Kuijper (2008)

Paul de Widt (2010)

Laura W. Wytéma (2010)

PvdA

Ernst C. Damen* (2006)

Khaalid Hassan (2010)

Marjon van Holst (2006)

Gerard Kroon (2006)

Abdel Maanaoui (2010)

Jessica M. van Vugt (2010)

Groen Links

Stephan M. Brandligt (2008)

Catherine M. Bij de Vaate (2010)

Fleur (K.F.) Norbruis* (2006)

Fatih Oduncu (2010)

Ron C.A. Witsenboer (2006)

CDA

Ineke (W.M.) van Geenen (2010)

Jeroen H. van Oort* (2010)

Rob A. van Woudenberg (2010)

Aad J.F. van Tongeren (1997)

VVD

Ronald Vuijk (2002)

Lennart B. Harpe* (2006)

Leja (L.J.) van der Hoek (2000)

Marc Koster van Groos (2010)

Onafhankelijk Delft

Martin H.J.M. Stoelinga (2002)

Jolanda J.S.M. Gaal (2010)

Jos F.M.T. van Koppen* (2010)

STIP

Ferrie Förster (2010)

Willem-Jozef (W.C.D.) van Goethem (2010)

Mariëlle (M.J.F.M.) van Kooten* (2010)

SP

Lieke van Rossum* (2006)

Jon van Pagée (2008)

Stadsbelangen

Wim M. de Koning (1998)

Aad Meuleman* (1998)

ChristenUnie

Joëlle K. Gooijer-Medema* (2010)

Leefbaar Delft

Jan Peter de Wit* (1998)

* = fractievoorzitter

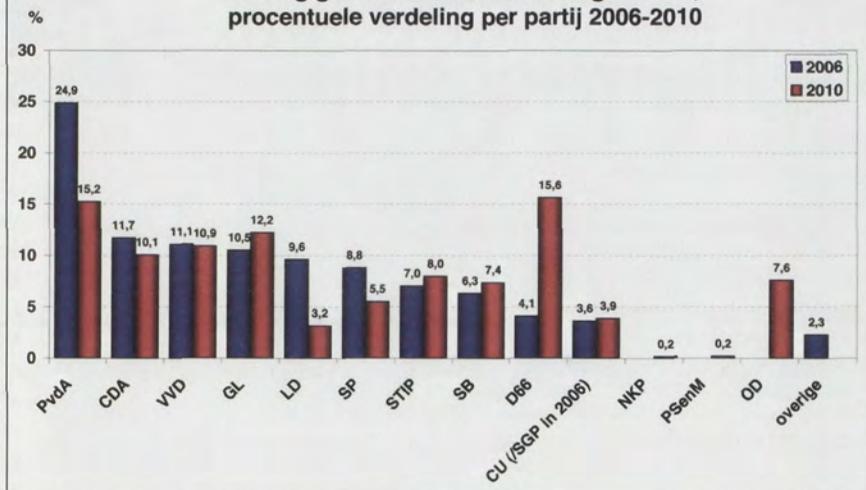
het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is actuele informatie: <http://ris.delft.nl/>.

Gemeenteraadsverkiezing 2010

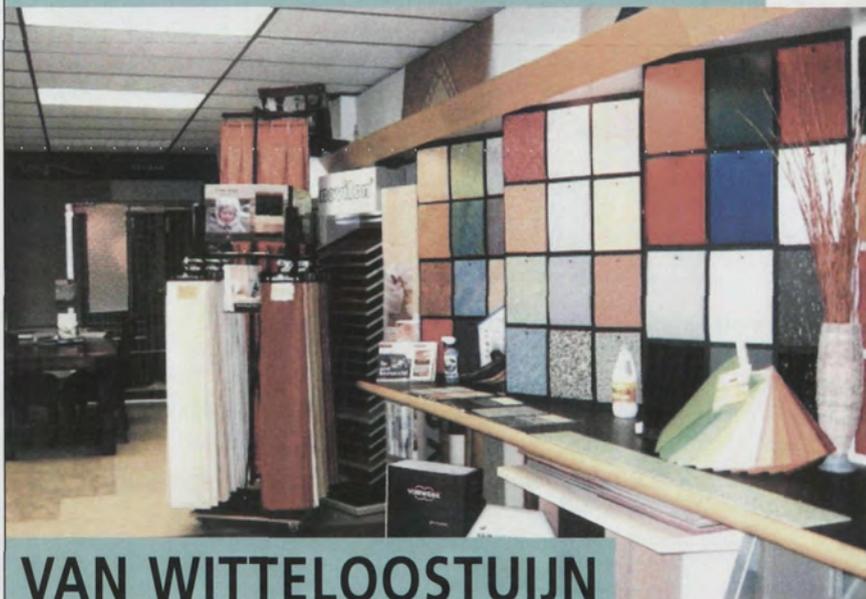
Tijdens de op 3 maart 2010 gehouden gemeenteraadsverkiezing zijn 41.206 geldige stemmen uitgebracht. Het opkomstpercentage bedroeg 54,19 %.

Partij	Aantal stemmen		% stemmen		Aantal zetels	
	2010	(2006)	2010	(2006)	2010	(2006)
D66	6.445	(1.764)	15,6	(4,1)	6	(1)
PvdA	6.281	(10.708)	15,2	(24,9)	6	(11)
GroenLinks	5.041	(4.523)	12,2	(10,5)	5	(4)
VVD	4.506	(4.782)	10,9	(11,1)	4	(4)
CDA	4.155	(5.051)	10,1	(11,7)	4	(5)
STIP	3.287	(3.026)	8,0	(7,0)	3	(2)
OD	3.129		7,6		3	
Stadsbelangen	3.037	(2.724)	7,4	(6,3)	2	(2)
SP	2.275	(3.787)	5,5	(8,8)	2	(3)
ChristenUnie	1.594	(1.559)	3,9	(3,6)	1	(1)
Leefbaar Delft	1.303	(4.145)	3,2	(9,6)	1	(4)
PSenM	77		0,2			
NKP	76		0,2			

**Uitslag gemeenteraadsverkiezingen Delft;
procentuele verdeling per partij 2006-2010**

Project- & Woninginrichting

VAN WITTELOOSTUIJN

Koornmarkt 89 - 2611 ED Delft - Tel. 015-2124273

Openingstijden showroom:
woensdag t/m vrijdag van 11.00-17.30 uur,
zaterdag van 10.00-17.00 uur, daarbuiten op afspraak.

www.vanwitteloostuijn.nl

Over de auteurs

Drs. J.P.L. Bakx (1976) studeerde archeologie aan het Amsterdams Archeologisch Centrum, onderdeel van de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2006 is hij werkzaam bij Erfgoed Delft Archeologie als archeoloog, met name voor het buitengebied en omliggende gemeenten.

Dr. W.M.J.I. van Giersbergen (Schijndel 1952) is voorzitter van de redactiecommissie van Delfia Batavorum. Ze studeerde onder andere kunstgeschiedenis en promoveerde in 2003 op het proefschrift *'De kunst is gebeel en al bijzaak'. De moeizame carrière van C.C. Huijsmans (1810-1886), tekenmeester in Brabant*. Ze was werkzaam in verschillende musea en sinds 2000 is ze verbonden aan het Gemeentearchief Rotterdam. Nadat ze tot 2008 hoofd topografische atlas was, is ze nu werkzaam als seniormedewerker. Ze heeft tal van publicaties op haar naam staan over met name het kunst- en kunstnijverheidsonderwijs in de negentiende en begin twintigste eeuw.

Dr. M.L. ten Horn-van Nispen (1944) studeerde sociologie en sociale geschiedenis aan de Katholieke Hogeschool Tilburg (nu Universiteit van Tilburg) en promoveerde daar in 1971. Tot 1989 werkte ze als freelance onderzoeker en werkte onder andere mee aan het boek over de 'wedergeboorte' van de Porceleyne Fles. Van 1989 tot haar pensioen in 2009 was ze docent geschiedenis van de techniek bij de TU in Delft. Ze specialiseerde zich op het gebied van geschiedenis van waterstaat en verkeersinfrastructuur.

Drs. S.H. Jongma (1977) studeerde archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2005 is hij werkzaam bij Erfgoed Delft Archeologie als archeoloog gespecialiseerd in de middeleeuwen.

Drs. F. de Jong (De Lier 1951) is lid van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum. Zij studeerde sociaal-economische geschiedenis en volgde de postacademische cursus bibliotheekwetenschap. Sinds 1981 is zij docent techniekgeschiedenis aan de TU Delft, verbonden aan de faculteit Techniek Bestuur en Management (TBM). Zij publiceerde enige gedenkboeken en is gespecialiseerd in de geschiedenis van het Technisch Onderwijs en Onderzoek in het bijzonder aan de TU Delft.

M. Kerkhof (1983) studeerde archeologie aan de universiteit van Leiden met als specialisatie de pre- en protohistorie van Noordwest-Europa. Sinds 2004 is ze als archeoloog werkzaam bij Erfgoed Delft Archeologie.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de redactiecommissie, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en

over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde. Hij is onderzoeksleider van het historisch-kartografische onderzoeksproject 'URU-Explokart' van de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is lid van de commissie Straatnaamgeving van de gemeente Delft.

G.L. Lansbergen (Rotterdam 1940) studeerde pastoraal theologie; hij was werkzaam als leraar catechese in het voortgezet onderwijs en als geestelijk verzorger in de gezondheidszorg. Hij maakte deel uit van de redactie van de Stichting Midden Onder U die liturgische uitgaven verzorgt. Hij is secretaris van de Stichting Kerkelijk Erfgoed Delft.

J.A. Meter Hagg (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheekopleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft, sinds oktober 2006 Cultureel Erfgoed Delft.

M. van Noort (Delft 1933) was van 1975 tot 2000 secretaris van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum en is vanaf 2002 voorzitter van de Excursiecommissie. Sinds de oprichting van het medisch farmaceutisch museum De Griffoen in 1989 vervult hij de functie van secretaris. Tot aan zijn pensionering was hij als manager werkzaam bij een farmaceutische multinational als hoofd opleidingen medische dienst en waarborg kwaliteit klinisch onderzoek.

Drs. G.A. van de Schootbrugge (1945) studeerde van 1963 tot 1971 Wis- en Natuurkunde aan de Universiteit Utrecht. Van 1971-1977 deed hij aan diezelfde universiteit onderzoek aan de atomaire toestand van metaaloppervlakken. In 1977 trad hij in dienst van TNO waar hij de centrale wetenschapsvoorlichter werd. Van 1998-2000 was hij gedetacheerd bij het Philips Nat.Lab. Van 2000-2008 coördineerde hij op centraal niveau de activiteiten van TNO in het Europese Kaderprogramma. Vanuit persoonlijke betrokkenheid en interesse ontwikkelde hij zich daarnaast tot de huishistoricus van TNO. In 2008 nam hij afscheid van TNO en richtte zijn eigen bedrijf MEEM'64 op. Sindsdien geeft hij voorlichting over de evolutie van wetenschap en techniek en over innovatiemechanismen. In 2010 werd bij Kluwer zijn boek *De Sensorrevolutie* uitgebracht. Daarnaast schrijft hij onder het pseudoniem Espunt kinderboeken. ga.v.d.schootbrugge@online.nl

Drs.ing. E.B. Vastenholt (Stirling 1980) is inspecteur-opzichter bij de Vereniging Hendrick de Keyser. Zij studeerde HBO bouwkunde en deed de masteropleiding 'architectuurgeschiedenis en monumentenzorg' aan de Universiteit van Utrecht.

Mw. G.M. van der Wees (Delft 1960) was twintig jaar journaliste bij de Haagse en Delftsche Courant. Sinds 2007 werkt ze freelance en heeft ze een eigen tekstbedrijf: Cicero Publiciteit. Bij Delfia Batavorum is ze verantwoordelijk voor

de communicatie en publiciteit (o.a. nieuwsbrief en website) en maakt ze deel uit van de redactie van *Delft*, waarvoor ze o.a. columns schrijft. In het lustrumjaar schreef ze de teksten bij de tentoonstelling *Delftse Smaakmakers*, in Museum Lambert van Meerten.

Ir. W.F. Weve (Delft 1947) studeerde architectuur en restauratie aan de TH Delft. Daarna onderzocht en beschreef hij als wetenschappelijk ambtenaar aan die instelling enkele monumenten in rijksbezit. Sinds 1987 is hij als bouwhistoricus werkzaam bij de gemeente Delft. Hij maakt sinds 1997 deel uit van de redactie van het cultuurhistorisch bulletin *Delft*, sinds 2008 het cultuurhistorisch magazine *Delft*, waarin hij veelvuldig publiceert. Hij is medeauteur van de in 2009 verschenen *Architectuurgids Delft*. Hij is secretaris van de commissie voor de Le Comteprijs.

Talens

• FOTO • VIDEO •

Groot assortiment
de beste service!

www.talensfoto.nl

**Delft
markt 36**
Sinds 1931

Makkelijk parkeren
in de
Phoenix garage

Het leven heeft veel mooie momenten

samenwonen, trouwen, kinderen, een eigen huis, een eigen bedrijf..

*Dat regel je maar beter goed
en zakelijk met*

Westvest
Netwerk Notarissen

www.westvest.nl

Westvest
Netwerk Notarissen

Zekerheid voor nu en later

Westvest 38
2611 AZ Delft
T (015) 219 19 99
E info@westvest-notarissen.nl

www.joostnaaktgeboren.nl

Buitenwatersloot 327
Delft

- ◆ Centrale verwarmingsinstallaties, ventilatiesystemen en airconditioning ◆
- ◆ Gebouwbeheer ◆ 24-Uurs serviceverlening ◆ Onderhoudsabonnementen ◆
- ◆ Voor particulieren en utiliteit ◆

En, niet te vergeten, onze ambachtelijke constructiewerkplaats,
waar het allemaal begon, op die maandagmorgen 1 januari 1917.

Lijst van adverteerders

Auto Centrum Delftstreken	25	Aannemersbedrijf gebr. Mensert BV	109
Fa. Du Clou	128	Naaborg Bouwbedrijf	82
DOK	56	Joost Naaktgeboren	211
Van der Dussen Restaurant Lounge	23	Fred Nijs, Fotobureau	192
J.W. Elsenaar Drogisterij	51	Gebr. J. en P.A. de Roo	110
Gemeente Archief Delft	26	Pieter de Ruyter Restauratie	52
Hoogheemraadschap van Delfland	190-191	Schols en 't Hart Grafmonumenten	24
Hotel de Emauspoort	203	Van Silfhout & Hogetoorn	64
Evenementenbureau Delft	81	Talens	209
Jan Hoekstra	82	Drukkerij Vis Offset	224
Hubo	147	Westvest, notarissen	210
Van Kapel Elektrotechnisch Bureau	148	Van Witteloostuijn Projekt/woninginrichting	206
Kleyweg's Stads Koffyhuis	146	Slijterij & Wijnhandel 'De Wijnstok'	128
Van der Leeuw Optiek	158	Zorgdrager	176
Leonidas (Chocolaterie en Lunchroom) & Georg Jensen Damask	175		

Naamregister

samengesteld door Frida de Jong

- A.J. Prins Cultuurprijs 49
Aalbers, W.H.M. 9, 10
Aalbers-Offermans, M.J. 10
Aan 't Verlaat 29
AB Mauri 184
Abtswoudsebos 170
Abtswoudsetunnel 49
Abtswoudseweg 38
Academie van Beeldende Kunsten Den Haag 179, 188
Achterom 149-151
Adapazari 46
Adrichem, Claes Adriaensz. van 17
Afwalwaterzuiveringsinstallatie Haagse Regio 174
AGC Flat Glass 153
Agnetaapark 20, 73, 99
Akker, G.L.S. van den 10, 21
Akker, Pim van den 37
Albarda, J.W. 18
Albarda, Jan Horatius 18
Algemene Kunstzijde Unie (AKU) 123
Alingh Prins, J. 120, 121
Almonde, Hofje van 58
Altena, Stichting 20
Amsterdam 37, 95, 98, 123
Andriessen, Frerik 29
Antwerpen 102, 182, 183
ANWB 28, 100, 101
Apeldoorn 83
Apollo, Symfonieorkest 37
Arbeidersontwikkeling, Instituut voor 144
Archeologie/Erfgoed Delft 159-173
Archeoplan 155
Armada Outdoor 153
Armamentarium 58, 93
Armbestuur, Burgerlijk 77
Arnoldi, Ko 133
Arti et Amicitiae Amsterdam 179
Associated British Foods 184
Asvest 151
Augustinus, G.J. 9, 10
Automobile Club Féminin de Paris 106
AV'40, Atletiekvereniging 44
Avondvierdaagse, Stichting 38
Baedecker, reisgids 105
Bagijnepoort/toren 159, 168
Bagijnhof 58
Bakels en Ouwkerk Bouw 150
Bakx, J.P.L. 207
Baljeu, Aad 43
Bataafsche Petroleum Maatschappij (BPM) 123
Bath, fort 182
Battjes, J.A. 10
Bazel, K.P.C. de 139
Beatrix, koningin 35
Becker, Peter 16
Beers, Hans 135, 137
Beestenmarkt 49
Bekink, E. 9
Bel, C.I. 204
België 68, 182
Belloc, Hilaire 105
Bemmel, Hans van 27, 38
Bendorp, K.F. 180
Beresteyn, Cornelisz. van 17
Berg, Antoine van den 94, 97, 98
Bergen, J.E.J. van 9, 10, 17
Berghs, Netty 80
Bergman, A.M. 6, 21, 30, 33
Bergman, radio-technisch bureau 102
Berlage, H.P. 141
Berlijn 74
Bernhard, prins 125
Biblioteca Nacional Madrid 86, 88
Bieruma Oosting, J. 68
Bieslandse Bos 40
Binnenstad Zuid, bewonersvereniging 13
Binnenwatersloot 41, 159, 161
Blaeu, Joan 84
Blauwbaard 178, 179
Bleiswijk, Wil van 80
Boekenbende, Stichting 28
Boer-van Rijk, Esther de 133
Bogor 49
Bois, J.H. de 178

- Bolding, Cees 136
 Bolten, S.C.M. 35, 204
 Bolwerk 161
 Boom, Tine de 29
 Bordeelmolen 165
 Bosch, E.M. van den 38
 Botanische Tuin 36
 Bouwmaterialeninstituut 122
 Bouwmeester, Louis 133
 Bovema Glas 153
 Braat, F.W. 69, 74, 80, 187
 Braat, firma 49, 70
 Braat, W.L. 73
 Brabantse Turfmarkt 16, 47, 151, 157
 Bracco Gartner, L.F.J.R. 10
 Brasserskade, speeltuinvereniging 79
 Breedkapper 194
 Breitner, Hendrik George 67
 Bremmer, H.P. 135
 Broer, A.L. 96.
 Brugge 105
 Bruijn, Marc-Jan de 193
 Brusse, M.J. 142
 Buitenhof 31, 48, 49
 Busplein 194
 Buytenweye, Die 27
 Buyse, Paul 182
 Camaretten 20, 95
 Camps, H.G.L.M. 204
 Canon, Delftse 19
 Cantarella 80
 Cartens, Daan 21
 Cartografisch Antiquariaat Edward Wells
 84
 Centraal, hotel 104
 Centrale Organisatie TNO 119
 Cepezed 159
 Cesare Borgia 156
 Chamber Music Festival, Delft 41
 Chemische Fabriek Naarden 111, 123
 Choorstraat 98, 101, 102
 Christelijk Lyceum Delft (CLD) 19, 34
 Christie's, veilinghuis 182, 183
 Ciccionina 31
 Civitas Studiosorum Reformatorum
 (CSR) 183
 Claudel, Paul 105
 Colombo 18
 Commissie Behoud Stadsschoon 10, 12,
 13, 20, 55
 Commissie Welstand en Monumenten 11
 Comte, Adolf le 65
 Coppoolse, J. 9
 Cormond, Ferdinand-Anne 179
 Cornelis Musiusschool 44
 Cort van der Linden, P.W.A. 68, 72
 Coster, Dirk 15, 21, 98, 103, 105, 132,
 149, 152, 153
 Crommelinstraat 187
 Dalsum, Albert van 133
 Damen, E.C. 204
 Darius 195
 Davids, Louis 134
 DE Architecten 153
 De Génestetstraat 30
 De Meesterstraat 37
 De Veste, Theater 27, 47, 49, 139
 Debora, inloophuis 44
 Deen, K.J.H.W. 9
 Delf 11, 12, 55
 Delfgauw 39, 196
 Delfia Batavorumfonds 54
 Delfia, Verfraaiings-Vereeniging 93, 94,
 96-98, 100, 102, 107, 143
 Delft Blue Technology 90
 Delft Blue, kamerkoor 36
 Delft Ceramica 40
 Delfts Symfonie Orkest 36
 Delftsche Bestuurdersbond (DBB) 129
 Delftsche Sport, roeivereniging De 32
 Delftse Donderslag 57, 59
 Delftse Hout 28, 29, 40, 41
 Delftse Kinderactiviteiten 40
 Delftse Nijverheid 80
 Delftsestraatweg 37
 Deltares 90
 Den Haag 35, 65, 83, 84, 89, 97, 111, 119,
 123, 125
 Den Helder 183
 Den Hoorn 171
 Deventer, flessenfabriek Van 68, 80
 Deventer, glasfabriek Van 74
 Deventer, Jacob van 86-88
 Devoe Coatings 42
 Diaconaal Beraad, Interkerkelijk 38
 Die Haghe 54
 Diekhuis, Diederik 19
 Dijk, J.C. van 9, 130
 Dijk, Ko van 133
 Dijkhoornseweg 193

Dinamo Fonds 57
 Dingemans, Waalko Jans 177, 178
 Dings, René 193
 Dirk Costerplein 152
 Dirklangendwardsstraat 31
 Doedens, Joke 49
 Doelenplein 101
 Doelenstraat 59
 Doeveren, N. van 31
 DOK 16, 18, 27, 38, 47, 188
 Don, A. 129
 Doorn, Leen van 29
 Doorninck, D.J. van 9, 10, 14, 157
 Druivenmuur 194
 DSC, studentencorps 99
 Dubois, J. 141
 Duitsland 74, 111, 187
 Duke Ellingtonstraat 31
 Dussen, fam. Van der 62
 Duyst van Voorhout, Maria 17, 18
 Eck, Otto van 15
 Eenruiter 194
 Ees, Annie van 133
 Ehrbecker, L. 129
 Eland, veilinghuis De 180
 Elwe, J.B. 180
 Emerald 39
 Emma, koningin 97
 Engeland 123
 Engelenbak 37
 Engelsestraat 38
 Enk, Pierre van 35
 Enka 111
 Enthoven, Pletterij 74
 Eschauzier, Frits 188
 Etienne, Henk 68, 130
 Euroconstruct 152
 Excelsior, mannenkoor 79
 Explosieven Opruimingsdienst 42
 Ezelsveldlaan 93
 Fabricius, Johan 67
 Feldmann, Carl 135
 Fokkema, Jacob 27
 Ford 101
 Förster, F. 204
 Fraiture, W.A.E.X. de 10
 Franciscus en Clara, parochie 27
 Frank, Anne 15
 Frankrijk 35
 Freinetschool 38
 Friebel, M.J. 38
 Frisoplein 130, 137
 Gaal, J.J.S.M. 204
 Gastel, J van 9
 Geenen, I.W.M. van 204
 Geer/Geerweg 59, 60
 Gemeenlandshuis 93. 138
 Gemeente Delft 149, 151, 154, 204
 Gemeentearchief Rotterdam 100, 101, 106, 130
 Gemeentearchief/Erfgoed Delft 61, 70, 75, 93, 95, 104, 134-137, 139, 141, 143, 144
 Gemeentemuseum 97
 Gemeentemuseum Den Haag 141
 Gend & Loos, Van 28
 Génestet, Augustinus de 21
 Genoegen, toneelvereniging 79
 Geo Bouw 156
 Geologische Dienst 118
 Gerards, Balthasar 83, 181
 Gerritsma, G.T.M. 6
 Geschiedschrijving Delft, Stichting 55
 Gezondheidsorganisatie TNO 119
 GGD 41
 Giersbergen, W.M.J.I. van 4, 9, 10, 207
 Gilde Delft Stadswandelen 6
 Gillisbuurt 27, 35
 Gillishof 34
 Gips, Bram 67
 Gist- en Spiritusfabriek 4, 47, 65, 67, 71, 72, 75, 79, 80, 93, 99, 113, 117, 123, 130, 140, 184, 185
 Goethem, W.C.D. van 204
 Gogh, Vincent van 135
 Gooijer-Medema, J. K. 204
 Goudappel, C.D. 9
 Grakist, J. 6
 Graswinckel, fam. 62
 Gratie, Hofje van 4, 35, 57, 61
 Gratie, Stichting Hofje van 57, 58
 Griffioen, B.K.P. 6
 Griffioen, M.C.M. 6
 Groep van Delft, De 18, 30
 Groot, Eric de 31
 Groot, fam. De 62
 Groot, Hugo de 21, 98, 181
 Gropius, Walter 18
 Grotius College 19, 34, 40
 Guldenmond, P. 35, 204

- Gutruf, Gerhard 37
 Haak, Simone 49
 Haarlem 85-89
 Haersma Buma, M.A.P. van 90
 Haghe Film 97
 Halsema, H. 204
 Hammenpoort, Speelnatuur 34
 Hampshire Hotel 35
 Handelsvereniging, Delftsche 94
 Haringvlietsluizen 124
 Harnas Molen, buurtschap 171
 Harnaschpolder 40, 171, 174, 193
 HarnaschPolder, bedrijvenschap 174
 Harpe, L.B. 204
 Harst, Gert Jan van der 16
 Hassan, K. 204
 Havelaar, Just 135
 Heel, J.F. 9
 Heemschut, Bond 97
 Heesterman, Jan 93
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 6
 Heijermans, Herman 132, 133
 Heijmans, H.G. 10
 Heilige Geestkerkhof 154, 155, 157
 Helmond 126
 Hendrick de Keyser, vereeniging 15, 57,
 62, 87
 Hendrik, prins 97, 104
 Hertenkamp 79
 Hertzberger, Herman 48
 Heyden, Jan van der 154
 Hilkhuijsen, J.W.L. 4, 10
 Hillen, Albertus 69, 185
 Hillen, Gerrit 185
 Hillen, sigarenfabriek 69, 74, 75, 80, 187
 Hioolen, Willem 187
 Hioolen, Cornelis Nicolaas Johannes 187
 Hioolen, fam. 132
 Hioolen, Martinus 187
 Hissarlik 195
 Hitler, Adolf 123
 Hoefijzersteeg 13
 Hoek, L.J. van der 204
 Hof van Delft 31
 Hogendoorn, Gerwin 31
 Holland-Amerika Lijn 100
 Holst, M. van 204
 Homerus 195
 Hoogheemraadschap van Delfland 31,
 41, 90
 Hooikade 46, 69, 70
 Hoornse Hof 193
 Hordijk, Gerard 67
 Horizon, basisschool De 35
 Horn-van Nispen, Marie-Louise ten 80,
 207
 Houttuinen 31, 35, 77, 161
 Houtzager, H.L. 6, 9, 10, 19, 21
 Hoytema, Theo 72
 HTM, trammaatschappij 41, 49, 96, 100,
 101
 Hugenoten 35
 Huijpen, K. 204
 Huszar, Vilmos 136
 Ibsen, Hendrik 132
 Iepenhof 29
 IJsmestertunnel 39, 195, 196
 In de Hoven 45
 Indië 100
 Indische buurt 28
 Indische Instelling 103
 InHolland 28
 Ipenburg Grijpma, S.W.T. van 15, 90
 Iterson, G. van 117, 119, 120
 J.W. Blokpenning 9, 15, 19, 20
 Jaffa 29, 36
 Jagt-Toet, J.H.M. van der 9, 10, 12
 Jan Joostenplein 39
 Jansen, Joanneke 19
 Japan 39
 Java 134
 Jazz festival 42
 Jiansheng Li 42
 Jingdezhen 30, 42
 Jodjana, Raden Mas 134
 Jong, A.M. de 21
 Jong, Coen de 18
 Jong, F. de 4, 10, 207
 Jonge, C.H. de 9
 Jongma, S.H. 207
 Jonquièere, P. 9, 12, 14, 53
 Juliana, prinses 95
 Julius, H.W. 125
 Junius, M.C. 35, 44, 204
 Juniusstraat 34
 Kaakbrug 95
 Kaapstad 18
 Kabelfabriek, Nederlandse (NKF) 67, 74,
 75, 80
 Kadmium 34, 42

- Kalff, Louis Christiaan 67
 Kalverbos 45
 Kamer van Koophandel 104, 107, 159
 Kamerlingh Onnes, Heike 115
 Kan, Wim 134
 Kanaalweg 36, 93
 Kapelsebrug 13, 46
 Keers, A. 9
 Kelderman, J. 10
 Kempen en Begeer, Van 21
 Kemper-van Eendenburg, W.C.E. 9
 Keramisch Instituut TNO/Kleischool
 120
 Kerkhof, M. 207.
 Kerklaan, Rick 19
 Kerkpolder 168
 Kerkstraat 142, 143
 Kerkweg, Pijnacker 169
 Kethel 99
 Keuringsdienst van Waren 113
 Kijkduin 96
 Killic, Halil 45
 Kist, F.C. 113
 Klauwshofje 58
 Klankbordgroep Gasthuisplaats 10
 Kleerekoper, A.B. 140
 Kleyweg, A.C. 6
 KLM 100-102
 Kloksteeg 159, 160
 Kniekas 194
 Knijnenburg, Patricia 37
 Knuttel, G. 73
 Koelstra, J. 9
 Koelstra-van der Struif, J. 9
 Koepoortgarage 30
 Koepoortplaats 35
 Kok, David 40
 Kokx, P.154
 Konijnenburg, Willem van 139
 Koning, W.M. de 204
 Koningsveld 55
 Koninklijke Akademie 71, 103
 Koninklijke Akademie van
 Wetenschappen (KNAW) 115-117
 Koninklijke Bibliotheek 180
 Koninklijke Marine 183
 Koolhoven, vliegtuigfabriek 100
 Koornmarkt 34, 44, 99
 Kooten, M.J.F.M. van 204
 Koppen, J.F.M.T. van 204
 Koppen, Josje van 20
 Koppen, P.A. van 6, 20
 Koreneef, C. 9
 Koreneef, Michel 29
 Koreneef, W. 38
 Korevaar, Elisabeth 68
 Korte Geer 57
 Koster van Groos, M. 204
 Koumans, W.A. 114
 Koutstaal, A.C.114
 Kriens, L. 10
 Krogt, P.C.J. van der 4, 10, 19, 99, 105,
 193, 194, 207
 Krogt, René van der 4, 6, 12, 32, 36, 39,
 41, 46, 58, 59, 62, 99, 105, 130, 152,
 157, 180, 194
 Kromstraat 35
 Kroner, architectenbureau 150
 Kroon, G. 204
 Kruikius 171
 Kruithuis 60
 Kruithuisramp 54
 Kruithuisweg 42, 153
 Krul, Peter 80
 Krul, W.F.J.M. 124
 Kruseman, Marie 73
 Kruyersbrug 178
 Kuijper P.F. 204
 Kultuurkamer 144
 Kunst aan Allen, Den Haag 129
 Kunst aan het Volk 67, 68, 129-142
 Kunst aan het Volk, Amsterdam 129
 Kunst- en Antiekbeurs, Oude 44, 177
 Kunst en Vriendschap 79
 Kunstkring Delft 68, 130, 143, 144
 Kunz, G.G. 9
 Kuyper, J. 60
 Laar, Paul van der 15, 83
 Lage Abtswoudsepolder 168
 Laglas, Karin 48
 Lambert van Meerten, Museum 15, 36,
 37, 45, 65, 98, 105, 107
 Landbouwhogeschool 113
 Landbouwnijverheidsorganisatie TNO
 119
 Landbouworganisatie TNO 119
 Lanooy, Chris 139
 Lansbergen, G.L. 7, 10, 27, 208
 Laseur, Cees 133
 Lavieren, Rijk van 68, 138

- Le Comteprijs 10, 11, 15, 16, 20, 22, 49, 53, 157
- Leck, Bart van der 67
- Lederinstituut TNO 120
- Leeman, Suzel 8
- Leerdam, glasfabriek 139
- Leeuw, Aart van der 106
- Leeuwen, H.W. van 6, 9, 10
- Leeuwen, W.A.G. van 6
- Leeuwenhoek, Anthony van 133
- Leeuwenstein 38
- Legen-Branger, P.10
- Leger des Heils 32
- Legermuseum 34, 58
- Leiden 37, 85-89
- Leidschendam 40
- Leipzig 99
- Leistikow, Gertrud 134
- Letterkundig Museum 21
- Leupen-van den Bosch, W.J.B.I. 10
- Leur, J.L.W. van 6
- Leurs, Henk 68
- Liefde, schip De 39
- Lijm & Cultuur 34, 42, 44
- Lijm- en Gelatinefabriek 71, 75, 93
- Lindern, C. von 74, 75
- Lint, Suze de 68, 138
- Lion Cachet, Carel 67
- Lipkensbrug 196
- Loef, J.J. van 9
- Lokin, Daniëlle 35
- Lokomotiefpad 196
- Lorentz, Hendrik Antoon 115-117
- Lorm, Cornelis de 139
- Luchtvaartlaboratorium, Nationaal 124
- Lucka, Emil 105
- Lugt Melsert, Cor van der 133
- Lumen, Filmhuis 35
- Lustrumcommissie 10, 17, 18
- Maanaoui, A. 204
- Maarel, Angela van der 37
- Maatkamp, Arend 28, 29
- Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 75
- Maatschappij ter bevordering van de Nijverheid 75
- Mar, Fien de la 134
- Markant, bouwkundig bureau 156
- Marken, drukkerij Van 71, 74
- Marken, J.C. van 15, 65, 70-75, 80, 93
- Marken-Matthes, Agneta van 73
- Markt 30, 40, 44, 54, 79, 85, 94, 95, 97, 177
- Martinus Nijhofflaan 31
- Materiaalonderzoek, Centraal Instituut voor 120
- Mauhs, Else 133
- Mauritshuis, Den Haag 84
- Maxime, restaurant 150
- Maya's 21
- Meer, M.A. van der 4, 9, 10, 15, 19, 20
- Meerten, Lambert van 65
- Meij, Mieneke 47
- Meisjeshuis 153
- Mensert, Gerrit 6
- Mensert, Jan 6
- Mensert, Willem 6
- Menson, C.J. 34, 68, 138, 142
- Merens, W.E. 10
- Merkx, L.30
- Meteorologische Dienst 118
- Meter Hagg, J.A. 208
- Meuleman, A. 204
- Meyer Beheer en Clinkenburgh BV, W. 149, 150
- Middelburg 37
- Middeljebrug 196
- Midden en Klein Bedrijf (MKB) 114
- Midden-Delfland 170, 171, 174
- Midden-Delftlandvereniging 9
- Middenstandsbond 113
- Middenstandscongres, Nationaal 107
- Mijnbouwstraat 91
- Miller & Co, reisbureau 96
- Millet, Jean-François 135
- Minerva, Academie voor Beeldende Kunst, Groningen 178
- Minnesota 18
- Molema, Jan 18, 30, 49
- Monnickendam, Martin 136
- Montessorischool 48
- Mooi Weer Spelen 38
- Mooij, A. de 118, 121, 124, 125
- Mooij-Groenhof, A.E. 10, 19
- More, Thomas 135
- Morris, autobedrijf 77
- Moskou-Holidays, Staatscircus 34
- Mullens, Willy 97
- Mutsaers, Charlotte 21
- Naaldwijk 96
- Napoleon 34

- Nassaulaan 37
 Nassauplein 40
 Natuurhistorische Vereniging,
 Koninklijke 36
 Nederland in den Vreemde, Vereeniging
 97
 Neeleman, Jasper 156
 Netwerk Monumenten 10
 Nickersteeg 13
 Nicolaas en Gezellen, parochie 27
 Nicolaes, Margot 38
 Nieuwe Academie 34, 44
 Nieuwe Cultuur, Vereeniging De 143
 Nieuwe Kerk 37, 83, 93, 97, 98, 103, 104,
 107, 177
 Nieuwe Plantage 95
 Nieuwelaan 93
 Nieuwenburg, C.J. van 116
 Nieuwenhuijs, Hans 80
 Nieuwenhuis, Theo 67
 Nieuwstraat 156, 157
 Nijland, Dirk 136
 Nijs, Fred 29, 30, 37, 43, 48
 Nijs, Thom de 132
 Nijverheidsdwarsstraat 194
 Nijverheidsorganisatie TNO 119, 120
 Nijverheidsplein 195
 Nijverheidstraat 34, 194, 195
 Nispen tot Sevenaer, Eppo van 38
 Noord-Holland Archief 87
 Noort, Anne-Marie van 22, 194
 Noort, M. van 4, 6, 9, 10, 20, 95, 194, 208
 Norbruis, K.F. 204
 Numans, Henriëtte 178
 Nusantara 36, 37, 49
 Obern Bayern 101, 102
 Odé, A.W.M. 130
 Oduncu, F. 204
 Oel, Cor van 68, 135, 137, 138
 Oel, J. van 9
 Oldeman, G.J.W. 130
 Oldenkamp, J. 4, 10
 Oliefabriek/Calvé 20, 65, 67, 71, 73, 75,
 93, 140, 178
 Olsder-Toxopeus, E.H. 9
 Ondernemers, Bond van Nederlandse
 129
 Ons Huis, Bouwvereniging 136
 Ons Huis, Vereeniging 129
 Oort, J.H. van 204
 Oostdijk, Alexandra 43
 Oosten, Erwin van 28
 Oosterbaan, Henny 80
 Oosterweel 182
 Oostlaan, Pijnacker 169
 Oostpoort 93, 97
 Open Monumentendag 10, 19, 20
 Open Universiteit 20
 Optische Industrie 71
 Oranje Plantage 58
 Organon 113
 Oud Dordrecht 54
 Oud Leiden 54
 Oud, J.J.P. 18
 Oude Delft 35, 85, 86, 96, 98, 99, 183,
 185
 Oude Kerk 36, 37, 43, 83, 93, 97, 99, 105,
 155
 Oude Rijn 86-88
 Oudelaanmolensloot 195
 Oudelaanmolenslootpad 195
 Ouderen Bond, Protestants Christelijk 20
 Oudheidkundige Werkgemeenschap
 Delft 9
 Overschie, fam. Van 62
 OWEE 42
 P.C. Hooftprijs 21
 Paardenmarkt 60
 Pad van Troje 195
 Pagée, J. van 204
 Palmyraplaats 195
 Papsouwseleen 45
 Parsa 195
 Patijn, Wytze 48
 Paulissen, Joep 34
 Pauw, Hofje van 58, 60
 Peer, A.J.J.M. van 9, 106
 Pekelharing, Johan 50
 Pelt, R. van 10
 Pepersteeg 186, 187
 Perrault, Charles 178
 Persepolishof 195
 Perzen 195
 Peters, Nick 9
 Phaff, H.E. 9
 Philips/NatLab 100, 111
 Phoenix Parkeergarage 166
 Phoenixstraat 40, 42, 46, 70, 138, 159,
 168
 Pieterskerk, Leiden 87

- Pijnacker 169, 196
 Pinokkio 126
 Pisuise, Jean Louis 134
 Plaisier, Wilma 40
 Platform Spoor 10
 Plesman, Albert 101
 Ploeg, Pieter van der 44
 Ploegmakers, J.W.M. 9
 Ploegmakers-Talens, A.H.J. 9
 Poel, Egbert van der 61
 Polygoon 97
 Polytechnische School 65, 71, 80, 89, 93
 Poortvliet, Rien 67
 Poot, Herman 134
 Poot, Hubert Corneliszoon 21
 Poptahof 37, 188, 193, 195
 Porceleyn Fles 40, 42, 45, 47, 71, 72, 74,
 80, 85, 93, 94, 104, 105, 107, 139, 188
 Prez, R.M.de 31, 35, 204
 Princip, Gavrilo 114
 Prins, A.J. 98
 Prinsenhof, atelier 't 93
 Prinsenhof, Stedelijk Museum Het 14, 17,
 20, 36, 37, 44, 50, 71-73, 83, 93, 96, 98,
 99, 103-105, 142, 177, 181
 Prinsenhofstuin 36
 Prinses Christina Concours 29
 Projectgroep Delfts Aardewerk 9
 Proos, C.F. 74
 Provincialeweg 41, 42
 Pygmalion Beeldende Kunst 177
 Quartel, D.F.H. de 9
 Raamstraat 27
 Rabobank 17
 Radio Delft (RAZO) 54
 Rapenburg 88
 Reactorcentrum Nederland (ECN) 124
 Redactiecommissie Delfia Batavorum 9
 Reichert, A. 95
 Reineveld Mannenkoor 79
 Reineveld, Machinefabriek 74, 79, 80
 Reinier de Graaf Gasthuis 21, 27, 29, 41,
 46
 Remmerswaal, 9
 Rensen, D. 30
 Resouwde, Fundatie van 17
 Residentie Orkest 134
 Reynders 94
 Rietveld, Gerrit 18
 Rietveld, Rijk 28
 Rijk, Timo de 15, 45
 Rijk's Constructiewerkplaatsen 77
 Rijksbureau voor de Voedselvoorziening
 123
 Rijksdienst voor Technische Voorlichting
 113
 Rijksgebouwendienst 43
 Rijksinstituut voor de Volksgezondheid
 (RIVM) 124
 Rijkslederproefstation 118
 Rijksmuseum Amsterdam 104
 Rijksnijverheidsdienst (RND) 113, 114,
 118
 Rijksnijverheidslaboratorium 113
 Rijksproefstation 113, 121
 Rijksrubberdienst/Rubberinstituut 113,
 118, 121
 Rijksverdedigingsorganisatie TNO 119
 Rijksvezeldienst /Vezelinstituut 113, 118,
 121
 Rijnders, Gerardjan 14, 17
 Rijnders, Jan 44
 Rijswijk 15, 50
 Ritter, P.H. 178
 Roelofs Heyrmans, H. 131
 Roland Holst, Richard 67
 Romein, Bernhard 67
 Roode-Heijermans, Marie de 130
 Roos, molen De 32, 163-165
 Roshaan, Roza 34
 Rossum, L. van 204
 Rotterdam 85, 89, 96, 97, 101, 107, 180
 Rotterdamse Lloyd 100
 Rotterdamseweg 28
 Royaards, Willem 133
 Rozemond, A.J.H. 6, 9, 18
 Rubenskwartet 41
 Ruijt, huis De 15
 Rust Roest, villa 73
 Rutte, minister president Mark 65
 Rutte, Reinout 15, 85
 Ruysch, P. 10
 Ruyter, Pieter de 57, 58
 Sasbout, Pieter 57, 62
 Schaap, Hendrik 68
 Scharnier, Het 171
 Scheepmakerij 42
 Schelde 182
 Scheltema, Leendert 68
 Schelven Auctions, Van 179

- Schetsen, Laura van 19
 Scheveningen 96
 Schie 41, 42
 Schietglas 196
 Schieweg 34
 Schliemann 195
 Schoemakerstraat 125
 Schoolpoort 167
 Schoolstraat 167
 Schooneveld, Anna 19
 Schoonhoven 21
 Schootbrugge, G.A. van de 208
 Schouten, Jan 65, 93
 Schreuders, Michael 19
 Sciencecentre 43, 91
 SDAP 18, 67, 79, 129, 140, 144
 Sebastiaansbrug 38
 Senz Umbrella 31
 Shell/KSLA 111, 123
 Siemens 74
 Simons, T. 152
 Sint Agathaklooster 83, 162
 Sint Agathaplein 30, 161
 Sint Hiëronymusdal 166
 Sint Hiëronymustoren 46, 166
 Sint Maartensrechtpad 168, 169
 Sint Michielsbrug 159, 160
 Sint Michielstoren 160
 Sionsdreef 174
 SkateJam 44
 Slotboom, M. 10
 Sluiter, Willy 139
 Sluyterman, Th.K.L. 65, 77
 Smit, Mabel 83
 Solarboot 41
 Sommeling, N.L. 184
 Sommers, Romeo 37
 Spaarne 86
 Spanjaard, fam. 132
 Sparwoude, Clara van 18
 Speenhof, J.H. 134
 Speijk, Jan van 182, 183
 Spek, bestuurslid 140
 Spier, Jo 67
 Spies, F. 9
 Spoorrijzer en Verenigde Blikfabrieken 74
 Spoorzone 38, 42, 43, 45, 46, 49, 159
 Sri Lanka 18
 Staatsmijnen 113
 Stadsbelangen Delft 49
 Stadsdoelen 100, 101, 103, 130, 132, 133,
 140, 142
 Stanislas College 19, 38
 Statenbijbel 49
 Stationsplein 28
 Steenks, Ton 152
 Stek, Pieter 137
 Stellwag, Th.G. 140
 Stem van de Arbeid, koor De 80
 Sterringa, A.M.G. 10
 Steynen, muziekhandel 102
 Stichting Geschiedschrijving Delft 10, 14
 Stichting Hippolytuskapel 9
 Stieltjesweg 121
 Stijlaart, gebroeders 20
 Stoelenga, M.H.J.M. 204
 Stotijn, Rick 41
 Strategische Monumentenzaken 10
 Stuvel, H.L. 105
 Sudewo, Suwondo 49
 Sumatra 21
 Swieten, fam. Van 62
 Syrië 195
 Tadmur 195
 Taizé 50
 Taj Mahalplaats 47
 Tanthof 31, 32, 42, 47, 48, 168
 Taptoe 43, 44
 Techniek Ontmoetingspunt (TOP) 45
 Techniekmuseum 91
 Technisch-Physische Dienst TNO-TH
 (TPD) 120, 121
 Teeken- en Industrieschool 73
 Tekenacademie Antwerpen 179
 Temminck Groll, C.L. 20
 TenneT TSO BV 168, 170
 TenneT-tracé 168
 Terborgh, J.D. 139
 Terra, Galerie 49
 Terwen, P.A. 43
 Tetar van Elven, Museum Paul 20, 29, 34,
 43, 139
 TH/TU 18, 20, 27, 34, 38, 39, 41, 48, 71,
 77, 89, 90, 93, 98, 99, 103, 107, 113,
 116, 123, 125, 135, 188
 Thijsse, L. 6
 Thomee, J. 130
 Thooft, J. 71
 Tieman, Henk J. 188
 Tijen, Willem van 18

- Tijn, P.D. van 10
 Tjepkema, Daan 34
 TNO 90, 11-126
 Tol, Marlé van 28
 Tongeren, A.J.F. van 204
 Toonder, Marten 67
 Toorop, Jan 15, 67, 179
 Torenkamer 22
 Tresor, Leeszaal 188
 Treurniet, Sven 28
 Treytel, M. 152
 Tromp, Maarten 43
 Trompetstraat 183
 Tuindersvaart 196
 Tutein Nolthenius, H. 65, 135
 Unesco-IHE 90
 Unesco-werelderfgoedlijst 55, 195
 Uytendogaart, J.W.H. 123
 Vaate, C.M. Bij de 204
 VAK 26, 29
 Valkenburg 94
 Van der Kamlaan 41
 Van der Mastenstraat 34, 57-60
 Vanweesenbeeck, Cees 31
 Varend Corso 41
 Vastenholt, E.B. 208
 Veen, G. van der 141
 Veen, Rob van der 20
 Veer, Jeroen van der 28
 Veldman, Herman 68
 Velzen, muzikant Van 50
 Vendu Notarishuis Rotterdam 189
 Venduchuis der Notarissen, Den Haag
 188
 Venetië 105
 Venlokas 193, 196
 Verenigde Staten 111
 Verhagen, Riec 68
 Verhouvern, G. 10, 17, 19, 193
 Verkade, E.G. 130
 Verkade, Ed. 133
 Verkade, fam. 132
 Verkerk, G.A.A. 15, 27, 28, 34, 35, 193,
 204
 Verleng, Lotte 19
 Verlinden, Rob 37
 Vermeer Centrum 37, 49, 84
 Vermeer, Johannes 83, 84, 105
 Verschuyf, M.A. 9
 Versfelt, J. 9
 Verwersdijk 101
 Vestia Delft 9
 Veth, Cornelis 136
 VETO, verkeerstentoonstelling 100, 102,
 103
 Vette, Jan de 29
 Violieren, RK Vereeniging De 143
 VIOS, busmaatschappij 96
 Visser, J.T. de 116
 Visser, P.C. 9
 Vlaanderen, Café Diner 28
 Vlaardingervaart 47
 Vlamingstraat 32, 39
 Vlasblom, C. 151
 Vliet 15
 Voedingsorganisatie TNO 119, 120
 Voets, Nina 31
 Vokurka, P.A. 35, 204
 Voldersgracht 177, 178
 Volkenkunde, Museum voor 21
 Volker Wessels Vastgoed BV 171
 Volkshuisvesting, vereniging 136, 137
 Volkszangdag 79
 Vonk, Conny 134
 Voor de Kunst, Rotterdam 129
 Voordijkshoorn 193
 Voorhof 31, 48, 188
 Voorhofdreef 153
 Vooruit, Coöperatie 129
 Vooyo, Is.P. de 116, 117
 Vos, H.H. 6
 Vos-de Koning, W.M. 6
 Vredespaleis 107
 Vries, Aart de 19
 Vries, Tonke de 19
 Vrije school Widar 37
 Vrijenban 48
 Vrouwe van Rijnburgerbrug 143
 Vrouwenrecht, 't 143
 Vrouwjutenland 41
 Vugt, J.M. van 204
 Vuijk, R. 204
 Vuuren, Kerdy van 27
 Waalhaven 102
 Waals, Johannes Diederik 115
 Waalse Kerk 35
 Wagon Lits 100
 Waller, F.G. 117
 Walsum, G.E. van 9
 Walsum, H.V. van 6, 14, 53

- Walsum-Kieft, G.D. 9, 10, 11, 53, 157
 Walsum-Quispel, J.M. 9
 Waltman, J. 143
 Warffemius, E. 138
 Warffemius, M.G. 129, 130, 137, 140
 Wassenaar 123
 Wateringen 170
 Wateringsepoort, bewonersvereniging
   13
 Waterloopkundig Laboratorium 124
 Waterschapsbond, Zuid-Hollandse 107
 Waterslootse Poort 159, 161
 Wees, G.M. van der 9, 10, 208
 Weeskamer 22
 Welsink, Dick 21
 Wenckebach, Oswald 188
 Went, F.A.F.C. 117-119
 Wereldzaak, De 28, 45
 Werkgroep Delftse Canon 10
 Wesseling, dansschool 161
 Westerkwartier 45
 Westerpap 43
 Westerschouwen 178
 Westland 96-98, 193
 Westlandseweg 41
 Westsingelgracht 160
 Weve, W. F. 6, 9, 10, 15, 19, 20, 22, 157,
   209
 Widt, P. de 204
 Wiel, fam. Van der 62
 Wijbenga, D. 9, 20
 Wijkniet, A.W. 68
 Wijnhaven 20
 Wijnmaalen 141
 Wijsenbeek-Olthuis, Thera 39
 Wijs-Kamp, J.M. de 9
 Wilhelmina, hotel 103
 Wilhelminalaan 41
 Wilhelminapark/Westplantsoen 77
 Willem Friso, prins 83
 Willem I, koning 183
 Willem II, koning 84
 Winkelman, Hendrik Jan 69
 Wippolder 48
 Wit, J.P. de 204
 Wit, L. de 135
 Witsenboer, R.C.A. 204
 Woonbron 152, 153
 Worp, Eduard van der 188
 Woude, C.M. van der 9, 16, 19, 151, 157
 Woudenberg, R.A. van 204
 Woudharnasch 174
 Woudselaan 171, 172
 Wuite, Bartje 29
 Wulp, B. van der 10, 193
 Wytma, L.W. 204
 Zeeheldenbuurt 43
 Zeeland 178
 Zeemna, Pieter 115
 Zilvermuseum 21
 Zoetermeer 170
 Zon, J. A. 179
 Zuid-Afrika 18
 Zuid-Holland, plateelbakkerij 139
 Zuidpolder 125, 126
 Zuidpoort 151
 Zwang, Hendrik 129, 130, 140
 Zwart, Piet 15, 67
 Zwennis, W.C.M. 9
 Zwiggelaar Auctions 184

Wij hebben al het mogelijke gedaan om rechthebbenden op de afbeeldingen te achterhalen. Mocht u van mening zijn rechten op bepaalde afbeeldingen te kunnen doen gelden, verzoeken wij u contact op te nemen met de redactie.

KLEURRIJK...

drukwerk is onze
specialiteit!

Van ontwerp tot eindproduct

Wij leveren o.a.: briefpapier / enveloppen

visitekaartjes / brochures / jaarverslagen

periodieken / catalogi / boeken / flyers / mailings

in full color, maar ook in zwart-wit!

Drukkerij Vis Offset
A. Einsteinweg 25a
2408 AP Alphen a/d Rijn
T: 0172-444667
F: 0172-440209
E: info@drukkerij-vis.nl

vis

Historische Vereniging Delfia Batavorum - Delft

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van Delft te vergroten en te stimuleren ontplooit de Historische Vereniging Delfia Batavorum, opgericht in 1935, verschillende activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit met vaste rubrieken en historische artikelen. De leden ontvangen het jaarboek zonder extra kosten.

De vereniging kent de **Delfia Batavorumprijs** (de J.W. Blokpenning) toe aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van de geschiedenis van Delft.

Het **Delfia Batavorumfonds** subsidieert projecten, zoals onderzoeken en historische publicaties die betrekking hebben op Delft.

De vereniging reikt jaarlijks de **Le Comteprijs** uit voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld.

De **Commissie Behoud Stadsschoon** waakt voor het behoud en het herstel van cultureel erfgoed in Delft.

Gemiddeld zes keer per jaar verzorgt de vereniging een **lezing** over veelal specifiek Delftse thema's.

Jaarlijks reikt de vereniging **prijzen** uit aan de leerlingen van het voortgezet onderwijs die een acht of meer behalen op het eindexamen geschiedenis.

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van het **Cultuur Historische Bulletin Delf** en een **nieuwsbrief**.

De vereniging heeft een **website**: <http://www.delfia-batavorum.nl>.

Lid worden

U kunt het werk van de Historische Vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historische erfgoed in Delft. Bovendien kunt U dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelden kan bij het secretariaat:

Delfia Batavorum, Kanaalweg 10, 2628 EC Delft,

e-mail info@delfia-batavorum.nl.